

СТЕЖИНАМИ ПАМ'ЯТІ

**З історії краєзнавчого руху на
Кіровоградщині.
ВИПУСК 1.**

Кіровоград
Видавець Лисенко В.Ф.
2013

ББК
С

Стежинами пам'яті.

311 З історії краєзнавчого руху на Кіровоградщині. Випуск I /
Укладач Л. Гайда. – Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2013. – 157с.

ISBN

Книга містить нариси і статті про розвиток краєзнавства на Кіровоградщині, серед авторів – педагоги, методисти, працівники музеїв та обласного архіву, краєзнавці-аматори, громадські діячі, молоді дослідники – члени Малої академії наук із сіл, містечок, районів та міст області. Вперше представлено історичні розвідки про життя і діяльність краєзнавців Кіровоградщини – своєрідних літописців краю, показано їхній конкретний внесок у справу вивчення історії та культури області, діяльність громадських організацій, створення музеїв, видання літератури і, головне, – популяризацію знань про рідний край.

Широка культурологічна тематика та географія авторів нарисів роблять книжку привабливою для всіх, хто цікавиться духовними надбаннями наших земляків. Видання розраховане на широкий загал, може використовуватися у навчальному процесі загальноосвітніх і вищих навчальних закладів при вивченні курсів регіональної історії та культури, а також у діяльності краєзнавчих гуртків, шкільних музеїв.

ББК 63.3. (4УКР-4КІР)

**Книга видається з нагоди 75 річчя утворення Кіровоградської області
і присвячується когорті краєзнавців-дослідників краю**

ISBN

© Гайда Л.А. Передмова, 2013.
© Обкладинка , 2013
© Видавець Лисенко В.Ф., 2013

Своя у кожного стемна,
І віра в кожного своя.
Та в нас єдина Україна –
Твоя і моя. Твоя і моя.

Єдина, як слезинка в оці,
Що душу сповнює умиць.
Безсмертна, як душа в пророцтві,
Всесильна, як життя і смерть.

Вона – правдивий голос крові,
Вона – прозріння світла мить.
Як життєдайний нерв любові,
Як каюття, вона болить.

Своя у кожного стемна,
І віра в кожного своя.
Та в нас єдина Україна –
Твоя і моя. Твоя і моя.

Світлана Барабаш
«Золоті причали»

ЗМІСТ

Передмова.....

Розділ I. Регіональний вимір в історичних векторах.....

Петренко І. Про заснування та діяльність округового товариства краєзнавства м. Зінов'ївська

Гайда Л. Краєзнавчі читання і пам'яткознавчі студії як фактори розвитку краєзнавчого руху на Кіровоградщині

Бирзул О. Краєзнавці Новомиргородщини:

І. К. Бойко та І. В. Омельчук.....

Бібік Н. Літописці історії краю

Герашенко М. Історія краєзнавства на теренах Новоукраїнщини

Дикий І. Розвиток краєзнавства на Світловодщині.....

Дудник Н. Краєзнавство Петрівщини в особах

Засядьков Р. Розвиток краєзнавства на Гайворонщині

Кулик Т. Знам'янщина у дослідженнях краєзнавців

Маруценко В. До історії розвитку краєзнавства на Долинщині

Постриган В. Краєзнавчі дослідження на Онуфріївщині.....

Тимошенко Г. Краєзнавці Новоархангельського району

Царенко Н. Краєзнавчі дослідження та музейна діяльність в Ульяновському районі

Шевцов А. Про діяльність Куколівської дитячої орнітологічної станції

Шкорина П. З історії краєзнавчого руху в Олександрії

Розділ II. Краєзнавство в особах.....

Брайченко О. Краєзнавство: напрями діяльності

Гайда Л. Дмитро Іванович Фартушняк: дослідник, краєзнавець, учитель.....

Гайда Л. Про життя та діяльність Євгенії Чабаненко (до 85-річчя від дня народження).....

Сіренко С. Володимир Кузьмович Топчій – літописець Малої Виски

Стець О. Дослідження життєвого та творчого шляху М. М. Золотаренка – педагога-земляка, митця слова, людини з великої літери

Трибуцька О. Павло Рябков і його спадщина

Шевченко З. Незабутній Олександр Сергійович Ковтун.....

Шепель Ф. Як мене знайшло краєзнавство

Шляховий К. Володимир Миколайович Ястребов (1855-1898).

Спроба біографічного дослідження

**Розділ III. Наш край у дослідницьких проектах слухачів
Малої академії наук.....**

Білодідова Н. Біографія Лева Давидовича Троцького в контексті соціокультурної історії Бобринецького краю кінця XIX початку XX століття.....

Віленський Р. Гайворонщина в роки Великої Вітчизняної війни.....

Іванов М. Поховальний обряд ямної культури межиріччя Південного Бугу та Дніпра.....

Іванов Я. Історія селища Павлиш від дати заснування до початку XX століття.....

Мельниченко Ю. Вчительські династії рідної школи.....

Народова М. Місце і роль Гайворонського тепловозоремонтного заводу в економіці краю.....

Опря І. Вільшанські болгари в етнокультурному та історичному просторі кінця другої половини XVIII століття та сьогодення.....

Пахолок О. Підпільна комсомольська організація «Спартак» в історії та історичний пам'яті.....

Писанюк О. Отамани Холодноярської республіки на території Олександрівського району в добу визвольної війни українського народу 1918-1920 років.....

Стець І. Голодомор 1932-1933 років у нашому краї.....

ПЕРЕДМОВА

*На пошану когорті краєзнавців –
моїм учителям та друзям!*

Мій вибір теми історії краєзнавчого руху на Кіровоградщині пов'язаний з особистісним емоційним чинником, так званим «полем зацікавленості». Своє поле досліджень я люблю, воно протягом багатьох років визначає і коло мого спілкування. 25-річний досвід співпраці з краєзнавцями дає підстави для висновку, що за ці часи змінилась політична система, її ідеологічні складові, здійснювались різні реформи, приймались концепції розвитку – але незмінно залишаються мешканці краю, які самовіддано розвивають його впродовж десятиліть, представляючи всі інтелектуально-духовні складові діяльності місцевої громади та залучаючи до цих процесів молодь.

Мандруючи зі своїми учнями, учасниками краєзнавчого гуртка, я відвідала більшість районів, міст, містечок і сіл нашої області, і в кожному зустрічала цікавих людей, які займались збереженням, вивченням рідного краю. Це, на перший погляд, пересічні, інколи навіть трохи дивакуваті мешканці різних професій, які не шукаючи теплих місць у владі чи якихось винагород, а швидше навпаки, намагались зберегти, увічнити те, що руйнувалось і руйнується на сьогодні – традиційні морально-духовні цінності. Вони творили музеї, писали рукописи і видавали книги, у підсумку саме їхні творчі доробки покладені в основу багатьох регіональних проєктів, які ми маємо на сьогодні як базу освітньо-культурологічного середовища краю.

Праця цієї когорти дослідників й популяризаторів-краєзнавців є одним із ключових чинників формування любові громадянина до рідної землі та України. Серед них люди різного віку, професій, світоглядних уявлень, але всіх об'єднує любов до рідної землі, високий рівень суспільної свідомості, уміння виокремити, побачити незвичне та вартісне поруч, поцінувати й увічнити, передати ці здобутки наступним поколінням. Головне у їхній діяльності – дослідження регіональних проблем історії та культури, збереження історичної пам'яті, сприяння національно-культурному відродженню, повернення забутих імен історичних постатей наших земляків тощо.

На сьогодні краєзнавці здійснюють неоціненний внесок в українську історичну науку, без них неможливе регіональне музейництво, охорона пам'яток у кожному конкретному регіоні. Адже шлях до розуміння загального історичного процесу лежить через з'ясування особливостей розвитку свого краю, досвід життя людини в конкретному селі, місті, містечку, а базою для цього є наука про рідний край. Краєзнавча робота вимагає глибоких знань із різних галузей науки, розуміння проблем та здобутків життя мешканців краю як у давні часи, так і на сучасному етапі розвитку суспільства.

Значну роль у цих процесах відіграють учителі – керівники численних краєзнавчих гуртків, шкільних музеїв, секцій Малої академії наук тощо. Цих педагогів можна назвати Учителі з великої літери. Їхнє життя – це приклад громадсько-активної життєвої позиції. Сьогодні мало хто задумується над тим, що саме ці вчителі вплинули на формування частини сучасного українського суспільного середовища, заклавши своїм учням ціннісні орієнтири та основи здорового духовного життя.

Діяльність краєзнавців Кіровоградщини має давні традиції і включає чотири провідні напрями: дослідження, вивчення, збереження та популяризація культурної спадщини. Зроблено на цих теренах чимало – створено музеї, засновано обласну краєзнавчу премію імені Володимира Ястребова та «Краєзнавчий вісник», видано значну кількість книг, зокрема і навчальних посібників й програм з історії краю, які допоможуть багатьом учням та вчителям у гуртковій та позакласній роботі.

На сьогодні держава практично не фінансує дослідження у галузі локальної історії та культури, робота з архівними документами стає «дорогим задоволенням», а відрядження практично неможливими. Від малопомітної праці краєзнавців залежить перспектива нашого культурного процвітання на місцях: урятування історичних та архітектурних пам'яток; повернення історичних назв, перейменування вулиць, сіл, міст; заснування та розвиток музеїв; встановлення пам'ятників і меморіальних дошок тощо.

Пропонована збірка – це перша спроба узагальнити матеріали з історії краєзнавчого руху на Кіровоградщині, змалювати так званий «колективний портрет епохи», образ духовно-інтелектуального середовища краю на виразному тлі оточення, умов та обставин, серед яких довелось працювати.

Видання має на меті відобразити і сучасні процеси розвитку науки про наш край, презентувати здобутки як професійного та громадського краєзнавства, співпрацю краєзнавців-аматорів з державними установами та громадськими організаціями.

Тут вміщено статті, історичні розвідки, повідомлення та короткі замальовки в авторській редакції. Деякі з них були розміщені з ініціативи авторів, інші – підготовлені на моє прохання. У них задокументовано наші кращі краєзнавчі традиції, систематизовано інформацію про історичні події, відомості про які з часом втрачаються, імена земляків швидко забуваються. Тож видання у якійсь мірі має вартість першоджерела, яким будуть користуватись майбутні покоління дослідників.

Дякую всім авторам за надані матеріали, за працю й небайдуже ставлення як до нашої минувшини, так і до формування сучасної духовної аури краю. Нехай це видання стане словом пошани нашим краєзнавцям, які зберігають для нащадків історичну пам'ять про минуле свого рідного краю і водночас творять його історію.

Лариса Гайда

Розділ I

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР В ІСТОРИЧНИХ ВЕКТОРАХ

*Іван Петренко,
член Національної спілки
краєзнавців України*

Про заснування та діяльність Зінов'ївського округового краєзнавчого товариства

23 вересня 2012 року Кіровоградській обласній організації Національної Спілки краєзнавців України виповнилось 85 років. Доказами цього є деякі документи Державного архіву Кіровоградської області. Їх небагато. Один з них засвідчує те, що 23 вересня 1927 року «Зінов'ївська¹ округова міжвідомча комісія по реєстрації статутів товариств та спілок при окружному адміністративному відділі окрвиконкому» зареєструвала «під числом 57» «Статут округового товариства краєзнавства м.Зінов'ївська» [1].

Перші організаційні кроки новоствореного товариства розпочалися 5 травня 1927 року – саме того дня відбулася нарада «фундаторів краєзнавчого товариства», на яку зійшлося 11 осіб: «т.т. Волошинов, Будак, Кучма, Лупенко, Вайсенберг, Войцехівський, Розен, Бурлюк, Карабанович, Данилевський, Молоків-Журський». Своє засідання ініціатори оформили протоколом, до якого вписали мету зібрання – «Обговорення Статуту товариства». З проектом Статуту виступив «тов. Кучма». Тривалого обговорення програмного документу напевне що не було, адже в протоколі зазначили, що проект Статуту надіслала до Зінов'ївська Академія Наук, тому одногосно ухвалили: «Статут прийняти без змін, встановивши щомісячний внесок для членів товариства в розмірі 20 коп.». Головував на зборах Кучма, протокол писав Войцехівський [2].

1 вересня 1927 року до Зінов'ївського окрвиконкому надійшла заява з проханням зареєструвати краєзнавче товариство. До заяви долучалися п'ять примірників Статуту краєзнавчого товариства. Під заявою – 11 підписів фундаторів [3].

У Статуті Зінов'ївського краєзнавчого товариства» чітко окреслювалися програмні цілі його діяльності: «...всебічна допомога Радянському будівництву шляхом виявлення та наукової обробки даних,

¹ Зінов'ївськ – нова назва Кіровоград.

що торкається продукційних сил Зінов'ївської округи (району) в широкому розумінні цього поняття; поширення відповідних відомостей про свій край; збудження інтересу до вивчення його...» тощо. Члени товариства мали можливість готувати «...прилюдні доповіді та лекції; організовувати пошереження, збирання матеріалів, подорожей та екскурсій; влаштувати музеї, виставки; утворювати бібліотеки за своєю спеціальністю; друкувати свої праці...». Товариство проголошувалося юридичною особою, мало свою печатку з написом: «Зінов'ївське краєзнавче товариство» [4].

Отримавши 23 вересня 1927 року реєстраційне посвідчення №57, члени Зінов'ївського краєзнавчого товариства того ж таки дня зібралися на свої перші загальні збори. На них зареєструвалися «8 осіб фундаторів» та 45 рядових членів, тож загальна кількість краєзнавців становила щонайменше 53 особи. Головою перших загальних зборів краєзнавців округи обрали Волошинова, секретарем – Войцехівського. З доповіддю вступив «один з фундаторів товариства т. Кучма», який охарактеризував мету та завдання краєзнавчого товариства, розповів «про минуле вивчення краю окремими установами та особами, ...про потребу всебічного вивчення нашої округи».

Заслухавши доповідь, учасники зборів проголосували за організацію товариства під назвою «Зінов'ївське округове краєзнавче товариство» та схвалили його Статут, внісши незначну зміну до назви, додавши слова «наукове товариство». Потім збори, шляхом голосування (невідомо, як саме воно відбулося – відкрито, підняттям рук чи бюлетенями, таємно) обирали «дійсних членів правління» краєзнавчого товариства. До обговорення та голосування внесли 11 прізвищ. Набрали голосів: Волошинов (48 голосів «за»), Кучма (45), Мишаков (43), Горбач (26), Дунін-Марцинкевич (30), Карабанович (44), Магак'ян (41), Вайсенберг (43), Войцехівський (37), Славов (30), Озерний (26). Тож членами правління краєзнавчого товариства обрали 9 осіб з 11, які набрали найбільшу кількість голосів. Горбача й Озерного, які отримали по 26 голосів «за», обрали «за кандидатів до членів правління».

Відразу взялися за обрання членів ревізійної комісії. До списків записали п'ять прізвищ: Семенова, Ковалевського, Бурмака, Кабичизіна, Могульського. За «дійсних членів ревізкомісії», після підрахунку голосів, обрали Семенова, Ковалевського, Бурмака. Зробивши п'ятихвилинну перерву, члени правління краєзнавчого товариства зібралися на своє перше засідання [5]. Про що говорили, кого обрали головою товариства – невідомо.

Політика більшовицької держави 1927 року була відносно лояльною до членів всіх тогочасних товариств, громадських та релігійних організацій: відбиток на це наклали НЕП, політика українізації, деяка лібералізація в релігійному та культурному житті населення краю. До катастрофічного руйнування всього укладу тогочасного життя шляхом розкуркулення, колективізації, голоду 1932-1933 років, масовими

репресіями, що супроводжувалися мільйонними жертвами серед населення, залишалося кілька років. Однак було б великою помилкою вважати, що тотального контролю над настроями та устремліннями своїх громадян навіть відносно «спокійного» 1927 року з боку держави не було. Свідченням цього є лист завідувача Зінов'ївським окрадмінвідділом Рудаса, відправлений до адмінвідділу НКВС, з повідомленням про реєстрацію «товариства краєзнавства м. Зінов'ївська», здійсненого 23.09.1927р. [6]. Також члени будь-якої громадської організації, зокрема й краєзнавчого товариства, неодмінно давали місцевому відділенню НКВС т.зв. «розписку», в якій зобов'язувалися повідомляти про кількісний склад товариства чи громадської організації, детально вказувати прізвища його членів, місце роботи та адресу проживання, крім того, обов'язково інформували НКВС про найменші щодо цього зміни.

То хто ж вони, засновники (фундатори) краєзнавчого товариства Зінов'ївського округу? Це Волошинов Г. І. – старший окрінспектор освіти, Будак М. П. – секретар оружного виконавчого комітету, Кучма Д. П. – голова окрметодкому, Лупенко В. П. – вчений секретар секції планової комісії окрвиконкому, Вайсенберг С. А. – лікар-педолог, Войцехівський А. Д. – замісник завідувача Зінов'ївського природо-історичного музею, Розен Е. К. – вчений секретар секції планової комісії окрвиконкому, Бурлюк А. Х. – вчений секретар секції планової комісії окрвиконкому, Карабанович Д. О. – завідувач природо-історичного музею, Данішевський – лектор малювання, Молоків-Журський – лектор педтехнікуму [7]. Вони були представниками різних національностей, мали різні освіти та професії, проте любов і повага до рідного краю – Зінов'ївщини, об'єднала їх, визначила спільні інтереси та життєві наміри, духовні потреби та шляхи їх задоволення, що втілювалося в заснуванні Зінов'ївського краєзнавчого товариства. Сталося це 85 років тому. Звертає на себе високий освітній рівень засновників краєзнавчого товариства, адже це були вчителі, лікарі, музейні науковці, економісти. Незаперечно, що всі вони мали великий життєвий досвід та користувалися неабияким авторитетом серед громади міста та округу. Чого вартий лише знаменитий лікар Вайсенберг!

Заснована того ж таки 1927 року Зінов'ївська округова Спілка безбожників теж мала 10 «фундаторів». Але кого? Двох безробітних, двох дрібних службовців, по одному – кур'єра, «деловода», «прикажчика», бібліотекаря, архіваріуса, годинникаря ...[8]. Нині нам, зі знанням всіх тогочасних процесів, що відбувалися в більшовицькій державі, доволі легко спрогнозувати, яке з цих двох товариств у тогочасних умовах виявилось більш життєздатним. Закономірно, що нею була Спілка безбожників!

Будь-які документи про діяльність краєзнавчого товариства в наступні після реєстрації роки відшукати не вдалося.

Починаючи з 1928 року в країні взагалі, а на Зінов'ївщині зокрема, розпочався процес згортання НЕПу. Деяке пом'якшення економічного

життя країни, а за ним і всього іншого, завершувалося. З 1929 року розпочався процес масового фізичного винищення в першу чергу сільського населення Зінов'ївщини, а потім дійде черга до інтелігенції та робітників. Багато з них загинуть не тільки в тюрмах та в концтаборах, а й від голоду. То чи були час, настрої та бажання займатися ще й краєзнавчими дослідженнями, скликати збори, готувати статті? Сумнівно, адже будь-які безневинні збори каральні органи відразу могли проголосити «контрреволюційними», а їх учасників – членами будь-якої «повстанської контрреволюційної організації» (української, польської, єврейської, німецької), які нібито займалися «антирадянською» «контрреволюційною агітацією» та жорстоко покарати за це.

Тому стаття «Організуємо наукове краєзнавче товариство в Зінов'ївському» в місцевій газеті «Соціалістичний наступ» за 24 жовтня 1932 року, тобто в час, коли населення краю вже тяжко голодувало та піддавалося небаченим в своїй історії жахливим репресіям, фактично закликала до повторного створення краєзнавчого товариства. На думку авторів цієї статті, на Зінов'ївщині необхідне створення «...цілої мережі краєзнавчих гуртків по всіх підприємствах, заводах, колгоспах і школах, які будуть проводити плянову краєзнавчу роботу по дослідженні відповідних актуальних питань соціалістичного будівництва...» Тож, звертається до читачів «колектив співробітників природничо-історичного музею» м. Зінов'ївська, «...потрібне ядро, яким повинно бути наукове краєзнавче товариство. Зволікати з організацією краєзнавчого товариства надалі неможливо» [9]. Заклик науковців музею нині є доволі дивним, адже за декілька років до з'яви цієї статті саме керівник музею та його заступник вже були серед фундаторів створення краєзнавчого товариства.

З того часу і до створення нинішньої Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, що беззастережно є правонаступницею «Зінов'ївського округового краєзнавчого товариства», заснованого 1927 року, минуло багато часу. Незаперечно, що краєзнавство в області зазнало як трагічних спадів, гірких випробовувань, так і героїчних звершень, а члени товариства розділили долю всього народу, бо й самі були його представниками.

Цей шлях у 85 років завдовжки ніколи не закінчувався, хоча й переривався, якщо й були часи безвиході та безнадії, то вони минали, і завжди були, є і будуть ті, для кого вивчення історії рідного краю є великою духовною потребою – вони й тягли безкорисливо того воза, що зветься «краєзнавством».

-
1. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк. 5.
 2. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк.4.
 3. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк.2.
 4. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк.7.

5. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк.16, 16 зв.
6. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк.14.
7. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.457. – Арк.2.
8. ДАКО. – Ф. 249.- Оп.2. – Спр.511. – Арк.4.
9. Газ. «Соціалістичний наступ, 1932 р. – 24.10.

*Лариса Гайда,
член Національної спілки
краєзнавців України*

Краєзнавчі читання та пам'яткознавчі студії як фактори розвитку краєзнавчого руху на Кіровоградщині

В освітньому просторі України значну роль відіграють дослідження регіональної історії. Педагоги здійснюють активний пошук та апробацію шляхів і засобів вдосконалення навчання, виховання і розвитку учнів, можливостей для самореалізації кожної особистості. Незважаючи на домінуючу тенденцію орієнтації освіти на знання у загальнодержавному контексті, значення краєзнавства, результатів місцевих досліджень у формуванні громадянина-патріота залишається суттєвим. Саме кризь близьке і зрозуміле – те, що поруч, діти пізнають світ, вчать розуміти як загальнодержавні, так і загальносвітові події та процеси. Значна кількість педагогів залучена до краєзнавчого руху, удосконалюється їх фаховий потенціал, що реалізується у різних формах, у тому числі і через участь у краєзнавчих зібраннях, де вони мають можливість спілкуватись, обмінюватись досвідом, представляючи свої творчі доробки.

У комунальному закладі «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» напрацьовано певний досвід організації та проведення обласних науково-практичних та науково-методичних історико-краєзнавчих конференцій, читань та студій, учасниками яких є перш за все педагоги.

Будучи важливою ланкою системи науково-методичної роботи інституту, зібрання краєзнавців реалізують такі завдання: донесення до педагогічних працівників області останніх досягнень педагогіки та різних галузей знання, поширення науково-методичних розробок підрозділів інституту в практику роботи, вивчення сучасних передових ідей, концепцій, теорій. Це вимагає консолідації зусиль дослідників та практиків, передбачає їх ґрунтовну підготовку. Важливим фактором є спілкування з науковцями, працівниками державних і громадських музеїв, власниками приватних колекцій, журналістами та краєзнавцями-аматорами.

Ґрунтовне дослідження та осучаснення історії нашого краю давно на часі, хоча краєзнавці області вже мають деякі напрацювання з даного питання. Відсутність сучасної інформації про наш край, потреба у

посібниках для учнів з історії та культури краю, науково-методичному забезпеченні використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі спонукали саме освітян виявити ініціативу щодо об'єднання зусиль усіх гілок краєзнавства (наукового, громадського та шкільного) для систематизації краєзнавчих досліджень та їх різнобічного застосування у справі навчання і виховання молоді. Ідея проведення краєзнавчих читань та пам'яткознавчих студій оформляється у вигляді інформаційного повідомлення. Алгоритм підготовки та проведення подібного заходу включає організаційні, наукові, методичні, просвітницькі складові та реалізується орієнтовно упродовж року.

Досвід навчально-методичного кабінетету українознавства та краєзнавства у напрямку організації та проведення щорічних науково-практичних та науково-методичних конференцій був вдалим, що надало можливість досліджувати конкретні історичні події та факти, а також отримувати навички організаційно-методичного характеру.

Так, з **2000 по 2007** рік нами було проведено вісім конференцій, у роботі яких взяли участь понад 300 учасників, опублікували свої творчі доробки 95 (60 із міста Кіровограда і 35 з області, серед них: жінок 38 та чоловіків 57). Більшість дослідників мають 1-2 публікації, але деякі краєзнавці стали постійними учасниками, це зокрема: В. Постолатій, К. Шляховий, С. Шевченко, Л. Маринець, Ф. Шепель, А. Богульський, О. Класова, А. Надєждін, Б. Хижняк, В. Доценко, О. Бирзул, В. Білошапка, Г. Лисенко, О. Шарко, С. Сіренко, Г. Смірнова, О. Аболмасова, Д. Дерезовський, О. Вдовиченко та інші. Важливим фактором розвитку краєзнавства Кіровоградщини стала участь у конференціях не лише педагогів, а й представників музеїв, державних установ, громадських організацій, бібліотек, аспірантів, студентів з міст Світловодська, Кіровограда, Знам'янки, Петрівського, Маловисківського, Кіровоградського, Долинського, Добровеличківського, Гайворонського, Новомиргородського та Олександрівського районів.

У **2008** році, з метою урізноманітнення форм краєзнавчої діяльності інституту, автор порушила клопотання перед відділом культури Кіровоградської міської ради про започаткування обласних краєзнавчих Куценківських читань, які стали проводитись щорічно 15 лютого (день народження Л. Куценка) у міському літературно-меморіальному музеї І. К. Карпенка-Карого.

Мета читань – увічнення пам'яті Л. В. Куценка, популяризація його ідей та творчої спадщини, залучення науковців, педагогів, співробітників музеїв, бібліотек, студентів та учнівської молоді до вивчення, дослідження і збереження історико-культурної спадщини краю.

Оскільки Леонід Васильович був людиною багатогранною, широко цікавився усіма напрямками краєзнавства, то й зміст краєзнавчих читань

організатори вирішили не обмежувати і запросили до участі усіх зацікавлених.

Виступи учасників **I читань у 2008 році** були присвячені життєвому і творчому шляху видатних земляків, серед яких письменники Євген Маланюк, Микола Смоленчук, Віктор Близнаць, Наталія Зеленська, Володимир Козлов-Качан, Іван Хоменко, Кость Оверченко, Леонід Куценко, композитор Кароль Шимановський, краєзнавець Дмитро Фартушняк. Цікавою стала розмова про форми та зміст пошуково-дослідницької діяльності учнівської молоді, участь у проєкті «Історія міст і сіл України», актуальні аспекти розвитку краєзнавства на Кіровоградщині.

Творча група вчителів української мови та літератури, методистів інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського в пам'ять про Леоніда Васильовича Куценка презентували присутнім методичний посібник «До храму власної культури. Уроки літератури рідного краю в школі» (укладач А. М. Пустовойт), у якому представлені моделі уроків, інформаційні довідки, методичні матеріали, рекомендації до проведення занять з літератури рідного краю.

У рамках заходу гостям була презентована нова музейна виставка «А найбільш я любив Україну...», яка присвячена пам'яті Л. В. Куценка.

У **2009 році під час II обласних** краєзнавчих Куценківських читань розглядалась проблема «Краєзнавчо-дослідницька діяльність на Кіровоградщині у XX столітті (до 70-річчя утворення Кіровоградської області)». Було запропоновано до розгляду такі питання: проблеми дослідження історико-культурної та природної спадщини Кіровоградщини XX століття; життєвий і творчий шлях видатних земляків-дослідників краю; пошуково-дослідницька діяльність музеїв, бібліотек, громадських організацій, науковців, педагогів; розвиток усіх напрямів краєзнавства: літературного, історичного, географічного, мистецького тощо; сучасні форми і методи залучення учнівської та студентської молоді до проблем дослідження й збереження історико-культурної спадщини регіону.

У **2010 році III обласні** краєзнавчі Куценківські читання присвячувались 155-річчю від дня народження Володимира Ястребова. Серед питань: проблеми дослідження історико-культурної та природної спадщини краю другої половини XIX-початку XX ст.; життя і діяльність В. Ястребова, викладачів навчальних закладів Єлисаветграда та інших населених пунктів нашого краю; видатні випускники навчальних закладів, їх внесок у розвиток культури і освіти; історія заснування музеїв, з історії; колекціонування, краєзнавчі знахідки наших земляків-дослідників краю; пошуково-дослідницька діяльність музеїв, бібліотек, громадських організацій, науковців, педагогів; популяризація обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова.

15 лютого **2011 року** у Кіровограді з нагоди 50-річчя знахідки Глодоського скарбу відбулись **IV обласні** краєзнавчі Куценківські читання,

на яких розглядалися проблеми археології та давньої історії краю. Це перший спільний проект відділу охорони культурної спадщини Кіровоградської облдержадміністрації, обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, міського літературно-меморіального музею І. К. Карпенка-Карого та обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Мета читань – залучення науковців, педагогів, співробітників музеїв, студентів та учнівської молоді до вивчення, дослідження і збереження історико-культурної спадщини давньої історії краю. Серед проблематики – історія археологічних досліджень краю, стан дослідження та збереження пам'яток археології та давньої історії, сучасні археологічні дослідження та розвідки краєзнавців, археологічні зібрання у музейних колекціях та у місцевій символіці, шляхи популяризації давньої історії та археології та використання потенціалу у туристичній діяльності, залучення учнівської та студентської молоді до проблем дослідження й збереження історико-культурної спадщини.

Присутні заслухали доповіді, серед яких: «Про діяльність Кіровоградської охоронної археологічної експедиції» (М. Тупчієнко), «Про створення археологічної карти Кіровоградщини» (О. Чорний), «Пам'ятки археології національного значення на території краю» (В. Собчук), «Археологічні пам'ятки в колекції обласного краєзнавчого музею» (П. Рибалко), «Про підготовку навчальної програми курсу за вибором «Археологія та давня історія краю» (Л. Гайда), «Археологічні дослідження Пантелеймона Куліша на Олександрівщині» (В. Білошапка). Цікавими стали повідомлення краєзнавців та педагогів – С. Головка (Ульяновський район), Н. Бібік (м.Бобринець), І. Порхун (м. Новоукраїнка), С. Колісниченка (м. Помічна) та А. Бутка (м. Світловодськ).

Учасники читань обговорили питання щодо підготовки та відзначення 250-річчя від початку розкопок відомого Мельгуновського кургану (1763), що стало початком археологічних досліджень на території України.

Під час читань було презентовано діяльність відділу охорони культурної спадщини облдержадміністрації у галузі охорони пам'яток археології та прийнято рішення про започаткування тематичного краєзнавчого видання «З глибини віків», яке презентуватиме фахівцям та широкому колу громадськості результати щорічних досліджень у галузі археології та давньої історії краю.

У обласні читання відбулись у 2012 році і присвячувались 130-річчю українського театру корифеїв. Орієнтовна тематика: життєпис видатних земляків (літераторів, краєзнавців, діячів театрального мистецтва), історія українського театру корифеїв, їхні зв'язки з рідним краєм, сучасні літературні та театральні процеси на Кіровоградщині, увічнення пам'яті корифеїв на терені краю, перспективи розвитку

літературного краєзнавства, пошуково-дослідницька діяльність музеїв, бібліотек, архівів, навчальних закладів, громадських організацій в галузі літературного краєзнавства та театрознавства.

Читання **2013 року** були **VI-ми**, де розглядали проблему «Дві постаті літературного краєзнавства: М. К. Смоленчук та Л. В. Куценко», що включала питання життєпису видатних земляків-вчених, літераторів, художників, музикантів, діячів театрального мистецтва, краєзнавців. Також учасникам пропонувалось розглянути проблематику історичних ракурсів українського краєзнавства та перспектив його розвитку на Кіровоградині.

Таким чином, проект Куценківських читань вдався, за шість років у їх роботі взяли значна кількість науковців, викладачів, працівників державних та громадських музеїв, держархіву Кіровоградської області, бібліотек, педагогів різного фаху, керівників краєзнавчих гуртків та шкільних музеїв, числених краєзнавців-аматорів та студентів.

Краєзнавство як міждисциплінарний комплекс знань охоплює на сьогодні одночасно сферу науки та громадської діяльності, і важливо, аби цей подвійний статус не знижував, а примножував його потенціал. Розробка окремих напрямів регіональної історії дає можливість учителям самостійно досліджувати свій край та використовувати ці матеріали у навчально-виховному процесі. Краєзнавчі зібрання допомагають залучити до освітнього простору сучасні дослідження. різних напрямів історії та культури

Тож, щорічне проведення краєзнавчих Куценківських читань:

- дало поштовх до значної активізації як історичних розвідок, так і форм їх популяризації, можливостей всебічно висвітлювати конкретну проблему, отримати сучасний її зріз, визначити прогалини і шляхи подальших досліджень.
- значній кількості як науковців, так і краєзнавців-аматорів надало можливість оприлюднити свої творчі доробки.
- до цих процесів залучено краєзнавців із сільської місцевості, учнівську та студентську молодь, що забезпечує більш широке коло дослідників та спадкоємність поколінь.
- сприяло зростанню фахової та педагогічної майстерності педагогів-краєзнавців, що представлена участю у щорічному конкурсі «Учитель року»; підготовкою призерів олімпіад та тематичних конкурсів; здійсненням публікацій у засобах масової інформації та фахових виданнях; задіяністю у методичній роботі з використання потенціалу музеїв та гуртків при підготовці та проведенні семінарів, засідань творчих груп, конференцій; підготовкою та виданням книг з історії населених пунктів, навчально-методичних посібників, буклетів; створенням мультимедійних проєктів тощо.
- формуванню у краєзнавців активної громадянської позиції, їхньої соціалізації доказом чого є випадки їх обрання до місцевих органів

самоврядування, завдяки чому реалізовано в області багато цікавих місцевих проєктів.

Не полишаючи розвитку багатьох напрямків краєзнавчої діяльності, в останні роки привертає до себе увагу українське пам'яткознавство як новий науковий напрям дослідження, вивчення, збереження та популяризації пам'яток історії та культури. Упродовж останніх десятиліть ми плідно співпрацюємо з обласною організацією Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, беручи участь у багатьох заходах цієї громадської організації. Цікавим стало спілкування науковцями Центру пам'яткознавства НАН України (директор О. М. Титова), який було утворено за сприяння Товариства. З метою популяризації цього наукового напрямку виникла ідея започаткувати обласні пам'яткознавчі студії, присвячені нашій землячці Євгенії Михайлівні Чабаненко, яка здійснила вагомий внесок у розвиток українського пам'яткознавства та краєзнавства.

Студії – це об'єднання талановитих творчих людей, які створюють і реалізують оригінальні проєкти, розробляють новітні напрями розвитку культурологічного середовища, одночасно сприяють навчанню і вихованню молоді, реалізації потенціалу нової генерації дослідників та патріотів рідного краю.

I студії відбулися 18-19 квітня **2012 року** з нагоди Міжнародного дня пам'яток історії та культури. Учасникам була запропонована до розгляду науково-методична проблема: «Інтеграція потенціалу українського пам'яткознавства в освітній простір краю».

Серед основних завдань: реалізація регіональної ініціативи голови Кіровоградської облдержадміністрації С. М. Ларіна «Історія рідного краю»; вшанування пам'яті Є. М. Чабаненко; популяризація пам'яток національного та місцевого значення, використання їх потенціалу у системі діяльності навчальних закладів; створення умов для розвитку пам'яткознавчих досліджень, активізація співпраці педагогів, науковців, працівників музеїв, широких кіл громадськості, розвиток міжгалузевих зв'язків.

Орієнтовна тематика: місцеві пам'ятки археології, архітектури та містобудування як історичні джерела; місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних земляків-пам'яткознавців; сучасні регіональні пам'яткоохоронні проєкти; статус місцевих пам'яток, проблеми підходів до оцінки їх історичної значимості; проблеми популяризації пам'яток у засобах масової інформації; методика використання пам'яток у системі діяльності навчальних закладів.

Вперше в історії нашої області працювали:

18 квітня 2012 року – студія пам'яток археології (в археологічному музеї імені Нінель Бокій при Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка). Було презентовано видання

«З глибини віків». Збірка нарисів та статей з археології Кіровоградщини. – Випуск I.

- 19 квітня 2012 року – студія пам'яток архітектури (у відділі мистецтв Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Дмитра Чижевського). Обговорювалась концепція та зміст навчального посібника «Пам'ятки архітектури рідного краю».

Наступне зібрання пам'яткознавців планується на 19-20 вересня 2013 року і буде присвячене проблемі «Пам'ятки науки і техніки Кіровоградщини: дослідження та використання в освітньому просторі».

Орієнтовна тематика: пам'ятки науки і техніки в музейних зібраннях та приватних колекціях (речові, образотворчі, письмові, фонопам'ятки); технічні музеї та комплекси на Кіровоградщині; пам'ятні місця, пов'язані з життям і діяльністю видатних земляків – діячів науки і техніки; методика використання пам'яток науки і техніки в системі діяльності навчальних закладів; сучасні пам'яткоохоронні технічні проекти на Кіровоградщині; пошуково-дослідницька діяльність музеїв, бібліотек, архівів, навчальних закладів, громадських організацій в галузі технічного пам'яткознавства; пам'ятки землеробства, пам'ятки гірничого, фабрично-заводського виробництва (заводи, електростанції, майстерні); пам'ятки гідротехнічного виробництва (система каналів, водоймищ, шлюзів, греблі); пам'ятки шляхового та залізничного виробництва (старі залізниці, депо, залізничні мости, зразки техніки). Передбачається відвідування музеїв, об'єктів технічної культурної спадщини, зустрічі з фахівцями-пам'яткознавцями.

Започаткування та проведення щорічних пам'яткознавчих студій позитивно позначилось на розвитку культурологічного середовища нашого краю, а саме:

- Привернена увага пам'ятки, як культурного об'єкта що містись у собі вартісну складову.
- Дослідження пам'яток історії та культури закладають підґрунтя для розвитку туризму в області.
- Напрацьована база для вивчення шкільних предметів, які містять регіональний компонент.
- Оскільки деякі пам'ятки не виокремлені як вид у статистичних даних, не взяті на облік, мають різне відомче підпорядкування береження та популяризація

Таким чином інститут, який займається питаннями освіти дорослих, освіти у продовж життя, професійним удосконалення педагогів надає їм можливість отримувати найновітніші результати досліджень у галузі місцевої історії та культури, долучатись до сучасних культурологічних проектів, екстраполючи їхній зміст і духовні вартості на навчально-виховний процес закладів освіти краю.

*Оксана Бирзул, вчитель
Златопільської гімназії
Новомиргородського району*

**Краєзнавці Новомиргородщини:
І. К. Бойко та І. В. Омельчук**

Іван Кіндратович Бойко (16.11.1922–29.01.1987), краєзнавець, громадський діяч. Народився у с. Андріївці Златопільського району Кіровоградської області. У 1940 році закінчив Златопільську середню школу, з 1940 по 1941 рік навчався у Ровенському спеціальному артилерійському училищі. Перебуваючи на службі в Радянській Армії, закінчив училище військових перекладачів. Доля цієї людини, краєзнавця та громадського діяча, склалася драматично, а втім, як у багатьох, народжених у 20-х роках минулого століття. Учасник Другої світової війни, з червня 1941 по травень 1945 року перебував у концтаборах. Здійснював переклади віршів норвезьких і шведських поетів російською мовою, зроблені в період перебування у штрафному концтаборі Фальстад (Екне) (1944-1945рр.).

Після звільнення деякий час працював перекладачем у військовій місії при посольстві СРСР у Норвегії. У грудні 1945 року повернувся на батьківщину й почав працювати вчителем німецької мови в Липнязкій середній школі Кіровоградської області. З 1947 по 1951 роки навчався в Ленінградському державному бібліотечному інституті ім. Н. К. Крупської й одночасно працював вчителем у вечірній школі. З 1951 по 1956 роки – на посаді інспектора Златопільського районного відділу народної освіти й викладачем англійської мови в середній школі. Далі, по 1985 рік, завідувач Новомиргородською районною бібліотекою ім. Т. Г. Шевченка. Великий знавець бібліотечної справи, досвідчений книголюб, він бережливо ростив свої кадри, вмів пропагувати із своїм колективом друковане слово. Це був час росту бібліотечних фондів, кількості читачів і виданих їм книг.

Всіма визнаний краєзнавець, більше сорока років свого життя віддав вивченню історії рідного краю, минулого свого народу, просвітницькій діяльності серед молоді. «Захворів» пошуковою роботою коли вперше зіткнувся з архівними документами при написанні історії полку, в якому проходив службу після війни. У центрі уваги краєзнавчих досліджень І. К. Бойка – революційне минуле Кіровоградщини, життя і творчість діячів науки і культури, які пов'язані з цим краєм, бойові і трудові здобутки земляків. Спектр тем історичних пошуків Івана Кіндратовича доволі широкий: історія Новомиргородщини з найдавніших часів, життєписи відомих краян, Новомиргородщина в роки Великої Вітчизняної війни, природні ресурси та рекреаційні зони краю тощо.

За цей час ним було опубліковано кілька сот творчих доробків. Краєзнавчі статті неодноразово друкувалися в періодиці, були включені до «Української радянської енциклопедії», «Шевченківського словника», «Історії міст і сіл України». Іван Кіндратович опрацював величезну кількість історичної, мемуарної, енциклопедичної, бібліографічної літератури, відшукуючи відомості з історії сіл і міст нашого району, розповіді про видатних людей краю. Для цього краєзнавець використовував більше десяти заочних абонементів. Через його руки пройшли сотні книг, брошур, журналів, в яких йшлося про наш край.

У центральній районній бібліотеці І. К. Бойко створив краєзнавчий відділ книжкового фонду, який користувався великою популярністю серед читачів. Книги, брошури, журнали, газетні матеріали цього відділу пропагувалися в усних журналах, автором яких був Іван Кіндратович. Його статті й нариси добре доповнюють та ілюструють копітливо зібрані спогади очевидців та безпосередніх учасників цих подій, копії архівних документів, рідкісні фотографії та видання. Всі матеріали про видатних земляків Іван Кіндратович зібрав за окремими темами. Таких справ у краєзнавця було біля двох тисяч. Листування І. К. Бойка свідчить про його глибокий науковий інтерес та широкі зв'язки. В особистому архіві краєзнавця – листи письменників М. Рильського та Ю. Мокрієва, літературознавців О. Назаревського та Ф. Сарани, кіноактриси В. Володимирівної та архітектора А. Цуркана, Т. Людвинської, В. Нечуйвітра та інших діячів науки та культури, громадських діячів. Листи до І. К. Бойка надсилали також культурно-освітні установи: Кіровоградський обласний державний архів (комісія з написання нарису з історії міста Новомиргорода), редакція “Українського історичного журналу”, Державна історична бібліотека УРСР, відділ нумізматики Ленінградського державного Ермітажу, Черкаська обласна бібліотека ім. В. Маяковського, бібліотека Академії наук УРСР у Львові, Вільнюський державний університет ім. В. Капсукаса, Державний літературно-меморіальний музей О. С. Пушкіна та П. І. Чайковського в м. Кам'янець Черкаської області, Центральний архів Міністерства оборони СРСР, редакція Української радянської енциклопедії, редакція журналу “Всесвіт”, Державна публічна історична бібліотека ім. М. Горького, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Калінінградська обласна бібліотека, Державний музей Л. М. Толстого, Головне управління кадрів Міністерства оборони СРСР, Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека, Московський інститут народного господарства ім. Плеханова, музей Ю. В. Кондратюка на ст. Жовтнева.

Усі документи, зібрані І. К. Бойком, зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, де було створено особовий фонд краєзнавця. Серед його нагород – Подяка від урядового Шевченківського ювілейного комітету УРСР (1964) та Почесна грамота (1980).

Омельчук Ірина Висилівна

Народилася 1920 року в с.Вербки Павлоградського району Дніпропетровської області в сім'ї хліборобів. Мати – Євдокія Омелянівна Шилова, батько – Василь Григорович Приходько. У батьків було конфісковано хату і майно за невиконання розпорядження про здачу хліба у березні 1931 року. Сім'я (мати, 5 дітей віком від 12 років до 5 міс. та 80-річна прабабуся) виїхала до батька в Новогорлівку на Донбасі, куди йому довелося втікати, аби уникнути вислання за «саботаж хлібозаготівлі». Там Ірина закінчила семирічку, вступила до Орджонікідзенського (Єнакієвського) педтехнікуму. Батько був стахановцем, проте в 1937 році був звинувачений у куркульстві і заарештований, засланий на Колиму на 10 років, для сім'ї настали тяжкі часи.

Свою педагогічну кар'єру Ірина Василівна розпочала в Горлівській школі. У роки війни працювала сандружинницею винищувального батальйону, у перші повоєнні роки – у Павлоградському відділі народної освіти статистом, а згодом навчалася на факультеті російської філології Дніпропетровського держуніверситету, який закінчила з відзнакою. Від природи енергійна, дівчина не звикла пасти задніх ні в навчанні, ні в роботі. Але тягар клейма «доньки ворога народу» весь час висів над нею. Була направлена на роботу в Новомиргородське педучилище Кіровоградського обласного відділу освіти. У 1955 році педучилище перевели до м.Олександрії, і Ірину Василівну призначили завучем місцевого дитбудинку. Керувала клубом вихідного дня на громадських засадах. Деякий час, також на громадських засадах, була відповідальним секретарем районного товариства «Знання».

З 1956 року працювала вчителем Лікарівської 8-річної школи; з 1959 – її директором. Депутат Новомиргородської районної ради. Готувала нариси до районної газети «Ленінець». З 1962 року повернулася в Новомиргород і почала працювати вчителем російської мови і літератури в школі-інтернаті ім. Ю. Гагаріна до виходу на пенсію. Зараз мешкає в м. Києві.

В інтернаті велику увагу приділяли патріотичному вихованню дітей, і особливо, вивченню історії рідного краю. Найбільшою винагородою для дітей були екскурсії, зустрічі з видатними людьми нашого краю. За право взяти участь в далекій екскурсії діти боролися старанним навчанням, зразковою поведінкою, активною участю в громадській роботі та самообслуговуванні. Такий підхід до виховання дітей припав до душі Ірині Василівні, до того ж дирекція школи, розподіляючи громадські навантаження в 1963-64 н.р., доручила їй очолити «Клуб цікавих зустрічей». Розшукували видатних людей родом із Новомиргородщини. Велику допомогу одержували від красзнавця І. К. Бойка – директора районної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка.

Важливу роль у формуванні інтересу до краєзнавчої роботи відіграла поїздка по обміну досвідом у Кіровоградську школу-інтернат №2, в якій працював шкільний музей, та до Олександрійської школи-інтернату. Так, в 1964 році пам'ятною подією був приїзд із Москви Героя Радянського Союзу С. Г. Постевого. У січні-лютому 1943 року він брав участь у Корсунь-Шевченківській битві. Під час звільнення села Оситняжка Новомиргородського району лейтенант Постевої здійснив подвиг, за який і був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. З великою цікавістю пройшла зустріч із В. К. Бабарикіним, дослідником-метеорологом Північного полюсу; вчителькою М. В. Покотиловою, яка в роки окупації врятувала сімох поранених червоноармійців; поетом-журналістом П. М. Бібою; письменником Ю. О. Мокрієвим; науковцем Г. К. Гончаренком. Понад тридцять років тривали зв'язки інтернатівців з екіпажем теплоходу «Новомиргород» Балтійського пароплавства. Важливою справою для Ірини Василівни була організація екскурсій для вихованців на запрошення видатних земляків. У 1965 р. в клубі цікавих зустрічей виступає земляк із с. Мартоноші А. М. Гервасієв. Відчувши великий інтерес присутніх до подій війни, він запропонував створити музей бойової і трудової слави. Директор інтернату З. Н. Хмільський підхопив цю ідею, запросивши художників із Кіровограда. Вони оформили стенди за розділами: 1. – Рідний край в роки революції (1905-1907рр., 1917р.) та громадянської війни; 2. – Велика вітчизняна війна; 3. – З історії комсомольської та піонерської організацій Новомиргородщини; 4. – Люди трудової слави; 5. – Ми – інтернаціоналісти. Цей розділ з 1991 р. доповнено підрозділом «Державність України». Були також виготовлені чотири діарами: 1. Початок Великої Вітчизняної війни. Брестська фортеця. Саме звідси почала свій шлях у цій війні Шоста стрілецька Орловська дивізія, яка 11 березня 1944р. звільнила Новомиргород від окупантів; 2. Оборона Москви; 3. Блокадний Ленінград; 4. Партизанська війна в тилу ворога. Участь у поповненні експозицій та фондів музею брали вчителі, вихователі, учні, дбала дирекція навчального закладу. З часом експонатів зібралось так багато, що довелося перенести музей у найбільшу кімнату (98! м.кв.) та виготовити 13 вітрин під склом. Так, протягом 35 років! (1966-2001рр.) поруч з основною педагогічною роботою займалася І. В. Омельчук улюбленою краєзнавчою справою.

Особливо цікавило Ірину Василівну патріотичне виховання молоді і, в зв'язку з цим, події Великої Вітчизняної війни та підпільний рух. Хотілося б означити кілька проблем, працюючи над якими, дослідниця сформувала власне бачення:

1. Ірина Василівна вважає, що партійні органи району, причетні до фальсифікації дійсних фактів, вплинули навіть на краєзнавця І. К. Бойка – автора матеріалу про наш район в академічному виданні «Історія міст і сіл УРСР». Київ, 1972 р. Висвітлюючи тему Великої Вітчизняної війни, автор

назвав чимало імен, проігнорувавши ім'я командира підпільно-диверсійної організації і партизанського загону П. Ф. Калашнікова, а також, його комісара – комуніста П. П. Ткаченка.

2. У книзі «Кіровоградщина в роки Великої вітчизняної війни 1941-1945 (збірник документів і матеріалів. Видавництво «Промінь», Дніпропетровськ, 1965 р) вказано, що в період з березня 1942 р. по березень 1944 р. на території Новомиргородського і колишнього Златопільського районів діяла підпільно-диверсійна група у складі 72 чол. Склад групи був затверджений обкомом партії на основі рішення Новомиргородського райкому партії. Посилаючись на список командира групи П. Ф. Калашнікова, проводячи пошукову діяльність, Ірина Василівна стверджує, що їх було понад 200 чоловік. У 1968 році всім, хто був в цьому списку і дожив до цієї дати, були вручені партизанські квитки.

3. Красзнавець досліджувала питання про діяльність Капітанівської підпільної групи, зокрема, про її участь у Корсунь-Шевченківській битві, хронологічні межі діяльності, кількісний і особовий склад групи, питання про те, хто (капітанівські чи златопільські підпільники) пустили під укис німецький ешелон між станціями Капітанівка-Новомиргород; про те, хто ж очолював цю підпільно-диверсійну групу після смерті В. В. Федоренка в січні-березні 1944 року. Згідно матеріалів Кіровоградського партархіву О. М. Соколов-Соколюк був затверджений Черкаським обкомом партії, але згідно довідки архіву Черкаського обкому партії діяльність його загону не визнана. Результатом копіткої роботи все ж стала довідка з Черкаського архіву 1990 року про те, що О. М. Соколов-Соколюк був учасником, а згодом і керівником Капітанівської підпільно-патріотичної групи.

Ірина Василівна Омельчук була членом районної редакційної комісії, яка працювала над «Книгою Пам'яті», автором її передмови. Були випадки, коли учасники підпілля і партизанської боротьби, особи, страчені фашистами, не були занесені до списків. Зокрема, завдяки Ірині Василівні було виправлено історичну несправедливість стосовно І. П. Грузіна (с. Коробчино), Я. І. Битяна (с. Оситна) та ін.

Нею видані книги: Омельчук І. В. «Рідний край». Історико-красзнавчі дослідження.-К.:КМЦ «Поезія», 2004.-492с.; «Незабутнє».-К.:КМЦ «Поезія», 2010.-452с. Коло інтересів: наш край в період Великої Вітчизняної війни (саме так автор оцінювала ті події), історія міст Златопіль та Новомиргород, історія освіти Новомиргородщини, герої праці і передовики соціалістичного змагання; видатні постаті в історії краю, серед яких і М. Драгоманов, С. Подолинський.

С. І. Шевченко, доцент Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка, кандидат історичних наук, позитивно її оцінив працю: « ... вітаю з виходом Вашого (найфундаментальнішого) видання з історії Новомиргородщини... Після першого, дотичного знайомства з книгою включив її в перелік рекомендованої літератури

студентам з предметів «Історичне краєзнавство» і спецкурсу «Музеї Кіровоградщини»... Якби рік тому отримав вашу книгу, то послався б на неї у своїй «Долі Нової Сербії»... Можливо, ще колись використаю».

Найдовший новомиргородський період життя Ірини Василівни був, за оцінкою її самої – плідним, цікавим та насиченим. Педагогічна і громадська діяльність, активна співпраця з районним часописом збагатили її знання, життєвий і творчий досвід. Вона говорила, що пишається своїми скромними, але дорогими серцю нагородами, зокрема, званням Почесний громадянин Новомиргорода.

***Наталія Бібік,**
вчитель НВК «Бобринецька
гімназія – загальноосвітня
школа I-III ступенів №1»*

Літописці історії краю

(Розвиток краєзнавства на Бобринеччині)

Давня народна мудрість навчає нас шанувати за життя людей за їхні добрі справи. А дослідники-краєзнавці, на мою думку, заслуговують особливої шани і вдячності, бо творять вони історичний літопис рідного краю для майбутніх поколінь.

Перші археологічні розвідки Бобринецького району були проведені в 1883-1892 роках викладачем історії Єлисаветградського реального училища, археологом і етнографом Володимиром Миколайовичем Ястребовим. Є свідчення про те, що свої перші самостійні розкопки він проводив саме на території нашого району – біля хутора П. Буховецького (нині с. Буховецьке) на річці Богодушній в 1885 році. Про це писала газета «Єлисавет» у 1992 році.

У дореволюційний та післяреволюційний період (до 1927 року) історичне минуле Бобринеччини досліджував Павло Захарович Рябков – міський землемір, громадський діяч, фундатор нашого крайового краєзнавчого музею. У 1923 році П. З. Рябков заклав відділення музею і в Бобринці, але через нестачу коштів і людей справа застигла на місці.

Вцілому ж краєзнавство на Бобринеччині кілька десятиліть знаходилося в стані глибокої кризи. Її не могли здолати ті невеликі за обсягом та обмежені за тематикою епізодичні дослідження з історії революційного минулого краю, що інколи публікувалися в місцевій газеті та видавалися окремими брошурами.

У 50-х роках минулого століття історію нашого краю досліджував **Микола Кузьмович Смоленчук**. Він народився у Бобринці 3 липня 1927 року. До війни встиг закінчити шість класів. Коли німецькі війська захопили місто, М. Смоленчук переховувався по селах від вивезення до

Німеччини, брав участь у діяльності підпільників в селі Богданівка. На початку березня 1944 року, за два тижні до звільнення Бобринця радянськими військами, Миколу Кузьмовича разом з багатьма іншими жителями міста забрали під час облоги і вивезли до Німеччини. Перебуваючи в німецькому таборі на кордоні з Голландією, декілька разів втівав, та його ловили і повертали назад. Остання втеча закінчилася вдало – Микола Кузьмович потрапив до зони, яку контролювали американські війська. В 1945 році повернувся в Україну, але змушений був два роки працювати різноробочим у трудовій армії. В 1947 році Смоленчук приїхав до Бобринця, і вступив до Бобринецького сільськогосподарського технікуму. У 1950 – отримав рекомендацію для вступу на літературний факультет Кіровоградського педагогічного інституту, який закінчив в 1954 році.

Працював у Каневі на посаді директора школи робітничої молоді. Звідти він перевівся до Бобринецького сільськогосподарського технікума, де викладав російську та українську літературу.

Працюючи вчителем на Бобринеччині, захопився літературним краєзнавством. Микола Кузьмович пішки обходив всі села, де виступав Марко Лукич Кропивницький. Мав бесіди із старожилами, опрацював всю доступну літературу. Результатом такої копіткої роботи стали численні наукові розвідки про корифеїв українського театру. У листопаді 1959 року Микола Кузьмович створив кімнату-музей М. Кропивницького і братів Тобілевичів та став першим її завідувачем. Тут же Микола Кузьмович написав і видав перші свої прозові твори – «Степи полинові» (1961), «Степівчани» (1963).

У 1963 році, ставши членом Спілки письменників СРСР, Микола Смоленчук переїхав до Кіровограда, де жив і працював протягом півтора десятиріччя: спочатку в школах міста, а потім – у педагогічному університеті.

Творчий доробок письменника-краєзнавця – окраса нашого музею. Бобринецький районний краєзнавчий музей з гордістю носить ім'я Миколи Смоленчука – талановитого письменника, педагога, визначного ученого-корифесознавця, людини непересічних здібностей і енциклопедичних знань.

Після підписання постанови ЦК КПУ «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР» почалося активне вивчення історії Бобринецького району. Декілька років у цьому проєкті були задіяні місцеві вчителі та краєзнавці.

Очолив цю роботу **Дмитро Філімонович Кобифа**. Народився він 9 лютого 1912 року в с. Різдянка Лозівського району Харківської області. По закінченні школи спочатку навчався в професійно-технічному училищі, а в 1934 році вступив на навчання до Харківського університету на історичний факультет, який закінчив у 1938. Отримавши диплом, він,

разом з дружиною, теж вчителем історії, був направлений працювати в м. Краматорськ Сталінської (тепер Донецької) області.

У 1941 році, в перші дні війни, Дмитро Філімонович пішов добровольцем на фронт. Воював на Ленінградському фронті, перед яким стояло завдання прикрити безпосередні підступи до Ленінграда і не допустити його захоплення супротивником. З 8 вересня 1941 року, в складі військ Ленінградського фронту, вів бої в край важких умовах блокади. Має бойові нагороди.

По закінченню війни демобілізувався і приїхав на батьківщину дружини в м. Бобринець. Працював інспектором районного відділу освіти, а в 1950 році був призначений на посаду директора Бобринецької середньої школи №2.

У 1959 році переведений на посаду вчителя історії Бобринецької середньої школи №1. Зібравши біля себе однодумців, він декілька років збирав матеріали з історії краю. Д. Ф. Кобифа, перший з краєзнавців, працював в архівах Москви та Ленінграда. Саме йому належить версія про те, що першим мешканцем і засновником Бобринця був полтавський козак Хома Бобрик, до якого пізніше приєдналися вихідці з гетьманської України, а також з Поділля та Волині.

Результатом його краєзнавчої діяльності стала узагальнена історія Бобринецького району, якою користуються краєзнавці і донині. Значення і роль цієї праці в приверненні уваги широкої громадськості до історії свого краю незаперечні. Адже це була перша повна історія району.

У 1975-1980 роках долина р. Сугоклея, в межах Бобринецького району стала об'єктом частих археологічних розвідок, які проводилися місцевими краєзнавцями – Григорієм Олександровичем Семеськом, Віктором Івановичем Кабанцем та Георгієм Олексієвичем Лашкулом (поблизу сіл Пішане, Мала Друкова, Свердлове та ін.).

Григорій Олександрович Семесько народився 1929 року в с. Кривоносова Бобринецького району (тепер – с. Червонозорівка) в учительській сім'ї. Під час війни був зв'язковим у підпільно-диверсійній групі «Витязі». У повоєнні часи закінчив семирічку та Братське педучилище, Кіровоградський педагогічний інститут (російсько-український філологічний факультет). Вчителюючи у Бобринці, він тісно співпрацював з М. К. Смоленчуком над створенням музею корифеїв українського театру, а в школі-інтернаті заснував музейну кімнату Тараса Шевченка, яка була визнана кращою на півдні України.

В 70-і роки минулого століття, працюючи в районному відділі освіти, захопився археологією краю. Разом з учнями в 1972-1978 роках проводив археологічні розвідки в межах Бобринця та по берегах Сугоклеї і Бобринки. Завдяки дослідженням Г. О. Семеська була відкрита палеолітична стоянка на території Бобринця.

Наприкінці 70-х років Григорій Олександрович веде активну переписку з Київським інститутом археології, особисто з Д. Я. Телегіним, запрошує його до досліджень у Бобринецькому районі. Знахідки крем'яних виробів, які вони виявили, свідчать про те, що долина Сугоклеї була заселена людиною ще наприкінці раннього палеоліту – в так звану мустьєрську епоху (30-40 тис. років тому). Досі відомостей про пам'ятки епохи палеоліту з цього району степової України не були відомі. Офіційна археологія вважала, що територія сучасної Бобринеччини була заселена людьми близько 15 тисяч років тому. Виявлені пам'ятки, безперечно, доповнюють дані про палеолітичну епоху.

Крім давньої історії, Григорія Олександровича цікавила козацька доба. Він пропонував підготувати публікації державним коштом всіх архівів, що стосуються козацьких часів, встановити охоронні та пам'ятні знаки на місці козацьких зимівників, церков, поховань; відновити історичні назви населених пунктів, пов'язаних з козацькими часами.

У райдержадміністраціях пропонував ввести посаду історика, який би відповідав за справу виявлення, вивчення і охорони історико-археологічних пам'яток Українського козацтва, а також координував цю роботу в районі і дбав би про виховання на цих матеріалах почуття патріотизму в учнів та молоді.

З ініціативи Г. О. Семеська районна влада прийняла рішення відкрити музей в приміщенні пустуючого на ті часи Вознесенського собору. Григорій Олександрович доклав багато зусиль для ремонту будівлі. Під його керівництвом було зібрано величезну кількість документів, фотографій, виробів тощо. Саме Григорій Олександрович став першим директором краєзнавчого музею в 1982 році, доречі ці обов'язки виконував на громадських засадах.

Наприкінці 80-х років минулого століття, в Бобринці, розпочалася робота по створенню ще одного музею – Музею Бойової слави при Бобринецькій середній школі №1 (нині НВК «Бобринецька гімназія – ЗШ I-III ступенів №1»).

Засновником і душею музею став ветеран педагогічної ниви **Володимир Васильович Шабатін**. Народився він у 1922 році в селі Мар'янівка Бобринецького району в родині службовця. В 1930 році родина від'їздить до Узбекистану, де Володимир Васильович почав навчання в школі. Перед війною сім'я повертається в Україну. Середню освіту В. В. Шабатін отримав уже в Кіровограді, тут же його застала і війна. Після війни і служби в армії почав працювати вчителем фізичного виховання та військової підготовки.

В 1969 році закінчив Кіровоградський педагогічний інститут, працював вчителем, завідував методичним кабінетом районного відділу народної освіти. Саме тоді в нього з'явилася ідея увічнити пам'ять вчителів та учнів, які брали участь у Великій Вітчизняній війні. За допомогою учнів

школи Володимир Васильович розіслав сотні листів у всі куточки Радянського Союзу з проханням надіслати знімки, допомогти матеріалами для музею. Він особисто листувався з головою Ради ветеранів 93-ї стрілецької дивізії В. Журавлем, членами Ради Й. Алісмічиком, І. Баришем та багатьма іншими. І через кілька тижнів, почали приходити відповіді, писали ветерани війни, вдови і діти полеглих. Надсилали карто-схеми, фотознімки, документи воєнних часів. Всього було зібрано більше 2 тисяч експонатів.

Результатаом роботи став узагальнений матеріал про військові частини, які звільняли місто і район, про участь жителів міста у війні. Було відновлено списки випускників 1941 року (а це близько 90 осіб, 50 з яких загинули) та зібрані їх фотознімки.

Для обробки матеріалів був створений оргкомітет з 12 чоловік. Ветерани війни та педагогічної ниви, вони всі зусилля направили на роботу в музеї.

8 вересня 1990 року відбулося урочисте відкриття музею. На свято були запрошені ветерани, які звільняли місто, родичі загиблих, випускники. Директором музею на громадських засадах до останніх днів життя був Володимир Васильович Шабатін. За пошукову роботу був нагороджений Почесною грамотою Ради ветеранів 52-ї Шуменсько-Віденської двічі Червонопрапорної ордена Суворова дивізії.

Георгій Олексійович Лашкул – історик, краєзнавець Бобринецького районного музею ім. М. Смоленчука. Народився в 1946 році в с. Микола-Бабанка Бобринецького району. По закінченні середньої школи в 1964 році, навчався в Новобузькому педагогічному училищі за спеціальністю вчитель молодших класів, Полтавському державному університеті (факультет історії). Трудову діяльність розпочав в Котляревській восьмирічній школі Миколаївської області. Після служби в армії (1966-1969рр.) вчителював в Микола-Бабанській восьмирічній школі.

Перебуваючи на посаді інструктора райкому партії, в 1972 році входить до групи краєзнавців, яка збирала археологічний матеріал на території Бобринеччини. Консультував роботу професор Академії наук УРСР Д. Я. Телегін.

З тих часів, Георгій Олексійович займається розвідками з історії рідного краю. Про це свідчать численні публікації в районних, обласних засобах масової інформації, під рубрикою «Історичні арабески краєзнавця Г. О. Лашкула». Це розвідки доби козаччини, знакових постатей краю, храмових забудов, підпільно-диверсійної роботи в роки Великої Вітчизняної війни та трудової героїчної праці.

Працюючи з 2000 року в Бобринецькому сільськогосподарському технікумі, він намагається зацікавити краєзнавчою роботою студентів, залучити їх до дослідження історії краю, починаючи роботу з вивчення життєпису власного родоводу. «Родові книги пам'яті» студентів

сільськогосподарського технікуму відкривають цікаві подробиці, насамперед пов'язані з історією нашого району, де народилася більшість юних дослідників.

В 2003 році обійшов зі своїми студентами села Бобринецького району і записав спогади очевидців Голодомору, матеріали передали для узагальнення в районну державну адміністрацію.

В 2009 році, з ініціативи Георгія Олексійовича, в приміщенні Бобринецького сільськогосподарського технікуму був відкритий Музей історії технікуму. Йому присвоїли ім'я Василя Порика – Героя Франції, в минулому студента технікуму.

В 2011 році кандидатуру Г.О. Лашкула було висунуто Бобринецьким краєзнавчим музеєм на присудження обласної краєзнавчої премії імені В. М. Ястребова.

Я, Наталія Станіславівна Бібік – вчитель історії НВК «Бобринецька гімназія - ЗШ I-III ступенів №1», вчитель – методист вищої кваліфікаційної категорії, Відмінник освіти України, історик, краєзнавець. Народилася 16 грудня 1967 року в с. Микола-Бабанка Бобринецького району. Закінчивши в 1984 році Витязівську середню школу, розпочала навчання на історичному факультеті Кіровоградського педагогічного інституту імені О. Пушкіна.

Свою педагогічну діяльність розпочала у Бобринецькій середній школі ім. 40-річчя Піонерії (нині «НВК «Бобринецька гімназія – ЗШ I-III ступенів №1»). Історія краю – одна з моїх улюблених тем. Я глибоко переконана, що любов до рідного краю, до «малої» батьківщини завжди переростає в любов до Батьківщини «великої» – до України. У своїх учнів прагну виховувати особистість, яка б любила свою Батьківщину, з повагою ставилася до символів держави, знала і вивчала історію України, традиції, звичаї наших предків. А це можливо лише через дослідження маловідомих сторінок історії України, позбавлення хибних нашарувань на значні пласти нашої історії та формування історичної пам'яті народу, тобто генетичної пам'яті цілих поколінь й кожної людини.

З моєї ініціативи в 2010 році відкрито музей історії нашої школи. Він презентує досягнення навчального закладу та його вихованців. Тут пишеться літопис школи, зберігаються спогади про вчителів, які колись працювали в ній, колективні фото випускників школи за багато років, учнівська форма. Музей підтримує постійні зв'язки з випускниками.

З 2004 року я очолюю і Музей Бойової слави при НВК «Бобринецька гімназія», керую групою «Пошук». Матеріали військово-патріотичної тематики розширюють знання учнів з історії рідного краю, сприяють формуванню їх національної та громадської позиції на прикладах героїчного минулого. Музей співпрацює з ветеранами, проводячи значну пошукову та громадську роботу. У 2012 році Музей відвідала делегація з Фінляндії.

З 2010 року працюю ще і керівником гуртка «Історики-краєзнавці» районного Будинку дитячої творчості. Пріоритетним напрямком моїх гуртківців є дослідження історії населених пунктів Бобринеччини, переважно зникаючих сіл. У 2011 році гуртківці стали переможцями обласного етапу Всеукраїнської історико-географічної експедиції «Історія міст і сіл України» за колективну роботу «Маленька краплинка Великої держави».

З грудня 2012 року на громадських засадах виконую обов'язки заступника голови редакційної комісії з підготовки матеріалів до видань «Книга Пам'яті України» та «Книга Скорботи України».

Таким чином, краєзнавцям Бобринеччини є чим пишатися. Безперечно, що в цій галузі досліджень місцевої історії сьогодні існує і багато проблем. Але, як зауважив академік П. Т. Тронько: «Усі ми спільним загалом повинні прикласти чимало зусиль, аби краєзнавство у його науковій, громадській і шкільній формах було високо піднесене в Українській державі, а добре ім'я невтомного, безкорисливого дослідника малої батьківщини було оточене належною увагою і звучало гордо. Це залежатиме, передусім, від нас – учених і аматорів, від нашої наполегливості, самовідданої праці на цій благодійній ниві»

*Микола Гаращенко,
директор краєзнавчого
музею Новоукраїнської
району*

Історія краєзнавства на теренах Новоукраїнщини

Цікавість до історії, географії, етнографії та господарства свого краю природна для людей освічених і простих, з народу, за виразом одного з них «людей з відкритими очима». Такі люди є всюди і були в різні часи. За свідченнями «Записок імператорського Одеського товариства історії і старожитностей» з Новоукраїнщини приходили повідомлення людей, небайдужих до краєзнавства про знахідки на теренах краю предметів археології та історії, а також пам'яток минулих віків: «Воронова (Петриківка) на річці Чорний Ташлик. У двох верстах городище неправильної форми з двома входами, захищеними боковими валами. Окружність – 140 аршин. Повідомив Браунер.» (с. 127 том 17, 1894 рік); «В чотирьох верстах від Іванівки інше городище кільцеподібної форми з трьома входами, що звернені на північний схід із захищеними рядами бокових валів. Окружність головного вала 190 аршин. Син господаря маєтку Ф. Шевяков надав план та опис городища.» (с. 134 том. 17, 1894 рік). «В одній версті від посаду Новоукраїнка і від річки Чорний Ташлик, по дорозі на Плетений Ташлик є городище. Д. Воліковський повідомив, що

воно має круглу форму, 74 аршина по зовнішньому периметру». Це лише декілька прикладів повідомлень з місць краєзнавців-любителів до шанованого на ті часи краєзнавчого часопису. Друкованих свідчень про спроби систематизувати окремі повідомлення і створити ґрунтовний краєзнавчий опис наших теренів не виявлено.

Звичайно зацікавленим краєзнавством освіченим жителям Новоукраїнщини (а це переважно були люди середнього і значного достатку) були відомі фундаментальні праці за редакцією П. П. Семенова-Тянь-Шанського «Опис Новоросії», одного з томів «Повного географічного опису нашої Вітчизни»; матеріали земської статистики, часопису «Киевская старина», тодішньої періодики тощо.

Одним із перших відомих краєзнавців, ентузіастів музейної справи Новоукраїнщини був **Леонід Дмитрович Петрушевський**, який жив у місті з 1906 по 1931 рік. Непересічна людина із складною біографією, волею долі потрапив до Новоукраїнки у час розквіту свого таланту етнографа, колекціонера й дослідника. Його цікавила перш за все українська старовина у всій своїй багатогранності. За родом діяльності (адвокат), часто буваючи по селах, він збирав і записував легенди і перекази краю, казки і пісні, сам малював пейзажі, картини із життя козаччини та портрети історичних постатей України. З приходом до влади більшовиків Л. Петрушевський переходить від адвокатської практики на роботу до школи – учителем малювання Новоукраїнської СШ №5, де пропрацював до 1931 року. Його мрією було створення в Новоукраїнці історико-етнографічного музею. Тут він знайшов чимало одностудій серед членів педагогічного колективу і в 1940 році їм вдалося домогтися позитивного вирішення питання у місцевої влади. У газеті «Колгоспник» за 20 грудня 1940 року у статті «Організуємо краєзнавчий музей» вчителі З. Гомонюк та М. Пшенишний писали: «Історичні і культурні цінності минулого треба зібрати й показати трудящим нашого району. Матеріалів багато, але все це не зібрано, не систематизовано, не повністю досліджено і не показано для огляду трудящих району. Учителі та учнівський колектив Новоукраїнської СШ №5 вирішили організувати краєзнавчий музей. Виконком райради депутатів трудящих пішов нам назустріч – дав приміщення. Вже силами учнів нашої школи дещо зібрано: зразки корисних копалин, складено хронологічну таблицю м. Новоукраїнки, окремі зразки художньої творчості». Завершити створення музею завадила війна.

Працюючи вже вчителем на Київщині, в 1959 році Л. Петрушевський звертається до партійного керівництва Новоукраїнського району з проханням відкрити музей, у фонди якого обіцяє передати значну кількість експонатів безкоштовно. Йому відповіли відмовою, мотивуючи відсутністю приміщення. Зневірившись у всьому, Леонід Дмитрович спалює всі свої рукописи з історії і етнографії, власні

художні твори, в основному на історичну тематику. Серед втраченого назавжди був і рукопис «Історія Новоукраїнки». Мрія про створення музею у місті здійснилася вже після смерті Леоніда Петрушевського.

Потужним поштовхом для розвитку краєзнавства в Україні, і зокрема в Новоукраїнському районі, стало створення в 70-х роках минулого століття багатотомника «Історія міст і сіл Української РСР». При створенні тому «Кіровоградська область» і розділу «Новоукраїнський район» були задіяні в першу чергу вчителі історії середніх шкіл та краєзнавці-аматори. Розділ про Новоукраїнський район редагував і узагальнював вчитель географії, директор вечірньої школи М. О. Болтян. Звичайно, за його словами, робота цензурувалася партійними органами, всі краєзнавці, які працювали в архівах різних рівнів, давали спеціальну підписку – зобов'язання не залишати в себе навіть чернеток. Робота партійним керівництвом спрямовувалася в радянсько-комуністичному дусі, ідеологія і політика домінували над науковістю. Але за вказівками партійних органів був відкритий до того небачений доступ до архівних матеріалів, що сприяло створенню історико-краєзнавчих описів Новоукраїнського району, окремих сільських рад. Природно, 80-90% матеріалу присвячувалися новітній, радянській історії у відповідному трактуванні. Збереглися прізвища вчителів, які створили краєзнавчі довідки про окремі сільські ради району: про село Новоолександрівку – Г. Брайченко; Ганнівку – В. А. Борзик; Сторівку – М. Я. Токаренко; Перлівку, Петрівку – М. С. Сімачов; Шишкіно – Ф. Д. Коновальчук; Комишувате – А. М. Гомзяк; Кропивницьке – В. О. Король; Захарівку – О. І. Омеляненко; Помічну – М. М. Тарнавський; Новомиколаївку – Б. Капацин; Приют – А. Д. Дуля, П. С. Бугай; Іванівку – П. П. Воронін; Новогорівку – М. Таран; Малопомічну – Г. І. Туменок; Новоукраїнку – М. О. Болтян.

Не дивлячись на значні фактологічні помилки, ідеологічну заангажованість та інші недоліки, властиві радянській історії, дослідження проведені при створенні багатотомника «Історія міст і сіл Української РСР» до сьогодні вражають масштабністю та організованістю.

Не можна не згадати, що значну роботу в області краєзнавства, зокрема історії Великої Вітчизняної війни, було проведено при складанні «Книги пам'яті України». Ті неповні чотири роки війни виорали таку глибоку борозну в генетичній пам'яті народу, борозну, яка в сучасників розділила життя на «до війни», «війна» і «після війни». Війна не минула жодної родини, жодної долі, залишила по собі не тільки руїни міст і сіл, фабрик і заводів, а й завали неправди, напівправди і відвертої брехні у різних дослідженнях, яких тисячі й тисячі. Звичайно, головним винуватцем є політика, яка використовувала і використовує історію як заручницю своїх сьогоденних інтересів. Тому рівень дослідженості теми Великої війни в

районі залишається бажати кращого, і краєзнавці ще й сьогодні плідно працюють над цією темою.

Поза тим, у районній газеті у різні роки з'являлися розвідки з історії міста Новоукраїнки та сіл району. Наприклад в газеті «Колгоспник» за 16 червня 1960 року надруковано стаття «З історії міста Ново-Українки» за підписом В. Калініченка, на ті часи – начальника державного архіву Кіровоградської області, уродженця с. Глодоси.

Великого пошавлення краєзнавчі дослідження в районі набули при створенні музеїв: Новоукраїнського районного, музею історії с. Рівне та літературно – меморіального музею І. К. Микитенка, музею історії с. Комишувате (пізніше – музею Трудової Слави), музею історії с. Глодоси, музеїв історії с. Кропивницьке, с. Іванівки, с. Малопомічної, с. Новомиколаївки. Краєзнавці-ентузіасти, які створювали ці музеї – М. Зотов, І. Гуменний, О. Кифорець, А. Ковирьов, В. Завалішин, В. Король, І. Олійник, В. Лисенко, Д. Полозюк.

Багаторічний завідуючий музеєм історії села Глодоси Б. Лавріненко створив краєзнавче дослідження «Сторінки з історії села Глодоси», видане вже після його смерті.

У період розбудови української державності на території Новоукраїнщини значно розширилися краєзнавчі дослідження і в першу чергу за темами, раніше закритими. Це голодомори в Україні, репресії тоталітарного режиму, багато малодосліджених сторінок історії Великої Вітчизняної війни, дисидентський рух в районі, осередки ОУН на території району в період окупації тощо. Більша відкритість і доступність архівів дала можливість краще пізнати історію заселення, землеробської колонізації теренів району у XVIII–XIX ст., історію української національної революції та громадянської війни 1917-1922 рр.

У 1970 році районна газета «Радянське село» опублікувала переклад з німецької, зроблений краєзнавцем І. Бойком «Подорож по Росії і Кавказьких горах» Й. А. Гільденштедта, уривок, що стосувався нашого краю. На жаль відомості із записок Гільденштедта залишилися майже непоміченими краєзнавцями району.

Досить часто публікації краєзнавчого характеру розміщували в районному тижневику журналісти М. Падурський, О. Дименков та Н. Щербина. У 1981 році наш земляк О. Пасічниченко надрукував в газеті «Радянське село» під рубрикою «З історії нашого краю» статтю «М. І. Пирогов у Новоукраїнці».

У 80-ті – 90-ті роки ХХ століття та у першому десятиріччі ХХІ століття систематично з'являлись публікації з історії Новоукраїнщини начальника архівного відділу райдержадміністрації Тетяни Щербатюк. Цікаві публікації в районній та обласних газетах періодично друкуються журналістами О. Корнійченко та О. Комісаренко. Спогади – дослідження

про голодомор 1932 – 1933 рр. у Новоукраїнці, його перебіг та причини публікував в районній газеті очевидець подій М. Гордієнко.

Залюблений у краєзнавчу роботу директор Новомиколаївської загальноосвітньої школи I-III ступенів А. Ковирьов багато років здійснює вивчення історії Новоукраїнщини у всій її багатогранності, за ці роки написано і видано самостійно і різними видавництвами десятки книг з історії Новоукраїнки, Глодос, Рівного, Новомиколаївки, Кропивницького в переломні історичні періоди. Анатолій Іванович дослідив і видав книги про відомих особистостей краю: О. Гігалова, Ю. Дмитренко-Думича, Ф. Мелешка, Н. Калініченко. Ґрунтовно досліджена і видана історія освітянської справи в районі.

У наші дні осередком краєзнавчої роботи став краєзнавчий музей Новоукраїнського району. Відкрилися нові можливості у зв'язку зі спрощенням доступу до державних архівів через мережу інтернет, але одночасно це й вимагає від краєзнавця обережнішого підходу до даних краєзнавчого характеру, які розміщуються нині на різних сайтах і як правило не зазнають цензури і самоцензури. У фондах музею концентруються і використовуються результати краєзнавчих досліджень різних авторів минулих років і сьогодення. З музеєм тісно співпрацюють: краєзнавець А. Ковирьов, завідувачі музеями історії: с. Глодоси – М. Паскарь, с. Рівне – В. Безпальченко, с. Комишувате – А. Коваленко, с. Новомиколаївка – В. Компанієць.

Треба окремо зазначити безкорисну і плідну пошукову роботу В. Компанійця, який зібрав і систематизував багато історико-археологічних артефактів, що свідчать про давність заселення краю, результати його пошуків напевне дадуть можливість заповнити білі плями в археологічній дослідженості району.

Напрацювання краєзнавців району широко використовуються освітянами, педагогами Центру дитячо-юнацької творчості, Радою ветеранів, членами громадської організації «Діти війни» і окремими громадянами, доповнюються співпрацею з ними.

Величезну допомогу у краєзнавчих пошуках надає Кіровоградський обласний краєзнавчий музей, особливо старший науковий співробітник відділу історії К. Шляховий. Матеріали краєзнавчих досліджень використовуються для створення туристичних маршрутів Новоукраїнщини: «Золотими стежками Ексампею», «Наш земляк Іван Павлович Похитонов», «Глодоські скарби» тощо.

Л. Гайда, яка народилася в с. Вербівці (Попівці) Новоукраїнського району, здійснює значну краєзнавчо-просвітницьку роботу, організувала і провела низку обласних історико-краєзнавчих конференцій, є автором книг з історії краєзнавства й посібників з музейної справи в закладах освіти.

Багаторічний досвід роботи на безмежній ниві краєзнавства дає повні підстави плекати надію, що девізом наших краєзнавців стануть слова

Василя Вихристенка, популяризатора історичного краєзнавства: «Історія може виховувати лише правдою. Міфи прекрасні і потрібні для акумуляції духу нації, її широких і глибинних пластів. Та вони все ж виростають з історичних фактів і ніяк не навпаки».

*Іван Дикий, вчитель
Андрусівської
загальноосвітньої
школи I-III ступенів
Світловодського району*

Розвиток краєзнавства на Світловодщині (Світловодський район у краєзнавчих дослідженнях)

*Все йде, все минає – і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?*

Т.Г. Шевченко

Рідний край! Дорога серцю земля батьків і прадідів наших. Оспівані в народних піснях безмежні степи, землі, ліси і доли, високі блакитні небеса! Хіба є що на світі краще за миле серцю довкілля, хіба є що на світі дорожче за вітчизну?!

Рідний край, дорога батьківська хата, гостинна, ласкава оселя. Які близькі і знайомі нам ці слова! Вони входять в нашу свідомість разом з материнською колісковою піснею. Тут ми народилися, вперше побачили світ, сповнений великих див, уперше відміряли своїми ноженятами кроки від столу до порогу. А потім, вийшовши за поріг, побачили чарівний світ: коло вікна цвітуть мальви, соняшник киває золотою головою з-за причілка, червоно ярить домовита вишня.

Ми розуміємо, що це – наша батьківщина, що звідси, від батьківського порогу, від материнської пісні, від золотого соняшника та високого явора край воріт вона бере свій початок.

Рідний край – то рідний дім і немає у світі нічого милішого і дорожчого за нього. За ту землю, яка нас породила і виростила. Де б ми не були, куди б не закинуло нас життя, ми завжди пам'ятатимемо про нього, берегтимемо палку любові, як до матері своєї, як до батьківського дому, як до наймилішої, найпрекраснішої у світі пісні, що не затихає в гарячому людському серці.

Знання рідного краю сприяє патріотичному вихованню народу, і в першу чергу, молодого покоління. Адже, за висловом В. О. Сухомлинського «найтонші корені наших ідеалів» саме і живляться з життєдайних джерел величі і слави нашої України.

Інтерес до вивчення історії Світловодського району значно зріс в середині 60-х років минулого століття. Першовідкривачами у цій справі стали вчителі історії місцевих шкіл.

У селі Велика Андрусівка краєзнавчу роботу очолив Заслужений учитель УРСР, кавалер орденів Леніна та Трудового Червоного Прапора **Микита Мусійович Караката**. Розпочавши свою педагогічну діяльність ще до буремних жовтневих подій 1917 року, він все своє життя присвятив вивченню історії рідного села. Під час численних піших та велоекскурсій, особисто, та з учнями старших класів було зібрано багато археологічних матеріалів, які склали основу шкільного музею історії с. Велика Андрусівка.

За декілька років до побудови Кременчуцької ГЕС інститутом археології АН України було проведено дослідження майбутнього дна водосховища з метою виявлення залишків минулих епох. У 1956-59 рр. на території села розкопано і досліджено два поселення VII-VI ст. до н.е., три кургани бронзового віку, одне поселення кінця бронзи, слов'янське поселення VI-IX ст. і один слов'янський могильник. У цих дослідженнях М. М. Караката брав найактивнішу участь.

Всі ці матеріали та результати проведених археологічних розкопок та розповіді очевидців стали основою для написання історії села Андрусівка.

Краєзнавець-ентузіаст відвідав музеї в Одесі, Керчі, Кіровограді, Черкасах, Чигирині, Києві. Побував у науковій бібліотеці Одеського університету, історичному державному архіві м. Києва, бібліотеці інституту археології АН України. Консультувався з доктором історичних наук О. І. Тереножкіним та кандидатами історичних наук Д. Т. Березовцем і Є. В. Максимовим.

Результатом багаторічної роботи стало написання історії села з найдавніших часів до середини 60-х років XX століття (1967). На основі історичного матеріалу і багатьох фактів М. М. Караката довів, що с. Андрусівка було засноване в середині XVII ст. козаком Андрусем і є найдавнішим населеним пунктом Світловодського району.

Після переїзду до Києва і до кінця свого життя М. М. Караката підтримував зв'язки з рідним селом, зустрічався з учнями школи, брав участь в урочистому відкритті громадського музею с. Велика Андрусівка у жовтні 1966 року.

З перших днів існування музею перетворився на центр патріотичного виховання підростаючого покоління, тут існують такі експозиції та постійно діючі виставки: археологічна, етнографічна, нумізматична, геральдична. Є куточок присвячений життю та діяльності земляка Героя Радянського Союзу льотчика-винищувача М. П. Дикого, зберігаються його особисті речі, листи та фотографії, фотомонтаж «Наша вулиця носить ім'я героя».

При музеї працює рада в кількості 5 осіб та гурток «Юні музеєзнавці». Також проводяться уроки з історії краю, екскурсії для учнів школи, жителів села, гостей, зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, воїнами-інтернаціоналістами, колишніми остарбайтерами.

Члени ради музею та гуртківці брали участь у зборі матеріалів до «Книги пам'яті» та «Книги скорботи». У музеї зібрано багато листів від учасників визволення села, їх рідних та знайомих.

Під час підготовки та святкування знаменних дат 65-річчя визволення України та 65-річчя Великої Перемоги зібрано спогади односельчан-учасників війни, матеріали про бойовий шлях військових частин, що визволяли наш край.

Члени гуртка – активні учасники різноманітних красназничих акцій, експедицій: «Ветеран живе поруч», «Збережи пам'ять про подвиг», «Їх імена в літописі війни». Дослідницька робота «Голодомор 1932-1933 рр. на Світловодщині» відзначена грамотою управління освіти Кіровоградської облдержадміністрації. Гуртківці побували на о. Змитниця, майже у всіх селах району, де відвідали могили воїнів-визволителів і вшанували їх пам'ять. Вони беруть участь у всіх культурних заходах села, школи, концертних програмах. Так до дня села був розроблений сценарій театралізованого свята «Козацькому роду нема переводу». Збираючи матеріали, експонати школярі не лише поповнили музей, а й долучилися до історії рідного краю, його героїчного минулого та сьогодення.

Серйозним поштовхом до активізації красназничої роботи в районі став збір матеріалів для написання тому «Історії міст і сіл УРСР. Кіровоградська область». Була створена районна редакційна комісія та кілька робочих груп. У результаті багатомісячної праці на основі величезної кількості зібраних матеріалів і фактів А. А. Богульський, В. В. Журавський, В. В. Тумаков та І. П. Рак написали першу наукову історію Світловодського району та його населених пунктів. Ця праця і на сьогодні є основним джерелом для вивчення історії рідного краю.

На межі 80-х-90-х рр. минулого століття інтерес до вивчення історії рідного краю дещо зменшився. Це пов'язано з складними політичними та економічними процесами, які відбувалися у нашій країні. Саме у ці часи у районі відбулося кілька гучних пограбувань громадських музеїв та культурних споруд. Зникли нагороди колишнього СРСР, старовинні ікони, цінні монети, наконечники стріл, списів скіфського періоду та інше.

Та незважаючи на труднощі, вже наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. починається новий етап у дослідженні та вивченні минулого та сучасного нашого краю. Це стосується, насамперед, історії населених пунктів району, освітніх закладів, громадських організацій тощо.

Першою ластівкою була історико-красназничка розвідка «Історичний нарис села Калантаєво» (м. Світловодськ., 1998) Її автор – **І. П. Рак** (1931-2010) – людина, яка все своє життя присвятила навчанню учнів та

вихованню учнівської молоді. Свою трудову діяльність, після закінчення Олександрійського педагогічного училища, розпочав на посаді вчителя історії Петрівської середньої школи Олександрійського району, а потім директора та вчителя історії Іванівської та Великоандрусівської середніх шкіл. У 1976 році його як здібного та ініціативного керівника, було призначено завідуючим Світловодським районним відділом освіти. На цій посаді він пропрацював 20 років до виходу на заслужений відпочинок.

Як фахівця та патріота, його ще з дитинства цікавила історія свого краю, рідного села Калантаєва. Очевидно таку зацікавленість навіювала чарівна природа з її безкінечними лісовими масивами та великими, насипаними колись могилами у безкраїх степах. Залишились у пам'яті розповіді дідусів та бабусь про славне минуле краю, яке перегукувалося в народних думках та піснях.

У підготовці до написання цього історичного нарису автор використовував архівні матеріали, різні історичні довідки, а також спогади старожилів села та досвід власних спостережень. Збірка оповідань під назвою «Лісові конвалії» вийшла з друку у 1999 році. У ній автор умістив як біографічні, так і художні оповідання та спогади. У книзі «Історія розвитку освіти Світловодського району (2001) І. П. Рак хронологічно висвітлив освітянську діяльність з II-ї половини XIX ст. та до кінця XX ст. При написанні були використані архівні матеріали Кіровоградського обласного та Світловодського міського і районного архівів, власний архів та досвід.

Не можна не відмітити заслуги у розвитку краєзнавства у нашому краї **В. В. Журавського**, члена Спілки журналістів України, та Кіровоградського обласного літературного об'єднання. Він декілька десятиліть працював у редакції районної газети «Наддніпрянська правда». Автор кількох книг поезій, історичного нарису «Велика Андрусівка», вміщеного у книзі «Історія міст і сіл України. Кіровоградська область (1972). Його перу належить біографічний нарис про поета А. В. Дикого (уродженця с. Велика Андрусівка). У 2000 році вийшла з друку книжка «Іванівка (Янів). Нарис з історії села». Автор прослідковує історію звичайного українського села з часу заснування по сьогоднішній день, знайомить читачів з долями простих селян-трудівників.

У 2005 році вийшов навчальний посібник професора Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки **А. А. Богульського** «Історія Світловодського краю». В першу чергу він розрахований на учнів і складений із серії уроків. У посібнику дане правдиве уявлення про історичне минуле Світловодського району. Він ґрунтується на документах і матеріалах, доступ до яких відкрила демократизація суспільного життя.

Зацікавленість у любителів минувшини викличе книга директора народного музею с. Захарівка **Л. С. Шкірай** «Історія Захарівки у спогадах

односельчан». У книзі використано документальні матеріали Державних архівів Кіровоградської та Херсонської областей, публікації обласних та місцевих газет, спогади учасників і свідків подій. Матеріал до книги Любов Семенівна збирала двадцять років. Завдяки її ентузіазму, наполегливості було зібрано тисячі експонатів для музею, багато з яких є раритетними. І в тому, що музей носить звання «Народний» – велика її заслуга.

Зовсім недавно на книжкових полицях місцевих краєзнавців з'явилася книга **В. А. Баглока** «Історія с. Глинськ», яка стане в пригоді тим, хто цікавиться минулим і сучасним населених пунктів Світловодського району.

Заслугове на увагу брошура **Л. Бесараб** «Турбота про ветеранів – наш спільний обов'язок» (З досвіду роботи Світловодської районної ради ветеранів, 2003р.) На її сторінках висвітлено основні аспекти діяльності районної ради ветеранів та її первинних осередків.

Не можна не згадати ім'я ще однієї чудової людини з доброю душею і великим серцем, це **Ольга Павлівна Аболмасова** (1958 – 2008). Все своє свідоме життя вона присвятила вивченню історії рідного краю, збереженню пам'яток минувшини. Пріоритетними темами в історико-краєзнавчих пошуках Ольги Павлівни була історія населених пунктів нашого краю, які внаслідок затоплення Кременчуцьким водосховищем навіки зникли з нашої карти. А щоб не зникли з пам'яті людської, з нашої історії – якраз і дбала про це О. П. Аболмасова. Саме за краєзнавчу та музейницьку діяльність їй було присуджено обласну премію ім. Володимира Ястребова.

Як директор музею м. Світловодська, вона активно залучала до краєзнавчих пошуків учнів місцевих шкіл. Особливо любила зустрічатися з учнями своєї рідної школи в с. Велика Андрусівка. Учні з задоволенням слухали розповіді цієї веселої життєрадісної жінки. А скільки шкільних екскурсій пам'ятними місцями села було проведено! Для організації виставки «Палив козак люльку», яка демонструвалася у міському музеї, вона використовувала експонати шкільного музею. Дуже цікавою є її історична довідка «До історії храмів нашого краю у XVIII ст.». Низку публікацій О. П. Аболмасової включено до книг «Ost» – тавро неволі», «Сповіді з-за ґрат», «Голодомор на Кіровоградщині», вона співпрацювала з редакційними колегами видань «Книга пам'яті» та «Книга скорботи». Запрошувалася для участі в наукових історико - краєзнавчих конференціях у Чигирині, Суботіві, Кіровограді, Києві, Новому Саді (Сербія). О. П. Аболмасову і сьогодні згадують добрим словом багато жителів міста і району.

«Все тече, все змінюється» – так говорили давні філософи. Багато води збігло за останні десятиріччя. Нелегко живеться жителям Світловодського району. Багато з них без роботи, обезцінилася праця хлібороба, не працюють підприємства. Але для того щоб вижити завтра,

треба думати сьогодні, можливо, проаналізувати вчорашній досвід, тобто досвід тих поколінь, що передували теперішньому.

Наш народ вистоїть і міцно стоятиме на ногах, адже історія не раз показує це. Ми і співучі, і трудолюбиві, і терплячі. Знаємо й ціну копійці. Головне не дати загрубіти, зачерствіти своєму серцю, своїй душі. А відродитися ми маємо для того, щоб цвіли садки, білили хати, щоб витьохкував соловейко, щоб вили гнізда лелеки.

І щоб багатою стала наша держава, родючими землі, чистим Дніпро. Заради цього варто жити. Але завжди треба пам'ятати про свої витоки, свої корені, вивчати свою історію. Адже як приємно відчувати, що в наших жилах тече кров могутнього українського народу. І що справжні скарби в його душі. А це і людяність, і доброта, і почуття гумору, і гідність, і доброчесність. Де б ми не були, щоб не робили – завжди залишаємося українцями. То ж давайте пам'ятати про це і берегти коріння свого народу, його родовід.

Нехай пам'ять серця буде найціннішою пам'яттю сьогодення, хай міцно зберігає вона і ті історичні події, про які ми вже знаємо, які колись відбулися у нашому краї, і повагу до своєї землі, до свого народу, який жив колись, живе сьогодні і житиме вічно.

Література:

1. Баглюк В. А. Історія с. Глинськ. Світловодськ., 2010.
2. Богульський А. А. Історія Світловодського краю. Навчальний посібник. Світловодськ., 2005.
3. Журавський В. В. Іванівка (Янів). Нариси з історії села. Світловодськ., 2000.
4. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. Київ., 1972.
5. Рак І. П. Історичний нарис с. Калантаєва. Світловодськ., 1998.
6. Рак І. П. Становлення і розвиток освіти на Світловодщині. Світловодськ., 2001.
7. Сонячний світ. Літературний альманах. Випуск I Світловодськ., 2005.
8. Турбота про ветеранів наш – спільний обов'язок. З досвіду роботи Світловодської районної ради ветеранів. Світловодськ., 2003.
9. Шкірай Л. С. Історія Захарівки у спогадах односельчан.
10. Янчуков С. М. З іменем Володимира Ястребова. Кіровоград., 2005.

*Неля Дудник, вчитель
Володимирівської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів
Петрівського району*

Краєзнавство Петрівщини в особах

Петрівський район було утворено в 1935 році з П'ятихатського, Новгородківського та Новопраського районів. З лютого 1935 року почала виходити районна газета «За більшовицькі колгоспи», що після Другої світової війни була перейменована в «Трудову славу».

Районна бібліотека розпочала свою діяльність у далекому 1939 році. Поряд з районною газетою «Трудова слава» бібліотека стала своєрідним центром збору краєзнавчої інформації. З початку створення до 1947 року, та у 1960-1968рр. завідувала бібліотекою Віра Василівна Кулішова, з 1947 по 1960 рік – Іван Кузьмович Гомонюк. Клавдія Яківна Деркач була незмінним керівником закладу з 1968 – 1993 рік. З 1993 по 2010 рр. бібліотеку очолювали Єременко Н. І., Жовтюк О. Р., Іщенко А. І., Савицька Г. Є. та Олексієнко Т. В., з 2010 нею опікується Мартиненко Т. О.

Післявоєнна молодь прагнула створити місце для культурного відпочинку, їм виділили зруйновану двоповерхову будівлю, яку вони відбудували на загальних суботниках. Тож районний будинок культури відкрив свої двері вже в 1947 році.

За рішенням Петрівської районної ради в 1967 році було створено також і районний краєзнавчий музей, який має експозиції присвячені розвитку краю від найдавніших часів до сьогодення. У серпні 2010 року він поповнився унікальною експозицією сільськогосподарської техніки (16 експонатів).

З моменту створення району були і є люди, які небайдужі до історії рідної сторони, тож час від часу на сторінках районної газети з'являються краєзнавчі публікації. Найвідомішими краєзнавцями Петрівського району на сьогодні є:

Сергій Анатолійович Андрусенко, 1956 року народження. Після закінчення Олександрійського училища культури (1973) був постійним фотокореспондентом газети «Трудова слава», сьогодні працює дійсним кореспондентом даної газети. Його матеріали завжди гарно проілюстровані.

- «Відлуння чуйності й добра» До 75 – річчя О. Г. Скориніна // Трудова слава. - № 43. – 2012.

- «Учитель від Бога». (З нагоди ювілею С. П. Логачевської) // Трудова слава. - № 76. – 2008.

- «Слід землі» //Трудова слава. - № 36. – 2012.

- «Бойовий син мирного народу» //Трудова слава. - № 36. – 2012.
- «Бойова вдача та умілі руки» (Розповідь про земляка, що звільняв Кіровоградщину).// Трудова слава. - № 71. – 2008.
- «Сумні спогади минулої епохи» (Історія старого фотознімку»// Трудова слава. - № 50. – 2008.
- «Той бій у пам'яті живе» // Трудова слава. - № 40. – 2008.
- «Спільна дорога і доля одна»// Трудова слава. - № 35. – 2008.
- «Його життя – взірць любові до Вітчизни» // Трудова слава. - № 28,31. – 2008.

Віктор Давидович Вендров, 1932 року народження. З його іменем пов'язано становлення районної газети, був незмінним фотокореспондентом районки, і в теперішній час не покидає зв'язків з газетою «Трудова слава», друкуючи на її сторінках післявоєнну історію становлення народного господарства на території Петрівщини, матеріали про людей, які творили і творять новітню історію селища.

- «Громив фашистів в небі» //Трудова слава. - № 29. – 2012.
- «Форсував могутній Дніпро» //Трудова слава. - № 31. – 2010
- «Учитель, танкіст, Герой» //Трудова слава. - № 33. – 2010.
- «Хоробий розвідник, мудрий хлібороб» //Трудова слава. - № 59. – 2010.
- «Відчайдушний в бою, невтомний в праці» // Трудова слава. - № 57. – 2010.
- «Ходили ми походами» до 75 – річчя «Трудової слави // Трудова слава. - № 42. – 2010.
- «Вони відроджували Петрове» // Трудова слава. - № 41. – 2012.
- «Герой – лицар «королеви» // Трудова слава. - № 11. – 2009.

Дмитро Леонгійович Дмитренко, 1921 року народження. Учасник бойових дій. З 1963 – 1973 рр. – директор Новостародубської середньої школи. З 1973 – 1978 рр. – завідувачий Петрівським районним відділом освіти. Має нагороди:

- Орден «Великої Вітчизняної війни» I ступеня;
- Медалі « За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні», «За бойові заслуги», «За трудові заслуги», «За доблесну працю», «Ветеран праці»;
- Грамоти Міністерства освіти УРСР.

Його перу належать праці «Світло освіти мого села» та «Історія села Новий Стародуб», поряд з цим Дмитро Леонгійович є активним краєзнавцем та постійним позаштатним кореспондентом районної газети «Трудова слава»:

- «З'явилася нова школа...(Спогади про будівництво школи в Новому Стародубі) //Трудова слава. - № № 61,62,63,64,66,67 – 2010.
- Хроніка суворого лихоліття. До 65 – річчя визволення району від німецько – фашистських загарбників. // Трудова слава. - № 85. – 2008.

Яків Гаврилович Захарченко, 1914 року народження. Педагог, вчитель історії. В 60-х роках ХХ століття викладав історію у Петрівській вечірній школі для робітничої молоді. У вільний від роботи написав історію Петрівщини від періоду становлення до Великої Вітчизняної війни.

Лідія Іванівна Зуєнко, 1933 року народження. Вчитель – ветеран педагогічної ниви. Проживає в селі Ганнівка, в яке закохана з дитинства. Її поетичні твори та історичні оповіді присвячені рідному селу. Лідія Іванівна є постійним дописувачем газети «Трудова слава». Підтримує тісний зв'язок із паном Леонідом Ліщиною (один з організаторів та спонсорів конкурсу ім. П. Яцика), що проживає в Канаді. Завдяки йому робота Л. І. Зуєнко «Диво сторона» була надрукована журналі «Молода Україна» в м. Торонто.

Володимир Андрійович Кіфенко, 1961 року народження. Маючи ступінь магістра в галузі державного управління, останні 10 років обіймає посаду головного редактора районної газети «Трудова слава». Статті Володимира Андрійовича здебільшого присвячені дослідженню життєвого шляху відомих земляків.

- «Життєвий шлях тривалістю в життя» // Трудова слава. - № 94. – 2010.

- «Життя як спалах яскравої комети» // Трудова слава. - № 6. – 2009.

Григорій Георгійович Крячко (1937 – 2012рр.), вищу журналістську освіту одержав у Києві, за фахом – журналіст. 30 років завідував районною газетою «Трудова слава». Член Національної спілки журналістів України, член обласного літературного об'єднання «Степ». З під його пера вийшли збірки «Заворожені степом» (2002) та «Повінь» (2004). Нагороджений Золотою медаллю української журналістики та почесним знаком Національної спілки журналістів України. Вийшовши на пенсію, Григорій Георгійович продовжував займатися своєю улюбленою справою і радував своїх земляків своїми красномовними доробками про відомих і маловідомих людей Петрівщини.

- «Спогади про листоношу» // Трудова слава. - № 6. – 2010.

- «Земляк – заступник міністра» // Трудова слава. - № 26. – 2009

- «Полковники медицини – новостародубці» // Трудова слава. - № 17. – 2009.

- «В полоні осатанілого атома». // Трудова слава. - № 80. – 2008.

Єванжеліна Леонтіївна Кульшенко, 1937 року народження. Бібліотекар, проживає в с. Іскрівка, в яке закохана з дитинства. Її праці присвячені вивченню історії рідного краю. Єванжеліна Леонтіївна постійним дописувачем газети «Трудова слава». Активна життєва позиція жінки, яка була свідком воєнного лихоліття не залишила її байдужою до долі своїх односельчан, що не повернулися додому. Співпрацювала із архівами Підмосков'я, Ленінграда, Орла, Волгограда, Твері, Кіровограда. Організувала при сільській бібліотеці військово-пошуковий клуб

«Патріот», який, на прохання рідних, вів пошук військових, які не повернулися з полів Другої світової війни. Єванжеліна Леонтєвна особисто знайшла 134 загиблих воїнів та місце їх поховання. Криворізька міська телестудія «Рудана» випустила низку репортажів з історії сіл Іскрівки, Тарашанки, Корсунівки, а також її розповідь про Великомученика Миколая Іскрівського увійшла до краєзнавчого фільму даної телестудії. Згодом виходить фільм «Була велика війна» з оповідями іскрівського краєзнавця про бої за Іскрівку та Недайводи.

- «Пишемо історію села» // Трудова слава. - 1980.
- «Зимівник Сави Савидриги» // Трудова слава. - квітень. – 1980.
- «Сторінками гайдачини» // Трудова слава. –13 серпня – 1980.
- «Солдати без зброї» // Трудова слава. –8 березня – 1990.
- «Вогонь батькових ран» // Трудова слава. - № 11. – 2010.
- «Шлях дивізії» // Трудова слава. –24 травня – 1995.
- «На Берлін через Водяне» // Трудова слава. - № 23. – 2010.
- «На Берлін через Іскрівку» // Трудова слава. - № 34. – 2011.
- «Родина, яку пам'ятатимуть довго» // Трудова слава. - № 86 - 87. – 2010.
- «Життя прожити – не поле перейти» // Трудова слава. - № 74. – 2010.
- «Загинув в бою за Іскрівку» // Трудова слава. - № 91. – 2009.
- «Подвиг збережеться в пам'яті нащадків» // Трудова слава. - № 89. – 2009.
- «Час і долі» // Трудова слава. - № 52 - 59. – 2009.

Іван Якович Литвинов, (1923 – 2009 рр.), ветеран Великої Вітчизняної війни, учасник Сталінградської битви. Після важкого поранення був демобілізований. Закінчив вищу партійну школу. Своє життя тісно пов'язав із «Трудовою славою», пройшов час від кореспондента до заступника редактора. Праці Івана Яковича здебільшого були присвячені дослідженню подій Другої світової війни на території Петрівщини.

Валерія Іванівна Пилипенко, 1971 року народження. Понад 20 років віддала Ганнівській ЗШ I-III ступенів, сьогодні працює директором Ганнівського будинку культури. Статті Валерії Іванівни, що були надруковані в газеті «Трудова слава», увійшли до великої книги «Історія Ганнівки», яка готується до друку завдяки фінансовій підтримці депутата Верховної Ради України четвертого скликання М. М. Колесніка.

Анатолій Васильович Рябоконт, 1949 року народження. Після закінчення Київського державного інституту культури присвятив своє життя районній газеті. Сьогодні він займає посаду завідувача відділом газети «Трудова слава», то ж з під його пера постійно виходять статті, що радують петрівчан...

- «Не пересохне пісенне джерело» // Трудова слава. - № 18. – 2012.

- «Імена повернуті з небуття» // Трудова слава. - № 59. – 2010.
- «З глибини тисячоліть» // Трудова слава. - № 57. – 2011.
- «Сто грамів за Перемогу» // Трудова слава. - № 100. – 2009.

Валентина Андріївна Рябоконт, 1954 року народження. З 1973 року працює в районній газеті, пройшла складний шлях від наборщика до заступника редактора. Статті Валентини Андріївни зворушують душу читача своєю теплоотою...

- «Вони боронили Батьківщину» // Трудова слава. - № 83. – 2012.
- «Видатні земляки – Герої Радянського Союзу» // Трудова слава. - № 75. – 2012.
- «Фронтові дороги забути неможливо» // Трудова слава. - № 70. – 2012.
- «Мое Петрове, прадавній краю» // Трудова слава. - № 84. – 2010.

Іван Васильович Сердюк, 1950 року народження. В 1967 році закінчив Петрівську середню школу. З 1968 року по 1970 рік служба в Радянській армії – сержант запасу. В 1971 році поступив в Одеське середнє морехідне училище, яке закінчив в 1973 році – спеціальність «Електромеханік корабельних енергетичних установок». З 1973 року по 1981 рік працював на науково-пошуковому судні «Космонавт Володимир Комаров». З 2006 року по теперішній час методист РБК з охорони культурної спадщини.

Друкуватися в районній газеті «Трудова слава» почав з 2007 року циклом віршів. У 2008 році, в двох номерах «Трудової слави», 16 березня і 10 травня вийшла перша історична публікація під загальною назвою «Піраміди степів», в якій досліджується спорудження, давність і призначення наших українських курганів.

У 2011 році на сторінках «Трудової слави», з лютого № 11(9324) по грудень №94 (9407) друкується історичне дослідження про виникнення селища Петрове, його минувшину, людей, які в ньому жили під загальною назвою «Село і люди» та деякі інші публікації.

- «Червонозоряні першогвардійці» // Трудова слава. - № 16. – 2012.

У даний час збирається матеріал, для продовження розповіді, як про населені пункти Петрівщини, так і про людей, які творили його історію. Продовжує співпрацю з газетою «Трудова слава» через публікації поезії.

Олексій Миронович Сердюк, 1916 року народження. Почесний житель селища Петрове, ветеран Великої Вітчизняної війни, захисник міста-героя Москви, літописець новітньої історії Петрівщини та її людей. Матеріали його в 70-х - 90-х роках ХХ століття досить часто з'являлися на сторінках районної газети. Автор сценаріїв «Голубих вогників» приурочених визначним подіям в житті селища і людей, які в ньому мешкають. Ці «Голубі вогники», в 60-70-х роках ХХ століття, з успіхом проходили в закладах культури, освіти, багатьох трудових колективах.

Анатолій Кирилович Ткаченко, 1937 року народження. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету. Довгий час працював редактором газети «Трудова слава», досліджував історію розвитку господарства в Петрівському районі. Статті Анатолія Кириловича завжди відрізнялися логічністю та послідовністю.

Тамара Мефодіївна Шаповал народилася у степовому селі Павлівка на Херсонщині. Загальну середню освіту здобула у Самійлівській СШ Верхньорогачицького району Херсонської області. Згодом закінчила Олександрійське культурно-освітнє училище, Кіровоградський педагогічний інститут. За спеціальністю учитель історії та суспільствознавства. У Червонокосянтинівській ЗШ I-III ступенів працює з 1976 року. Нині викладає історію та правознавство, керує військово-історичним музеєм.

Публікації:

- «Немеркнуча пам'ять» - газета «Трудова слава» № 132 (5707) від 3 листопада 1979 р.

- «Червонокосянтинівка»

(історія села) – «Трудова слава» № 39 (8695) від 25 травня 2004 р.

- «Листи з фронту» - «Трудова слава» № 47 (9360) від 22 червня 2011 р.

- «Довічна слава визволителям» - «Трудова слава» № 33 (9447) від 25 квітня 2012 р.

Суспільство рухається вперед і можливо уже народилися представники нової генерації дослідників краю, яким вдасться розкрити всі «білі плями» у нашій історії. ...

*Роман Засядьвовк,
науковий співробітник
Гайворонського районного
краєзнавчого музею*

Розвиток краєзнавства на Гайворонщині

Досліджуючи розвиток краєзнавства на Гайворонщині варто розповісти про людей, які присвятили своє життя створенню музеїв, дослідженню історичних подій, забутих імен земляків на території району.

Одним із перших таких подвижників був **Станіслав Миколайович Белінський**, завдяки його роботі, в середині 50-х років минулого століття, в місті Гайворон, було створено Музей залізничників (при клубі ім. Воровського). Основна частина експонатів – це фотоматеріали, за якими можна відстежити всю історію Гайворонської залізниці. На фото задокументовано будівництво першої ширококолійки, перший тепловоз, будівництво цехів на тепловозо-ремонтному заводі та багато інших цікавих

подій з історії Гайворонської залізниці. Продовжила його справу, а також примножила кількість експонатів музею **Наталія Миколаївна Долгова**.

Одним із активних краєзнавців тих часів був **Ростислав Якович Свідерський**, з ініціативи якого було відкрито меморіальні дошки відомим українським письменникам, громадським діячам: Анатолію Свидницькому, Степану Руданському, котрі неодноразово бували у с. Струньків (нині Гайворон) в період навчання в Кам'янець-Подільській духовній семінарії (1851-1855рр.). Також, завдяки наполегливості краєзнавця, було відкрито меморіальну дошку Олексію Івановичу Повстенку, уродженцю с. Хашувате, професору, академіку Української вільної академії (США), архітектору, історіку українського мистецтва. Ростислав Якович, як сам, так і в співавторстві з Наталією Миколаївною Долговою, неодноразово друкували матеріали про цікаві події, історію походження назв багатьох населених пунктів нашого району на сторінках «Гайворонських вістей».

Після припинення фінансування згаданого музею, постало питання про його закриття. Завдяки начальнику відділу культури Любові Григорівні Панченко, було врятовано значну частину фондів Музею залізничників, на основі яких згодом створено Гайворонський районний краєзнавчий музей. Після створення ГРКМ жителі міста та району почали передавати різні цікаві речі. Це – старовинні рукописи, книги, вишивки, картини, артефакти тощо.

На сьогоднішній день Гайворонський районний краєзнавчий музей включає експозиційну залу Заслуженого майстра народної творчості України Г. Г. Пилипишина, жителя с. Солгутове Гайворонського району. Представлено понад 90 виробів у чотирьох розділах: таксидермія, живопис, художні меблі і дерев'яна скульптура. Всі твори – оригінальні, за свідченнями спеціалістів – високого художнього рівня. Серед краших робіт – панно „Косулі” (тварини, що біжать, мов летять уповітрі серед мережаних дерев, мама-косуля з двома малюками). Центральною роботою експозиції є дерев'яна багатофігурна композиція "Годинник", яку мистецтвознавці оцінюють як шедевр мистецтва наївного соцреалізму. Вона нагадує про те, що в житті людини, як і в житті квітки, є свій початок і кінець («із землі все вийшло, у землю й піде»). І головне для мислячої істоти – прожити свій вік так, щоб посіяти в землю зерно, з якого вродять нові плоди.

«Філософія життя» – це об'ємна дерев'яна двоколова скульптура, із знаками зодіака на орбітах. У центрі кіл зображено земну кулю, яку тримають три кити. Над землею розміщене погруддя чоловіка. Нижня частина його тіла переходить у піщаний годинник. В одній руці він тримає сонце, а в іншій – місяць: денне та нічне світила. Своім виглядом людина показує незадоволення сучасним темпом життя. Час невблаганний, як і невідворотній перехід у вічність. Ми можемо бачити, як людське тіло символічно перетворюється на пісок і висипається з піщаного годинника в

землю. Час бере своє, змінюючи фізичний стан людини. Залишивши тіло, душа потрапляє в інший вимір, показаний майстром всередині земної кулі. В цьому вимірі відбувається відбір душ. Демони тягнуть невірних до пекла, а світлі ангели піднімають праведників на небеса. Цю роботу автор охарактеризував словами Сократа: «Відсутність безсмертя душі було б шасливою знахідкою для безглузвих, які, звісно, будуть нести відповідальність за свої земні діяння. Бо людська душа все-таки – безсмертна!». Окрім того, у скульптурі зображено лелек, які несуть нове життя на землю (дитина в пелюшці). В одній руці дитини – квітка, як символ кохання, продовження роду, а в іншій – колос, як символ працелюбства. Це і є основна місія людини на землі. Зодіакальний знак Діви, який розміщений на орбіті, в одній руці тримає квітку, в іншій – голуба, як символ миру, любові, Берегині – продовжувачки роду. Знак Терезів майстер зобразив із серцем і мозком на шальках, передавши цим глобальну проблему людства. Мозок – це створення новітніх технологій, холодний розрахунок, відсутність духовності, прагматизм. Покладаючись лише на нього, людство веде себе до самознищення (винайшовши атомну зброю, вакцини, маніпулювання свідомістю, повальну комп'ютеризацію тощо). Серце, у свою чергу, це – духовність, гармонійність з природою, людьми. А також: безпечне життя людства, внутрішнє вдосконалення. На сьогоднішній день, на жаль, шальки терезів переважають у бік прагматизму, залишаючи все менше місця духовності, що веде до деградації людства.

Наступний відділ ГРKM – художньо-меморіальна зала Миколи Федоровича Жидельова, професійного художника-графіка. Навчався в Івановському художньому училищі, після третього курсу перевівся до Сімферопольського художнього училища ім. Самокиша. Після служби в армії були роки навчання в інституті імені Сурикова в Москві, в майстерні художників М. Н. Алексича та П. І. Суворова. Тут набув фаху графіка (дипломна робота – оформлення та ілюстрації до книги «Стара фортеця» В. Беляєва), у 1959 році одержав направлення на роботу в м. Кіров, в обласне відділення художнього фонду СРСР. Неодноразово брав участь у виставках у Москві, Кірові та інших містах. У нас експонується 80 робіт художника: 39 робіт написаних олією, 14 – акварелями, 27 робіт займає графіка (офорти, літографія, ліногравюра). Найціннішими, на думку фахівців, є офорти. З 2003 року, на вшанування пам'яті М. Ф Жидельова, проводиться щорічний конкурс образотворчого мистецтва серед дітей та молоді, чий конкурсні роботи зберігаються в художньо-меморіальній залі.

У наступній залі знаходяться твори самодіяльної художниці із с. Долинівка Наталії Федорівни Шевчук. В експозиції – близько 20 робіт, які виконані в стилі народного малярства. На картинах зображено краєвиди нашого краю. Деякі з них висвітлюють шевченківську тематику, а на багатьох – зображено натюрморти з квітів. Оригінальність робіт в тому, що

всі вони виконані у манері народного живопису, звичайними малярними, переважно емалевими, фарбами.

Далі знаходиться етнографічний відділ, в якому представлений колорит української хати кінця XIX – початку XX ст. Найцікавішими предметами експозиції є діючий ткацький верстат (кін. XIX ст.), вишивані рушники, сорочки, старовинний сільськогосподарський інвентар. Оригінальною є й карта України, на якій зображено орнаменти, притаманні різним регіонам нашої держави.

Окрім цього, в музеї експонуються роботи самодіяльного художника Миколи Порфіровича Яровенка, жителя м. Гайворона, учасника Сталінградської битви, ветерана Великої Вітчизняної війни. Його вирізняє своєрідна техніка: м'які приглушені кольори не зливаються, а відмежовуються один від одного. Яровенківське небо, як правило, ніжно-голубе із золотисто-рожевими відтінками. Творчі роботи дають можливість подивитися на знайомі краєвиди очима художника і ще більше полюбити природу: ніби пройти просіками соснового бору, посидіти біля невеличкого струмка чи замилуватись міським пейзажем.

Також в районному музеї діє фотовиставка «І край наш чудовий, і люди прекрасні!» – Заслуженого фотохудожника України Віктора Степановича Земнорія. На ній зображено видатних людей, прекрасні краєвиди, знакові події Гайворонщини.

Все, вище перераховане, слугує прекрасною базою для естетичного виховання громади, а особливо, молоді та підлітків, сприяє популяризації самодіяльного образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, відродженню і збереженню національно-культурної спадщини.

Разом з тим, у Гайворонському районному краєзнавчому музеї зараз триває переоформлення історичного відділу. Створено розділ «Найдавніше минуле нашого краю», в якому представлено археологічні матеріали трипільських та черняхівських поселень, експонуються фото артефактів інших давніх культур, які зустрічаються на території району. Побут перших поселенців відтворено в панорамі, яка розпочинає експозицію. Переоформлено розділ «Друга світова війна на території Гайворонщини». Тут представлені події окупації, рух опору та визволення району. Ключовими є оригінальні документи, фото, атрибути радянських та німецьких солдатів часів Великої Вітчизняної.

У музеї регулярно проводяться літературні читання з нагоди творчих дат поетів, письменників-земляків. Тут можна ознайомитися із книгами місцевих авторів, виданими буклетами з описом життя та діяльності видатних постатей, визначних місць нашого краю тощо. Постійно відкриваються різнопланові тимчасові виставки.

7 листопада 1967 року в культурному житті краю відбулась знакова подія, відкрився музей історії с. Червоне. До 1992 року працювала там завідуючою на громадських засадах **Марія Дмитрівна Ящурина**.

Народилась вона 14 листопада 1922 року в селі Терлиця Монастирищанського району Вінницької області (нині Черкаська) в сім'ї селянина. У 1929 році почала вчитись в місцевій школі-семирічці, яку закінчила на відмінно. У 1936 році вступила на робітфак Уманського педагогічного інституту, а в 1938 – на історичний факультет Тульчинського педагогічного інституту. В 60-х роках закінчила історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. У 1940 році розпочала свою трудову діяльність у Лихівській середній школі на Дніпропетровщині, де працювала до початку Великої Вітчизняної війни. В 1941-42 рр. жила біля матері в селі Терлиця, працювала. В червні 1942 року під зброєю сільської поліції і старост була вивезена на каторжні роботи до Німеччини. Працювала на гумовій фабриці «Пауль-Рейперт» в м. Гільдесхайм, на різних роботах. З німецького полону повернулась в 1945 році. З вересня цього ж року працювала вчителем в школах Вінницької області. В 1947 році вийшла заміж і переїхала в село Червоне Гайворонського району, де працювала в місцевій школі завучем та директором до 1964 року. Через важку хворобу пішла з посади директора, залишившись у школі на посаді вчителя історії та географії.

Ще в 1947 році, прибувши в село на постійне місце проживання, Марія Дмитрівна почала цікавитись історією та людьми села, їй хотілось, щоб уроки були пов'язані з місцевим матеріалом. Поділилась своїми думками з учнями, батьками, педагогічним колективом. В кінці 50-х років люди почали приносити перші експонати: фотографії, документи, фронтові листи, старі речі. Особливо багато їх стосувалося періоду війни, заснування трьох колгоспів. Коли зібралось чимало експонатів, потрібно було їх розмістити (місця в колишній земській школі не було). Тоді це питання розглянули на сесії сільської ради і виділили спеціальну кімнату. Спільними зусиллями педагогічного колективу, правління колгоспу та сільської ради розпочали роботу. За виготовлення стендів, вітрин відповідали голова правління Анатолій Давидович Ящурицький та голова сільради Григорій Прокопович Іщенко. Художньо оформив музей учитель Борис Кирилович Савченко. За розміщення і опрацювання документів на стендах та вітринах відповідали Марія Дмитрівна та вчителька української мови й літератури Віра Семенівна Савченко. Значну допомогу надали вчителі М. П. Солгуб, З. О. Сторожук, техпрацівниця Н. П. Ладашок та інші. Значну роботу по доповненню і уточненню історичних подій в архівах Кам'янець-Подільського і Вінниці проробив А. О. Сторожук.

Коли побудували нове приміщення для школи, в ній було виділено приміщення під музей. Правління колгоспу «Мир» виділило кошти на його оформлення. Так відбулось друге народження музею. У 1990 році йому було присвоєно звання «Народний».

Марія Дмитрівна нагороджена за свою багаторічну працю багатьма нагородами: грамотами Міністерства освіти УРСР, знаком «Відмінник

народної освіти», медалями «За трудову доблесть», «Ветеран праці». Має багато грамот, дипломів, знаків як пропагандист, лектор, завідувач музеєм, а також за участь у роботі драматичного колективу сільського Будинку культури.

Нещодавно Марії Дмитрівні виповнилося 90 років. З ювілеєм її вітали відділ освіти РДА і райком галузевої профспілки, виконком, сільський голова і депутати села Червоного, рада районної організації ветеранів України, рідні, друзі. Усі дякували їй за навчання і виховання дітей, за створення сільського музею, який став справжньою скарбницею знань про минуле села та його людей.

У листопаді 1992 року **Борис Кирилович Савченко**, прийняв від Марії Дмитрівни Ящурицької музей історії села, ставши його директором. Народився Борис Кирилович 1937 року в селі Червоне Гайворонського району. Будучи місцевим жителем, історію рідного краю сприймав завжди як щось своє, рідне. Працював учителем біології, хімії, креслення, малювання, художнім оформлювачем у місцевому колгоспі «Мир».

Музей села Червоного нараховує біля 5000 експонатів, збір яких триває. Фонди музею широко використовуються учнями школи. Тут проводяться зустрічі з ветеранами, земляками. Жителі села люблять свій музей, часто його відвідують, вивчають експонати, дізнаючись про життя своїх батьків та дідів, прадідів. Намагаються постійно поповнювати фонди музею. Борис Кирилович гостинно зустрічає всіх, хто приїждить до села: студентів, зарубіжних гостей, колективи, групи. Про це свідчать записи у книзі відгуків. Музей є духовною скарбницею нашого народу, символом любові до Батьківщини, де на життєвих прикладах земляків виховуються патріоти краю.

Не менш знаковою подією в Гайворонському районі було відкриття в 1975 році музею 5-ї гвардійської танкової армії в с. Хашуватому. Музей було відкрито завдяки наполегливій праці відомого краєзнавця **Леоніда Ізрайловича Солгутовського**, який народився 1925 року в селі Хашувате Гайворонського району, тут пройшло його дитинство та навчання в школі. На початку Великої Вітчизняної війни був евакуйований в Оренбурзьку область, де в 1942 році закінчив Ак-Булакську середню школу. Деякий час працював учителем математики та старшим піонервожатим.

З 1943 до 1950 року перебував у лавах Радянської Армії. Брав участь у боях на Південно-Західному та 3-му Українському фронтах. Пройшов шлях від східних районів Донбасу до Австрійських Альп. Тричі поранений. Був учасником Параду Перемоги в Москві 24 червня 1945 року. Нагороджений 19 урядовими нагородами.

Закінчив Вінницький педагогічний інститут (історичний факультет) та Московський заочний університет мистецтв з курсу музичної літератури. З 1950 до 1996 року працював в освіті на різних посадах: був завучем школи та учителем історії. Працюючи в школі разом з учнями збирав

краєзнавчий матеріал, особливу увагу приділяв подіям Великої Вітчизняної війни, вів переписку з військовими 5-ї гвардійської танкової армії, яка визволяла наш район. Все це послужило створенню музею, якому згодом було присвоєно звання «Народний». Тут побувало багато гостей з різних куточків України та зарубіжних країн. Кожен, хто відвідав музей, високо оцінює величезну працю його засновника та беззмінного директора. Музей з часом розширив свій фонд до 2000 експонатів і перетворився на історико-краєзнавчий (на сьогоднішній день в музеї налічується 6857 предметів). Тут проводяться уроки, виховні години, численні зустрічі.

Все життя Леоніда Ізрайловича було пов'язане з музикою. Ще учнем, до війни, він створив оркестр народних інструментів, який брав участь у республіканських олімпіадах. У 50-х роках минулого століття кілька разів побував на семінарах самодіяльних композиторів при Одеській консерваторії, де його твори були відібрані для публікації. Протягом 36 років керував у школі оркестром народних інструментів, який став лауреатом республіканського фестивалю дитячої та художньої творчості. За роки роботи в школі створив інструментальні ансамблі гітаристів, гармоністів, домристів, скрипалів, троїстих музик. Чимало його вихованців стали професійними музикантами. Кожен учасник оркестру пройшов прекурсну школу естетичного виховання.

Працюючи вчителем історії, створив у школі історичний кабінет, який було визнано одним з кращих в області. Юні хашуватці неодноразово брали участь у республіканських предметних олімпіадах. Більше 30 років Леонід Ізрайлович керував районним методичним об'єднанням вчителів історії. Нагороджений знаками «Відмінник народної освіти СРСР», «Відмінник народної освіти УРСР», удостоєний звання «вчитель-методист».

Все своє трудове життя займався краєзнавчими пошуками, науково-дослідною роботою в межах свого краю. Брав участь у підготовці і написанні книги «Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область». Працював у багатьох архівах: у Кіровограді, Вінниці, Києві, Москві, Кам'янці-Подільському, Ленінграді.

Написав книгу про історію села Хашуватого; разом зі старшим науковим співробітником обласного краєзнавчого музею П. Кизименком – про історію Гайворонського району. Розкрив події періоду звільнення Гайворонщини від фашистських окупантів у книзі «Гайворонщина в роки Великої Вітчизняної війни». Дослідив політичний, економічний, культурний розвиток краю з XVIII до початку XX століття, що виклав у роботі «Нариси з історії Гайворонщини». Опублікував працю «Кріпосне право на Гайворонщині». Всього має близько 300 публікацій. Незмінний учасник всіх краєзнавчих заходів в області, перший серед вчителів лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова та премії імені Володимира Антоновича Товариства охорони пам'яток історії та культури.

Нині, провулок, де жив Леонід Ізрайлович, носить його ім'я, а в 2010 році на приміщенні школи було відкрито іменну меморіальну дошку.

У 1987 році в приміщенні Могильненської загальноосвітньої школи завдяки наполегливій праці **Василя Григоровича Дерезовського** було відкрито музей історії села Могильне. Василь Григорович народився в селі Випасне Білгород-Дністровського району Одеської області у 1938 році. Батько не повернувся з війни, мати сама виховувала двох синів. Сім'я дуже бідувала, ледь вижили в страшний 1946 рік. У 1945 році розпочав навчання у школі й продовжив його у Білгород-Дністровській будівельній школі; працював на будівництві. З 1957 по 1960 роки служив у лавах Радянської Армії. Після служби отримав середню освіту в школі робітничої молоді і став студентом Білгород-Дністровського педагогічного училища. Працював учителем на Одещині, потім разом із сім'єю переїхав на роботу до села Могильне Гайворонського району. Все своє життя цікавився історією, займався колекціонуванням, тому не випадково закінчив історичний факультет Кіровоградського педагогічного інституту ім. О. Пушкіна.

Це все відіграло значну роль у тому, що Василь Григорович став створювати музей в школі. У кінці 70-х років ХХ століття при Могильненській середній школі він організував історико-краєзнавчий гурток, який поділив на декілька груп. Бажаючих було багато, ця робота зацікавила учнів – почали збирати матеріал. Село – велике. Поділивши його на сектори, зайнялись пошуком. Насамперед, зібрали матеріал та відомості про учасників Великої Вітчизняної війни. На кожного оформляли анкету, в якій йшлося про бойовий шлях та діяльність у повоєнні роки. Гуртківці налагодили зв'язок з рідними та близькими воїнів, похованих у братській могилі села.

Під час окупації на території села діяла підпільна група. Учні налагодили переписку з її колишнім комісаром, зв'язківцем Федосовим Петром Омеляновичем та іншими підпільниками, що дивом залишились живими. Особливо велику увагу приділяли збору і запису спогадів учасників війни та очевидців голодоморів у сталінські часи.

Вивчали також і давній період історії краю. Здійснювали експедиції на поселення трипільської культури, що неподалік села; збирали рештки підйомного матеріалу на розораних полях.

Окремою темою досліджень стало вивчення життя та діяльності видатних людей села, зокрема вченого-психолога Григорія Силевича Костюка.

Зібравши значну кількість матеріалів з історії краю, порушили питання перед дирекцією школи про створення музею. Було виділено приміщення та підсобну кімнату. Методичну допомогу надав обласний краєзнавчий музей. Завдяки розумінню і підтримці керівників місцевого господарства Г. В. Павленка та В. І. Демченка було знайдено кошти на

оформлення музею. Люди поставились до справи з довір'ям, передавали до музею свої речі. В архівах зберігається багато цікавих матеріалів, що чекають своїх дослідників і займуть гідне місце в музеї.

Традицією стали зустрічі з ветеранами війни та праці, виступи старшокласників з циклом розповідей, заснованих на місцевому матеріалі, щорічні зустрічі колишніх випускників школи, проведення виховних годин, читацьких конференцій. Велика кількість матеріалу – основа багатьох фотоальбомів. Зібрані матеріали не тільки цікаві, а й хвилюючі. Вони звучать як легенди і викликають почуття гордості за славетних людей рідного краю. При музеї і до сьогодні діє історико-краєзнавчий гурток. Роботи його членів займають призові місця в районі та області, про що свідчать грамоти та подяки.

У 2012 році Могильненському краєзнавчому музею виповнилося 25 років. В. Г. Дерезовський написав та видав книги: «Історія Могильненської середньої школи», «Село Могильне в часи випробувань», «Діти війни», «Солдатська доля», «Богдан та Варвара Ханенки», «Велика родина», «Моє село Могильне».

Слід відзначити, що в роки незалежності нашої держави в Гайворонському районі також відкривалися музеї. Наприклад, музейна кімната відомого українського байкаря **Микити Годованця** відкрита у с. Вікнина в 1993 році до 100-річчя від дня його народження. Музейна збірка є основою меморіального музею видатного земляка. Матеріали зібрано учнівським, педагогічним колективами школи та громадою села. Ґрунтовно досліджено життєвий та творчий шлях М. Годованця, в експозиції представлено цікаві автентичні матеріали, що його ілюструють, це речі з хати, де він проживав, листи, твори, книги, окремі публікації, числені фото.

Відомий як засновник української байки, народний байкар, перекладач світової байки Микита Годованець здійснив значний внесок у розвиток української культури. Народився він в селянській сім'ї. 1906 року закінчив Степашанську вчительську школу. Навчався на дворічних курсах підготовки до університету. Вчителював у церковнопарафіяльних школах сіл Орлівка та Бубнівка на Поділлі. У 1914–1918 роках перебував на військовій службі. Місяць (від 28 жовтня 1920 року) був вільним слухачем історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету. Учителював (у 1919–1920 роках – у Голосківській початковій школі), працював у редакціях газет «Червоний край» (Вінниця), «Радянська Волинь» (Житомир). 31 січня 1937 року його було незаконно заарештовано в Києві. Ухвалою особливої наради при НКВС від 13 червня 1937 року вислано на Середню Колиму, де пробув до 1947 року. Тільки 1954 року офіційно дозволено поселитися в Кам'янці-Подільському.

Реабілітовано 11 вересня 1957 року. Нагороди: орден Знак Пошани (1973). 25 вересня 1975 року в Кам'янець-Подільському іменем Годованця названо одну з вулиць Нового плану (раніше Садова). 24 вересня 1983 року в Кам'янець-Подільській середній школі № 16 урочисто відкрито музей Годованця. Матеріали для музею, зокрема, надали рідні байкаря — дружина Серафима Годованець, син Анатолій Годованець. Червону стрічку перерізали, зокрема, письменники Іван Сочивець і Полікарп Шабатин.

25 вересня 1983 року в Кам'янці-Подільському на будинку, в якому в 1959–1974 роках жив і працював Микита Годованець, урочисто відкрито меморіальну дошку. Автор пам'ятного знака – народний художник України Еммануїл Мисько, який приїхав зі Львова до Кам'янця-Подільського на ювілейні урочистості. Образ Микити Годованця змальовано в повісті «За Колимою сонце сходить» (1994) і романі «Довга дорога вночі» (1998) українського письменника Мар'яна Красуцького.

11 грудня 2008 року в приміщенні картинної галереї Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника відкрито меморіальну кімнату байкаря.

15 травня 1992 року на приміщенні Таужненської школи, Гайворонського району була відкрита меморіальна дошка, де вказано, що у «Таужненській семирічній школі у 1959 році працював учителем видатний поет-борець за незалежність України **Василь Семенович Стус**».

Так склалося, що в нашому районі в с.Таужне з серпня по жовтень 1959 року вчителював, один із провідних дисидентів України Василь Семенович Стус. Після закінчення Донецького педагогічного університету його було направлено на роботу у Гайворонський район. Запросивши книгу наказів Гайворонського відділу освіти за 1952 року, читаємо: Наказ № 292 по Гайворонському районному відділу народної освіти від 15 серпня 1959р. – «Призначити Стуса Василя Семеновича на посаду вчителя укр. мови Таужнянської семирічної школи з 15 серпня 1959 року. Підстава: наказ по облвно №98 від 14/VII-59р. Зав. Райвно Ніколайчук». Саме з цього дня Василь Семенович розпочав жити у с.Таужне. Не покидає листування зі своїми друзями. Із цих листів дізнаємося про перебування Стуса на Гайворонщині. З листа до Віктора Дідківського: «Я вже 2 тижні на Кіровоградщині. Рвусь, метаюсь, як ув'язнений пардус, але грати настільки міцні, що не перегризти їх, не підпиляти... Село моє – краще в районі. Це теж саме, що погане – об'єктивно. Світло нерегулярне, радіо немає, глухо і тихо, як у вусі... Штурмую редакцію. Відніс 21 вірш. Поки – безрезультатно... Влаштувався на квартирі непогано, та і народ тут щиро-добрий, словом «здесь Русью пахнет». Мова – як на Вінничині, багата і співочо-яскрава. Рай і ад. Вони спряглись над високим таужнянським небом. Поки – прощай, бо не знаю, чи одержиш ти листа... Ще раз – люди тут мені по нутру. Для мене це важить багато».

З листа до Анатолія Лазоренка: «...Чудесні проводи влаштували в селі – учні, педколектив, знайомі. За селом я жалкую, хоч, признаюсь, живучи в селі, замало його любив. Хороші люди скрашали мені печалі, злі підбадьорювали мене, байдужі активізовували мене. Це сільське оточення було – як для мене – незвичайним, і через це – здається, дало мені велику користь. Нові люди, звичаї, навіть побутові дрібниці – по-новому тішили і подразнювали мене...». Після двох місяців перебування у Таужні, Василя Стуса призивають до армії. В алфавітній книзі призовників 1938 року народження Гайворонського райвійськкомату на сторінці 25 читаємо: «№ п/п 44 Стус Василий Семенович с.Таужное. 2.09.59г. Куйбишевского-РВК. ст.Сталино. Эшелон – 81019. 29.10.59г. Д-71 1959 года. Л-209».

У 1990 році Василь Бондар – голова обласної організації Спілки письменників України, здійснив пошукову роботу у Гайворонському районі «Слідами Василя Стуса». Він спілкувався із людьми, які знали Василя Семеновича. Це – Кузьма Артемович Цимбалістий (вчитель військової підготовки у селі Хащуватому): «... Старший був від Василя, уже після армії, але щось тягнуло мене до нього, молодшого. Позналилися у перший же день, як він тільки в Таужне приїхав. Як зараз бачу його: молодий, худорлявий, стрункий, чуб густий... Я викладав фізику й математику тоді, на уроках не бував у Василя, але, що до нього учні горнулися – це всі знають. Після уроків він залишався з учнями, хотів більшої грамоти їх вивчити... Бідне тоді було село, школа під соломою... Полубив він Таужне наше, учнів своїх, от ви знайдіть його учнів попитайте...». Л. П. Кочубей (учениця Стуса): «... це ж мій класний керівник! Гарна була людина, чуйна. Він мені, сироті, як ішов в армію служити, всі свої книжки залишив – тоді не в кожного були підручники... У нас кажуть; як людина хороша, то довго помниться...».

У 2008 році, у селі Таужне, вулицю Десятиріччя Жовтня, на якій жив поет, було перейменовано на вулицю Василя Стуса.

У вересні 2009 року у школі відкрито **кімнату-музей Василя Стуса**, відомого поета-правозахисника, Героя України, Лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка. Головна мета діяльності музейної кімнати – збереження, дослідження та популяризація творчої спадщини Василя Стуса. Центральне місце в експозиції займає портрет В. Стуса, який намалював і подарував школі у 1992 році П. Космін. До колекції музейної кімнати також входять: видання творів, копії фотографій, документів про його життя і творчість. Продовжується тісна співпраця з Донбаським історико-літературним музеєм імені В. Стуса, який передав до школи ксерокопії статей, видання творів, збірку матеріалів П обласних Стусівських читань, збірку «Відкрита книга біографії В. Стуса», книгу І. Приходька «А свічка тріпотить світанком», збірки спогадів про поета тощо.

Музейна кімната організувала відзначення 70-річчя від дня народження видатного поета, на якому були присутні учителі, які працювали разом з ним. Л. Савчук та Л. Маєвська передали до музею цікаві матеріали про нього (світлини могили на Байковому кладовищі у Києві, ксерокопії віршів «Порив» та «Резигнація», які він записав власноруч до блокнота Л. Савчук у 1959 році, вирізки із газет та журналів, які збирали багато років).

У музейній кімнаті оформлено стенд, на якому представлені матеріали про учнів, яких навчав В. Стус, їх власноруч написані спогади про вчителя і класного керівника. Проводиться низка заходів: літературно-музичні вечори, семінари для педагогів різних категорій, зустрічі з учнями В. Стуса, готуються проекти. Продовжується пошукова робота осіб, причетних до життя і творчості поета, задля поповнення матеріалів музею.

Далі ми подаємо короткі біографічні довідки про наших сучасників, які зробили значний внесок у розвиток краєзнавства на Гайворонщині.

Олександр Сергійович Пересунчак народився 13 березня 1966 року в селі Тополі Гайворонського району Кіровоградської області в сім'ї селян. У 1983 році закінчив Хашуватську середню школу. З 1983 по 1984 рік навчався на курсах водія в Гайворонському СПТУ-35. З 1984 по 1986 рік служба в Збройних силах СРСР. У 1986 році поступив до Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. Пушкіна, який закінчив в 1991 році за спеціальністю «учитель історії». По закінченні інституту дев'ять років працював в Чемерпільській середній школі вчителем історії.

З 1991 по 2005 рік працював на посаді вчителя історії Заваллівської середньої школи. З 2005 по 2011 рік – директор вищезгаданої школи.

У 2011 році працює на посаді заступника головного редактора районної газети – «Гайворонські вісті».

Починаючи з 1996 року Олександр Сергійович займається археологією. Досліджує пам'ятки буго-дністровської культури, лінійно-стрічкової, трипільської, ямної, сабатинівської, кіммерійської, скіфської, сарматської, черняхівської культур. Виявив нові пам'ятки трипільської культури: Шамраї, Козачий яр-2, Довгий яр, Тополі та поселення черняхівської культури: Салькове – I, Салькове-III, Салькове-IV, Хашувате –I, Тополі та Моцене. Зібрав колекцію артефактів різних археологічних епох, частина яких знаходиться в музеї загальноосвітньої школи I-III ст. селища Завалля.

Співпрацює з Інститутом археології НАН України: с.н.с. Цвек О. В. та Бурдо Н. Б., Одеським обласним археологічним та Гайворонським краєзнавчими музеями.

Матеріали досліджень друкувалися в газеті «Гайворонські вісті»:

- Пересунчак О. Із глибини тисячоліть. – Гайворонські вісті, № 72, № 76, №80 – 2005.

- Пересунчак О. Наш край в період бронзового віку. – Гайворонські вісті, № 55 – 2010.
- Пересунчак О. Ямна культура на території Гайворонщини. – Гайворонські вісті, № 48 – 2007 р.

Матеріали досліджень використані при написанні книг О. Павличук, О. Комірний «Гайворонщина – перлина Подільського краю» та Б. Кузик, Білошапка В. «Кіровоградщина – минуле та сучасність центру України».

У 2012 році опубліковані дослідження «Нові трипільські поселення на Південному Бuzі» у Збірці ІА НАНУ «Земледельцы и скотоводы древней Европы». (Київ – Санкт-Петербург, 2012-288с.).

На сьогоднішній день більш глибоке займається питанням національно-визвольного руху на території краю в XVII-XX ст. З 2000 р. очолює гурток «Юний археолог» в загальноосвітній школі I-III ст. селища Завалля.

Нагороджений грамотами та подяками обласного управління освіти та науки, обласного управління культури та туризму.

Олексій Андрійович Павличук народився 26 серпня 1950 року в с. Тирлівка Бершадського району Вінницької області. Закінчив Тирлівську восьмирічну і Шляхівську середню школи. У Гайсинському медичному училищі здобув професію фельдшера. Трудовий шлях розпочав літературним працівником районної газети «Трибуна праці» у місті Гайсин Вінницької області. У 1971-1973 рр. проходив строкову військову службу на Далекому Сході та Уралі.

З 1974 по 2007 рік працював в редакції газети «Гайворонські вісті». Член Національної спілки журналістів України і Всеукраїнської спілки краєзнавців. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

Автор книг «Місто над Бугом-рікою», «Православні храми Гайворонщини», «Гайворонщина – перлина Подільського краю», «Тирлівка – рідне село на Поділлі», «Край Прибузький», «Гайворон і гайворонці».

Лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова (2005), премії російського мецената Б. М. Кузика за краєзнавчу роботу (2007). Нагороджений Почесною Грамотою Національної спілки журналістів України, відзнакою Державної спеціальної служби транспорту України, нагрудним знаком «За сумлінну службу» I ступеня, Грамотою Кіровоградської обласної державної адміністрації.

З 2008 року – редактор міської газети «Гайворонський кур'єр».

Олександр Іванович Комірний народився 1 лютого 1963 року, в селі Баландино Черкаської області. З 1970 по 1980 роки навчався в середній школі села Надлак Новоархангельського району Кіровоградської області. З 1980 по 1984 роки – студент історичного факультету КДПІ ім. О. Пушкіна. Одразу після закінчення інституту почав працювати вчителем історії

середньої школи № 1 с. Вікнено Гайворонського району. В 1985 – 1986 роках проходив строкову військову службу в ЗС СРСР.

Після армії продовжує вчителювати в ЗОШ № 5 м. Гайворон. У 1987 році ним було засноване шкільне правознавче товариство (ШПТ) «Гіпаніс», а у 1997 році воно отримало офіційний статус структурного підрозділу КМАН на базі середньої школи № 5 м. Гайворона. Розробив рейтингову програму для учнів «Розумники та розумниці». Є розробником програми спецкурсу з історичного краєзнавства для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів «Гайворонщина – перлина Подільського краю», яка була затверджена вченою радою Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені В. Сухомлинського у 2007 році.

Серед багатьох робіт, написаних О.І.Комірним, значну частину займають роботи з історії рідного краю, а саме:

- «Ой над Бугом, над рікою» // Гайворонські вісті. – 1991. – 27 червня.
- Наш край у XVIII столітті. Матеріали обласної науково-практичної конференції. – Кіровоград, 2003.
- До питання про початки української історії // Гайворонські вісті. – 1992. – 29 листопада.
- З історії села Хашчевато // Гайворонські вісті. – 2007. – № 18.
- Історично-краєзнавчі дослідження Гайворонщини в церковних джерелах. // Культурно-освітні процеси краю в XIX столітті. // Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції. – 2003.

У даний час працює над дослідженням теми: «Розвиток капіталізму в Південно-Східному Поділлі в пореформений період». Переможець обласного конкурсу «Учитель року – 1999», призер Всеукраїнського конкурсу-проекту «Кадровий резерв – нова сила України» (2002 рік), лауреат конкурсу «Учитель за довірою» Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка (2001), лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова (2004) та районної премії імені А. Б. Резніка (2008 рік).

У 2001 році був визнаний лідером районної рейтингової програми «Люди Прибужжя» в номінації «Освіта», а у 2003 році занесений у місті Гайворон на стенд пошани «Кращі люди міста».

Володимир Миколайович Іванов народився 1967 року в місті Сколе Львівської області в сім'ї агрономів. З 1974 по 1984 рік навчався в Сколівській школі, по закінченні якої вступив до Балтського педагогічного училища. Два роки (1986-1987) перебував на службі в армії. По закінченні училища, з 1988 року, працював учителем історії та фізичного виховання у с. Вікнено Гайворонського району Кіровоградської області, а потім (з 1989 року) – учителем початкових класів в с. Хашувате Гайворонського району Кіровоградської області. У 1994 році закінчив КДПУ ім. В. Винниченка за спеціальністю «учитель історії та правознавства». Нині проживає в селі

Хашувате, де працює в школі вчителем. У вільний час організовує з учнями екскурсії, походи з метою вивчення рідного краю та оздоровлення дітей. Володимир навчає своїх вихованців любити рідний край, берегти природу, бачити незвичне поряд, серцем торкатись краси. Краса наших краєвидів нікого не залишає байдужим. Недарма с. Хашувате часто називають колискою над Бугом, перлиною степу. Є у нас і маленькі гори, і річкові пороги, і степові різнотрав'я...

Володимир Миколайович захоплюється фотосправою, до того ж краса природи не залишає його байдужим. Там, де комусь усе звичне і буденне, він уміє віднайти щось особливо принадне, рідне, шемке. Кожну прекрасну мить фіксує уважний фотограф. Він не любить, коли нарочито позують. Найкращими фотознімками вважає несподівані. Неодноразово зі своїми учнями організовував фотовиставки, котрі отримували схвальні відгуки. Його доробки надруковані в науково-методичному журналі «Історія в школі», газетах: «ПершOVERесень», «Гайворонські вісті», «Освітнянське слово», «Позакласний час».

Нагороджений дипломом Міністерства освіти і науки України та Українського інституту національної пам'яті за перемогу у Всеукраїнському конкурсі науково-пошукових робіт «Голодомор 1932-1933 років. Україна пам'ятає» (2007 р.); грамотою Кіровоградського обласного центру туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді (2008 р.); грамотою управління освіти і науки Кіровоградської облдержадміністрації за роботу «Голод на Гайворонщині» (2007 р.), грамотою відділу освіти Гайворонської райдержадміністрації за перемогу в районному етапі конкурсу «Моя Кіровоградщина – перлина скіфського степу» (2008 р.).

У 2011 році в Хашуватській школі із зібраного підйомного матеріалу В. М. Івановим було створено експозицію про знахідки пам'яток трипільської культури. Володимир Миколайович постійно співпрацює із Гайворонським районним краєзнавчим музеєм.

Катерина Йосипівна Волошина народилася 7 грудня 1948 року в селі Котовка Гайворонського району. Закінчила Олександрійське медичне училище та Бельцький педагогічний інститут. Працювала на заводі «Актан» в місті Гайвороні, вихователем у дитячому садку та методистом у Новоархангельському районі; була завідуючою дитячим садком у селі Солгутове. Повернувшись до села Котовка, почала цікавитися історією рідного краю. Розпочала створювати музейну кімнату. З 2002 року, завдяки наполегливій праці Катерини Йосипівни, в селі Солгутове почав діяти краєзнавчий музей.

К. Й. Волошина. – член Національної спілки журналістів, автор книги «Краснопіль – Гута – Солгутове». На даний час готова до друку її книга «Іванкова криничка» (художньо-краєзнавчий матеріал). Очолує клуб любителів живопису «Акварель», який діє при районному Будинку

культури. Постійний автор різних статей газет «Гайворонські вісті» та «Гайворонський кур'єр».

До сьогоднішнього дня з ГРKM співпрацює краєзнавець з селища Салькове **Володимир Васильович Соломко**, який народився 1939 року в селі Казавчин, в сім'ї інтелігентів. Батько був учителем, а мати працювала бухгалтером. У 1940 році батька забрали на Фінську війну, з якої він і не повернувся. Все дитинство Володимира пройшло у дідуся по материній лінії. Ще з ранніх років дідуся вдалося прищепити онукові любов до рідного краю, до мистецтва. Саме тому, після закінчення Казавчинської десятирічки, Володимир Васильович вступає до Олександрійського культурно-просвітнього училища на клубний відділ.

До 1961 року працював в Казавчинському Будинку культури, потім зайняв посаду директора Сальківського Будинку культури, звідки і вийшов на пенсію. Протягом усього життя цікавиться також краєзнавством. Із 1971 по 1977 рік навчався на заочному відділенні Одеського університету ім. Мечникова на історичному факультеті. Грунтовно досліджує історію військового духового оркестру часів Другої світової війни, який діяв на території району. Матеріали дослідження займають чільне місце у розділі «Гайворонщина в роки Другої світової війни» ГРKM. Також досліджував історію драмгуртка с. Казавчин, історію церков Казавчина та Бугового. Неодноразово друкував матеріали в районній газеті про події Великої Вітчизняної війни.

На сьогоднішній день досліджує життєвий шлях Івана Йосиповича Дронга, видатного конструктора, уродженця селища Салькове.

Любов Григорівна Панченко народилась 3 квітня 1950 року в с. Синюха Новоархангельського району. Після закінчення середньої школи вступила до Київського університету ім. Шевченка на факультет журналістики. Закінчила навчальний заклад з червоним дипломом. З 1974 року працювала в Гайворонській районній газеті «Вогні комунізму» завідуючою відділом партійного життя. З 1977 року по 1981 рік працювала другим секретарем Гайворонського районного комітету комсомолу. Потім знову в районній газеті «Вогні комунізму» заступником головного редактора. З 1986 року працювала заступником директора централізованої бібліотечної системи по роботі з дітьми.

З лютого 1993 року Любов Григорівна обіймала посаду начальника відділу культури Гайворонської районної державної адміністрації. Неодноразово Любов Григорівна нагороджувалася подяками Міністерства культури і мистецтв України та ЦК профспілки працівників культури, Почесною грамотою районної державної адміністрації і районної ради.

У 2005 році за ініціювання та організацію акції «Бий, дзвоне, бий!» визнана переможцем Міжнародної рейтингової програми «Золота фортуна».

Перебуваючи на заслуженому відпочинку, Любов Григорівна створила і очолила неформальне культурологічне громадське об'єднання «Невичерпна скарбниця», яке займається популяризацією національної культури, фольклорної спадщини, збереженням і збагаченням народного мистецтва. Вона також є головою клубу «Ветеран».

Як голова громадського культурологічного об'єднання «Невичерпна скарбниця» Л. Г. Панченко ініціювала створення **музею** члена НСПУ України, лауреата двох літературних премій ім. В. Марченка та ім. Є. Маланюка поетеси **Галини Берізки**. При «Невичерпній скарбниці» створила видавничу групу, яка займається виданням та упорядкуванням її неопублікованих віршів. За редагуванням Л. Г. Панченко видано шість збірок неопублікованих поезій Галини Берізки – «З блокнотів пам'яті», «Влучним словом», «Рідним, друзям, знайомим», «Моїм любим онучатам», а останню збірку – «Пісні невірлиці», автор присвятила Любові Григорівні.

Сьогодні Любов Григорівна опікується виданням інших неопублікованих поезій нашої землячки. Вона також організувала щорічні «Осінні літературні читання» на садибі Галини Берізки, які проводяться і донині. Популяризуючи творчість Галини Спиридонівни Берізки серед молоді, провела цикл заходів: години поезії, години творчості, урок милосердя, для студентів Гайворонського машинобудівного технікуму та учнів шкіл міста.

За пропозицією та клопотанням Любов Григорівни, присвоєно звання Заслуженого майстра народної творчості України художнику Г. Г. Пилипишину.

Популяризуючи національну культуру, фольклорну спадщину та народне мистецтво Любов Григорівна Панченко організувала та провела спільно з Гайворонським районним краєзнавчим музеєм багато заходів. Це і презентації, години пам'яті, творчі вечори відомим землякам Гайворонщини.

Любов Григорівна Панченко – людина високої культури, щирої душі, велика патріотка України з глибокими знаннями історії, мови, культури, висококваліфікований фахівець своєї справи, неперевершений майстер красивого слова і письма, високоморальна, принципова у вирішенні проблемних питань і водночас дуже скромна, абсолютна не амбітна, добра, чуйна і проста в спілкуванні жінка. Понад усе цінує правду, честь, порядність. Користується великою повагою у людей. Протягом всього свого життя відшукує і підтримує творчих та ініціативних людей, сповнена творчих планів та ідей на майбутнє, постійно переймається проблемами розвитку культури в районі.

Наталія Вікторівна Земнорій, народилася 29 січня 1961 року в смт. Салькове Гайворонського району, має вищу освіту, за фахом журналіст. Трудову діяльність почала робітницею птахофабрики колгоспу

«Шляхом Леніна». Після закінчення Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка в 1985 році працювала в комсомолі, інструктором райвиконкому у м. Богуславі на Київщині.

Журналістську діяльність почала в 1987 році кореспондентом редакції гайворонської районної газети «Вогні комунізму», працювала завідуючою відділом районного радіомовлення. З 1996 року працювала директором районної друкарні. А після об'єднання редакції районної газети і друкарні у 2002 році стала головним редактором редакційно-видавничого центру «Гайворонщина».

Н. В. Земнорій здійснює уміле керівництво колективом, який забезпечує випуск районної газети «Гайворонські вісті», районного радіомовлення (ефірне мовлення) і роботу поліграфічного підприємства. Газета широко висвітлює життя району, діяльність органів влади і місцевого самоврядування. Активно працює над розширенням послуг, які надає редакційно-видавничий центр «Гайворонщина». Протягом усіх років, відколи Наталія Вікторівна працює головним редактором центру, забезпечується стабільний тираж газети — на рівні 3,5 тисячі примірників, один з кращих показників в області.

Н. В. Земнорій – вимогливий і справедливий, відповідальний керівник, чуйна і толерантна людина. Має відзнаки – Почесні грамоти обласної державної адміністрації і обласної ради, районної і обласної державних адміністрацій, районної і обласної рад, член Національної спілки журналістів України. За час її керівництва видано книги із серії «Бібліотека «Гайворонських вістей»: «Скарби Прибужжя», «Честь і гордість Гайворонщини», «Забуттю не підлягає», «Щоб пам'яті вогонь не згас».

Список літератури:

1. Гайда Л. А. // Вчителі-краєзнавці, засновники музеїв Кіровоградщини (Біографічні нариси). – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2004. – 56 с.
2. Стус Василь. Листи, серпень-листопад 1959 р.

*Тетяна Кулик,
директор міського
краєзнавчого музею
м. Знам'янки*

Знам'янщина у дослідженнях краєзнавців

Любов до рідного батьківського краю закладається на початку життєвого шляху кожної людини. І скільки б років життя не дарувала людині доля, вона завжди звертається до джерел свого дитинства, будуючи з нього міцний міст з минулого в майбуття. А фундамент цього місточка закладають батьки і вчителі.

Історія краєзнавчого руху Знам'янки, у більшості, пов'язана з людьми педагогічної праці, які щоденно виховували у дітей любов до рідного краю, а для цього досліджували ті чи інші події, з якими пов'язане життя міста, зберігали відомості про непересічних людей, які залишили свій слід в історії краю. Це непомітна, але дуже значима кропітка праця – сіяти зерна любові і поваги до своєї малої батьківщини. Багато з них уже пішли із життя, залишивши свою спадщину нащадкам.

М. Лобач – вчителька історії, при школі вела гурток «Червоний слідопит», основна тема досліджень – Велика Вітчизняна війна, пошук визволителів, переписка, зустрічі з ветеранами.

В. Грудзінський працював вчителем історії, опублікував більше півсотні статей краєзнавчого характеру в місцевій пресі, у 70-х роках ХХ століття брав активну участь у формуванні краєзнавчого музею у місцевому Палаці культури.

В. Стрембицька – працювала у Будинку піонерів, керувала гуртком «Червоні слідопити», організувала у Знам'янці перший музей з історії міста (облаштувала невеличку кімнату в Будинку піонерів).

О. Маліцький – працював вчителем географії ЗОШ № 3. Вів гурток географічного краєзнавства, ініціатор та організатор протягом багатьох років туристичних зльотів шкіл міста. Олег Васильович започаткував багато туристичних історико-краєзнавчих маршрутів. Складав та упорядковував карти рідного краю. Автор посібника з географічного краєзнавства «Рідний край – Знам'янщина».

В. Проценко – спецкор обласної газети «Кіровоградська правда» від Знам'янського та Олександрівського районів співавтор путівника «Знам'янка» (Дніпропетровськ: «Промінь» 1971р.), та автор путівника «Знам'янка» (Дніпропетровськ: «Промінь» 1987р.). Один з ініціаторів та учасників експедиційної подорожі по р.Тясмин, результатом якої стала його праця «Тясмин чекає на Вас» (Дніпропетровськ: «Промінь» 1973р.).

І. Ткаченко – з 1920 по 1989 рік працював в локомотивному депо м. Знам'янка. Пройшов шлях від слюсаря до заступника начальника депо. Вів партійний гурток для дорослих. Ініціатор та активний учасник

відкриття в 1968 році музейної кімнати, а в 1983 – музею історії локомотивного депо, який існує дотепер як громадський музей.

Варто згадати й наших сучасників, які продовжують справу розвитку краєзнавчого руху на Знам'янщині:

С. Філіпова – вчитель-методист історії та суспільствознавства НВК № 2-лицей, ініціатор та організатор створення шкільного музею (2005 рік). Більше 10 років веде гурток «Громадянознавство», одним із напрямків роботи якого є дослідження історії рідного краю. Разом з гуртківцями постійно бере участь у міжнародних, всеукраїнських та обласних конкурсах з краєзнавства та громадянської освіти. Свої праці друкує у фахових та періодичних виданнях різних рівнів. Світлана Миколаївна займається розробкою уроків краєзнавчого спрямування та туристичних краєзнавчих маршрутів, за якими учнівська молодь здійснює дослідницькі подорожі.

В. Панкевич – вчитель-методист біології та географії НВК № 2-лицей. Керівник гуртка географічного краєзнавства «Азимут». Ініціює та реалізує багато дослідницько-інформаційних проєктів краєзнавчого спрямування. Валентина Іванівна займається розробкою уроків еколого-географічного та краєзнавчого спрямування, а також розробкою туристичних краєзнавчих маршрутів, за якими учнівська молодь здійснює дослідницькі подорожі.

Окремо варто сказати про людей, які зробили особливо вагомий внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження та популяризацію національної історико-культурної спадщини.

В. Шкода народився 1929 року у Знам'янці. Закінчив Одеський пединститут імені К. Ушинського (філологія та логіка), а згодом і Кіровоградське музичне училище (диригент хору та викладач сольфеджіо). З 1952 року на педагогічній роботі: викладач дитячої трудової виховної колонії УМВС Одеської області, з 1954 року працював у Знам'янці: викладач російської та української мови в загальноосвітній школи міста № 1, № 9, інспектор райвно, директор Знам'янської селищної школи робітничої молоді, викладач музичної літератури дитячої музичної школи імені В. Лисенка, з 1989 року – директор міського музею «Кобзарева світлиця», з 2004 року – зберігач фондів міського краєзнавчого музею. Краєзнавчі дослідження розпочав у 1940-х роках минулого століття. Основні напрямки: історія міста і сіл району, археологія, топоніміка, природа чорноліського краю, шевченкознавство, видатні земляки тощо. Досліджуючи рідний край, здійснив понад півсотні експедиційних подорожей, починаючи з 1946 року.

У якості відповідального секретаря міськрайонної комісії з підготовки видання «Історія міст і сіл УРСР» відвідав ряд архівних установ та наукових бібліотек Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Херсона, Кіровограда. Підготував близько півсотні публікацій у пресі, у тому числі нарис-дослідження «Брат композитора» («Вітчизна», 1965. № 2); «Місто Знам'янка» в томі «Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область»;

путівник «Знам'янка» в співавторстві з В. Проценком (Дніпропетровськ: «Промінь» 1971р.).

Вячеслав Євгенович постійний член і учасник діяльності кількох громадських організацій (Асоціація дослідників голодоморів в Україні, науково-просвітний фонд Т. Шевченка, історичний клуб «Холодний Яр», окремих полк Українського козацтва імені Козака Мамая). Ініціатор встановлення у місті і районі ряду пам'ятних знаків та меморіальних дошок (М. Лисенку, А. Лисенку, М. Старицькому, К. Шимановському), створення понад десяти документальних фільмів краєзнавчого спрямування знятих Знам'янською та Кіровоградською телерадіокомпаніями. Оповідач у ряді документальних стрічок, які демонструвалися на місцевому, обласному та республіканському телебаченні. Він був ініціатором та організатором традиційних щорічних виїздів міськрайонних делегацій у квітні до Холодного Яру і 22 травня на батьківщину Т. Шевченка.

Почесний громадянин міста Знам'янки, член ради поважних козаків, онук О. Красицької-Шкоди – правнучки Т. Шевченка по його сестрі Катерині. Кіровоградською обласною організацією спілки краєзнавців йому присвоєно почесне звання «Ветеран краєзнавчого руху на Кіровоградщині». Вячеслав Євгенович має ряд нагород, у тому числі за підписом міністрів культури України Ю. Богуцького та О. Білозір. Лауреат премії імені Володимира Винниченка, лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова за рукопис «Чорне озеро. Реалії і легенди в контексті історії», *перший і єдиний в області лауреат премії Національної спілки краєзнавців України імені Дмитра Яворницького.*

О. Рябошапка народився 1945 року у с. Диківка Знам'янського району. Закінчив сільську середню школу, навчався в Олександрійському культосвітньому училищі. Після закінчення Кіровоградського педінституту імені О. Пушкіна, працював кореспондентом газети та радіо.

Будучи допитливим школярем, свою першу публікацію надрукував в газеті «Прапор Перемоги» ще в 1957 році. І все життя події, історія, люди, пов'язані з нашим краєм були основою його пошукових досліджень і праць. Але головною стала тема Великої Вітчизняної війни. На міському військово-меморіальному кладовищі Олександром Антоновичем встановлено більше 100 імен військових, які вважались невідомими. Архівні пошуки, переписка з рідними загиблих воїнів, зустрічі з визволителями м.Знам'янка лягли в основу понад десяти книг, в т.ч. «Вогонь нескорених сердець», «Пам'ять кризь роки», «Дорогі мої земляки», «За Перемогу і Правду», «Чорнолісся пам'ятає». Історія міста та непересічні долі знам'янчан, які уславили рідне місто «Вічне джерело», «Знам'янка: залізниця, історія, люди». Також автор числених статей краєзнавчого характеру у місцевих та обласних виданнях. Ще до того, як доля прикувала О. Рябошапку до інвалідного візка, за плідну виробничу та громадську роботу був удостоєний медалі «За трудову відзнаку», має ряд відзнак і нагород. Член національної спілки журналістів України. Лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова. Почесний громадянин міста Знам'янка з 2002 року.

*Віктор Маруценко,
зберігач фондів музею
історії Долинського району*

До історії розвитку краєзнавства у Долинському районі

Перші спроби усвідомити «Хто ми є?» сягають середину 50-х років минулого століття. Спочатку на рівні розмов: «Чи бути Долинській містом?» – вони поширювались селищем, особливо підтримувались інтелігенцією.

Найбільш вдало це висловив майбутній тележурналіст з Долинської, на той час дев'ятнадцятирічний учень Криворізького технічного училища Віталій Савельєв у вірші «У Долинській», надрукованому 5 серпня 1956 року в районній газеті «На соціалістичних ланах»:

Вся в садах втопає...
Подивитись лише -
Ось вона красуня
У кучерях вишень.

У хмарини білі,
Мов весною прані,
Повбирались стріли
Підіймальних кранів.

І на будівництві
Все дзвенить намистом,
Щоб була Долинська
Якнайшвидше містом.

Рішення виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих про віднесення Долинської до категорії міст районного підпорядкування не забарилось. 29 травня 1957 року про нього сповістили засоби масової інформації. Вже 1 вересня цього ж року районна газета оприлюднила матеріал «Минуле і сучасне нашого міста». Це була перша розповідь про людей, які далеко за межами малої батьківщини, приносили славу степовому краю.

Вже наступного року в Долинській середній школі № 7 відзначали 70-річчя від дня народження А. С. Макаренка, педагога і письменника, який у 1911 – 1914 роках працював учителем залізничного училища на станції Долинська.

Мабуть у ці дні зародилась думка про створення музейної кімнати педагогу. Як там не було, але у березні 1963-го її урочисто відкрили. Розпочата робота мала продовження: в 1978-му експозиція музею значно розширилась, до 100-річчя від дня народження педагога музей перенесли в приміщення колишнього інтернату училища, виділили під нього чотири кімнати, в 90-х – музею присвоїли звання «Народний». Нині це Народний

педагогічно-меморіальний музей А. С. Макаренка, очолюваний С. В. Пістрягою.

П'ятидесяті започаткували ще одну подію щодо увічнення діяльності А. Макаренка. Відповідно до рішення уряду про вшанування пам'яті педагога, на приміщенні школи була встановлена меморіальна дошка. З цієї нагоди 24 грудня 1954 року в школі відбулись збори за участю голови Долинського райвиконкому Г. Троїліна.

У зв'язку з добудовою приміщення в 1963-1964-х роках дошку було знято. Для її повернення немало зусиль доклали випускники. Щоб прискорити роботу один із них, вчитель В. Тараненко нагадував про це керівництву школи і району із Горлівки Донецької області.

В 1967 році нові дошки А. Макаренку і К. Вишневецькому – випускнику, Герою Радянського Союзу, зайняли місця при вході до навчального закладу. Ще одну дошку А. Макаренку із портретом педагога встановили в 1988 році на приміщенні меморіального музею. В 1979-у зусиллями І. Євсєєва (в той час директора навчального закладу) біля школи відкрили бронзове погруддя А. Макаренку, виготовлене Київською художньою майстернею, а 24 лютого 1983 року постановою Кабінету Міністрів України школа отримала право носити ім'я педагога.

У першій половині 60-х розпочалася активна підготовка до відзначення піввікового ювілею Радянської влади. Академією наук Української РСР доручалось зустріти цю дату випуском багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР». Спочатку передбачалось – це будуть нариси історії розвитку всіх населених пунктів республіки. Для їх підготовки створювались робочі групи. У Долинській до неї увійшли вчителі історії Микола Рудий, Іван Євсєєв, Іван Супрун, Олексій Копійко та вчителька географії Олена Науменко. У сільській місцевості їх очолили: Іван Губенко – у Іванівці, Марія Бойченко – у Василівці, Катерина Бойко – в Братолубівці, Тихін Мінченко – у Федоро-Шулічиному та інші.

Завдячуючи проекту, у пошуковців відкрилась можливість працювати з матеріалами центральних і обласних архівів, підключити до написання історії краю великий масив невідомої до цього літератури бібліотек, зібрати спогади старожилів, особливо учасників революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Уже в січні 1964-го районна газета «Шляхом Ілліча» надрукувала перші матеріали з історії Долинської: «Селище в степу» і «Буренні роки», автор Микола Йосипович Рудий. А через два роки з 23 квітня по 12 травня 1966 року під рубрикою «Долинська колись і тепер» читачі познайомились з усією історією міста у викладі Івана Леонтіївича Євсєєва. Пізніше доповнений нарис увійшов до книги «Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область», що вийшла у видавництві головної редакції Української Радянської Енциклопедії АН УРСР в 1972 році.

Зустрівшись із труднощами підготовки нарисів невеликих населених пунктів, реалізатори проекту прийняли рішення обмежитись подачею інформації про більшість із них. Матеріали про ці села району, в такому обсязі як вони готувались, обласною редакційною колегією не були використані.

На відміну від підготовки нарисів історії міст і сіл України ідею створення музеїв в населених пунктах республіки ніхто зверху не спускав. Це був вияв народної ініціативи, справа рук тисяч ентузіастів, в поле зору яких потрапили невідомі до того часу, переважно закриті пласти історії. В ході підготовки революційних ювілеїв музейну ініціативу підтримали і очолили місцеві партійні організації, широке висвітлення вона отримала через засоби масової інформації. Насамперед стала надбанням Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ). Чого варте одне з таких повідомлень: «Кожному селу – народний музей!». Йдучи назустріч 50-річчю Жовтня, полтавчани відкрили більш як 400 народних музеїв і музейних кімнат, експонати яких розповідають про героїчну боротьбу українського народу за Владу Рад» (РАТАУ).

Робота над створенням музеїв відкривала історикам, краєзнавцям можливість більш повно використати віднайдені матеріали, наочно і переконливо їх показати, в кінці кінців отримати задоволення від самореалізації.

Тривалий час питання про створення краєзнавчого музею в Долинському районі не піднімалось. Оминув цю тему й пленум райкому партії, що відбувся 29 березня 1966 року, хоч і розглядав актуальне на той час питання: «Про стан та заходи поліпшення культурно-освітньої роботи в районі в зв'язку з підготовкою 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та встановлення Радянської влади на Україні».

Докорінно ситуація змінилась в травні: був оприлюднений нарис з історії Долинського району, відкрилась можливість ширше використати наявні матеріали, переорієнтувавши дослідників краю. На найвищі керівні посади в районі прийшли нові люди. З'явилась нагода вирішити амбітне питання – першими в сільській місцевості Кіровоградщини в Долинській відкрити районний краєзнавчий музей.

У короткі терміни з активу, що займався підготовкою нарисів історії району, була створена організаційна рада, залучені кращі художники міста Володимир Сіденко, Борис Гайдай, Олександра Юркевич, виділений транспорт для об'їзду населених пунктів, І. Євсєєва затверджено головою ради районного краєзнавчого музею.

До роботи залучались журналісти районної газети і редакція радіомовлення. Вже 21 червня в інформації «Музей в Долинській» зверталась увага на необхідність прискорення темпів збирання експонатів, залучення до цієї роботи широких верст в населення. 25 червня під рубрикою «До 50-річчя Радянської влади» появилась нова ініціатива:

«Кожному селу – музей». З розширенням фронту робіт все більше виникало проблем: «З Устинівки, Березівки (в першій половині 60-х ці населені пункти входили до складу Долинського району), Гурівки та інших сіл, – писала газета, —до редакції надходять листи такого змісту: «Ми вирішили створити музейну кімнату, але не знаємо з чого почати. Допоможіть!». Ідучи назустріч цим побажанням, редакція на сторінках газети розмістила великий методичний матеріал голови ради районного краєзнавчого музею І. Євсєєва. Для бажаючих відкрити музейну кімнату чітко розписувались орієнтовний зміст експозицій: дореволюційний період (як правило рекомендувався один стенд); боротьба за Владу Рад (цей та інші стенди готувались без обмежень матеріалів); будівництво соціалізму; вони захищали Батьківщину; післявоєнний період.

Поради, як правило, закінчувалися такими словами: комісія на чолі з представником райкому партії приймає побудовану експозицію і дає дозвіл на відкриття музею.

Треба віддати належне тим, хто створював районний музей. Серед них було багато простих, здебільшого далеких від музейної справи людей. Але це були справжні патріоти краю. Так, наприклад, житель села Лаврівки Олексій Якимович Бердик передав до районного музею три наконечники стрілі, а також велику кам'яну сокиру періоду неоліту.

Такі матеріали поглиблювали знання про історію краю, збагачували експозиції музею. Але ні в якому разі не давали цілісної картини щодо його минулого. У рік створення музею глибоко вивчати й узагальнювати історичні періоди ні часу, ні матеріалів, тим паче підготовлених кадрів, не було. Певди ніде діти: питання системного археологічного обстеження району актуальним залишається і на сьогодні.

Якщо враховувати, що часу на створення районного музею організаторам відводилось небагато, то можна зрозуміти: працювали з авралом. Але ні до чергової річниці Великого Жовтня, ні до дводенного семінару ідеологічних працівників, що проходив в кінці листопада в Долинській з участю О. К. Піскунова – завідуючого відділом пропаганди і агітації Кіровоградського обкому партії, його не відкрили. Інтереси великих гостей довелось обмежити знайомством з галереєю передовиків, календарем трудової слави та наочною агітацією районного центру.

Музейні двері відчинились напередодні 30-ї річниці прийняття сталінської конституції. Зрозуміло, що на цьому акцент не робили. «Живими сторінками історії» назвала цю подію районна газета.

Я без іронії, наскільки дозволяли наявні матеріали – об'єктивно деталізував роботу над створенням в Долинській краєзнавчого музею. Його творці досягли свого – створили музейний заклад першими серед сільських районів області. Нікого не турбував той факт, що до великої дати жодної музейної кімнати не було створено в історично-адміністративних межах Долинського району. А шойно створений музей – це невелика прохідна

кімната біля бухгалтерії райвідділу культури, яка розміщувалась на другому поверсі районного будинку культури.

Прибувши в Долинський район в 1969 році за направленням після закінчення Одеського університету, я так і не зміг побачити районний краєзнавчий музей у його первозданному вигляді. Створений поспіхом, він був приречений на знищення.

Ситуація в районі складалась не на його користь. Заклад дуже швидко залишився без керівної і спрямовуючої сили (за 5 років змінились три завідуючих відділами пропаганди і агітації райкому партії: В. Антоненко, І. Євсєєв, І. Супрун). Г. Феденко, що прийшов їм на зміну, був вихідцем з віддаленого села, не володів ситуацією, аби підтримувати проведену роботу. Не пощастило музею і з господарями – завідуючими райвідділом культури. Відділ очолювали випадкові або далекі від музейної справи люди. Не могла позитивно впливати на музейну справу чехарда із кадрами вищого ешелону. Протягом кількох років на посадах голови Долинського райвиконкому перебували Гідулянов П. Л., Тараненко С. Х., Будько В. І., пізніше – Бурлаченко В. В. Я й сьогодні не знаю, хто очолював музейний заклад на громадських засадах.

Й останнє, початок 70-х був багатообіцяючим, врожайним. Як з рогу достатку сипались урядові нагороди за успіхи у рослинництві та досягненні в тваринництві. Для першого секретаря райкому партії П. Гідулянова висока посада відкрила можливості успішної боротьби за першість в обласному змаганні з вирощування високих врожаїв озимої пшениці. Щоб перемагти райони, які знаходились в більш кращих природно-кліматичних умовах, довелося використовувати не тільки високоврожайні, сучасні (для того часу) сорти пшениці, а й висівати її перехресним способом, розширювати посівні площі навіть за рахунок зменшення ширини (вирубання) кількох рядів в полезахисних лісосмугах, тощо. Модною і нав'язливою стала ідея спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва. Вона привела до появи неперспективних сіл, на початку 80-х до збанкрутіння галузі. Всі ці роки було не до музеїв.

Про музей в 1974-му згадав член його громадської ради В. Буряков. Він повідомляв жителів району про відкриття музею після тривалої перерви, просив усіх громадян, у яких збереглися матеріали, документи, майно, особисті речі, що мають історичну цінність, передати їх для експонування.

Проте ні в рік звернення, ні в наступні роки музей не поновив свою роботу. Приміщення, де він розміщувався, вже давно використовувалось за своїм попереднім призначенням: тут проходили репетиції колективів художньої самодіяльності, під час виборчих кампаній – працював агітпункт.

Наступного разу про музей згадали в березні 1980 року. Бюро райкому партії й райвиконком прийняли постанову «Про розширення

районного краєзнавчого музею». З приміщення над кочегаркою, де він кіптявився до цього, прийнятим документом його перенесли до районного будинку піонерів. Керівництво музеєм на громадських засадах доручили М. Й. Рудому. Не знайшовши порозуміння щодо ролі музею серед тих, хто його створював у середині шестидесятих, новий керівник приймацьку долю музею виніс на розгляд читацького загалу. Але ні йому, ні його наступнику І. С. Проценку відновити роботу музею не вдалось. Керівництво будинку піонерів нашло вагомні аргументи, щоб перемістити залишки музею спочатку до підсобної кімнати, а потім зовсім виселити його. Новим місцем збереження залишків музейних фондів стало пусте (після відкриття в 1990 році Долинської СШ № 4) приміщення колишньої Долинської восьмирічної школи № 3.

Ще одна спроба відродити районний краєзнавчий музей була зроблена у 90-х роках минулого століття. З припиненням кінопоказів, ліквідацією дирекції районної кіномережі місцем для музею був обраний районний кінотеатр. У той час він вже не носив імені Леніна. Після невдалої перебудови в середині 70-х та економічних негараздів він не використовувався за призначенням. Проте для реалізації задуму ні кадрів, тим паче коштів, не було. Вже у 80-і, особливо 90-і роки стало очевидним: створити музей, як культурний, виховний і пізнавальний центр річ не проста. Для цього мало одних бажань, ентузіазму і знань. Крім розуміння і підтримки влади, потрібні, принаймні, ще дві речі: кадри й приміщення. Останнє, бажано, повинно бути привабливим, з достатньою кількістю кімнат, залів, знаходитись в центрі міста, мати зручні підходи до нього, вдале розміщення. Застерегаю читача: мова не йде про приватний заклад. Гіркий досвід нашого району підтверджує: цих вимог потрібно дотримуватись. Створені у 70-і роки на базі тракторної бригади в селі Антонівка, у 80-і роки музей історії Долинського цукрового заводу, історії села Кірове, механізації сільського господарства Долинської РТП імені Сичова не пережили своїх організаторів Василя Зінов'єва, Григорія Нагорного, Андрія Манжелія, Івана Євсєєва.

Проблема Долинського районного музею переносилась із ХХ в ХХІ століття. На рубежі віків вона нашла своє вирішення. Одеською залізницею в комунальну власність району був переданий клуб залізничників. Південно-західна частина клубного приміщення стала останнім місцем музейного закладу – нині музею історії Долинського району.

Але це вже інша розповідь.

Повертаючись до питання створення в районі музейних закладів, додаю, вагомий внесок у цю справу здійснили ентузіасти краєзнавчої справи: Лідія Кабанець – старша піонервожата Варварівської і Тамара Якименко – вчитель географії Суходільської восьмирічних шкіл. Створені ними загони слідопитів знайшли і повернули пам'ять про сотні невідомих

до цього радянських бійців, що загинули при визволенні сіл району від фашистських загарбників. Зібрані матеріали, доповнені новими краєзнавчими дослідженнями, дозволили 8 травня 1975 року відкрити Суходільський, а 1 вересня 1982 року, Варварівський історичні музеї (подається сучасна їх назва).

Наймолодшим у цьому ряду є історичний музей у Гурівській ЗОШ. Час його офіційного народження листопад 2007 року.

Але повернемося до краєзнавства. Вихід «Історії міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область» – подія знакова. Для істориків, учителів вона стала багатим матеріалом для продовження і поглиблення краєзнавчої роботи. Однак той ентузіазм, який панував серед пошуковців Долинського району не був перенесений у наступні десятиріччя. Особливо невдалими для краєзнавства виявились 70-ті роки. Це був період застою після зробленого.

У 80-ті ситуацію порушив Іван Сергійович Проценко. На відміну від своїх попередників М. Рудого, І. Євсєєва він – уродженець Долинщини. Працював учителем, інспектором райвідділу освіти. Родина його батьків мала пряме відношення до станції Долинська. Будучи учасником Великої Вітчизняної війни, руху Опору у Франції, можливо, дещо упереджено, описав події Великої Вітчизняної війни на теренах району, залишив спогади про голод 30-х, історично систематизував мережу навчальних закладів, працював з матеріалами щодо місця письменника демократа Архипа Тесленка в історії станції Долинська. Він, мабуть, єдиний хто звернув увагу на помилки і недоліки, допущені авторським колективом в підготовці нарисів про Долинську в «Історії міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область». На ім'я відповідального секретаря тому В. Калініченка, в архіви, до редакції районної газети він надсилав листи, де обґрунтовував свої погляди: станція Долинська ніколи не мала назви Казанка, як написано в нарисі.

Сьогодні дослідники знають: робота І. Проценка – краєзнавця завжди була послідовною, отримала підтримку і визнання, принесла йому першому із долинчан здобуття лауреата обласної краєзнавчої премії (1995 рік) імені Володимира Ястребова. Мабуть не випадково, (а я був ініціатором цієї ідеї) в 1997 році його іменем в Долинському районі назвали районну краєзнавчу премію.

Значний слід в історії краю залишив Іван Леонтійович Євсєєв. Це не тільки дослідження історії. Це спроба реалізувати свої знання через створення перших на Долинщині музеїв: районного історико-краєзнавчого, музею Антона Семеновича Макаренка, історії механізації сільського господарства. Я безумовно переконаний, що в їх створення вкладались якнайкращі прагнення. Результати отримували за принципом: хотіли якнайкраще, а отримували як завжди. Хотілось відмітити: музейна справа в Долинському районі це не тільки результат нашого менталітету.

Протягом всієї історії Долинського району, як адміністративної одиниці, ніхто ніколи серйозно не займався підготовкою музейних працівників, не вкладались кошти у розвиток галузі. Сьогодні ця справа продовжує жевртити в попелі ентузіазму окремих музейних працівників.

Вінцем роботи краєзнавця І. Євсєєва став вихід повісті «Дивак» (Кіровоград, 2000 рік), розповіді про долинський період життя А. Макаренка. Книга справляє позитивне враження на читача. Але автора в черговий раз підвели елементарні знання історії розвитку залізниці. За повістю І. Євсєєва Антон Семенович Макаренко організував для дітей екскурсію до міста слави російських моряків Севастополя. Вона здійснювалася неіснуючою залізницею, відрізок якої між станціями Херсоном і Джанкоєм буде побудований лише через 40 років після цієї поїздки. Яку ж тоді екскурсію і до якого міста очолював Антон Семенович? Його учениця В. Грекова-Опришко згадує її так: «Якось (Макаренко, В. Г.) навіть домігся неможливого – випросив у високого начальства вагон і ми їздили в далеке місто Миколаїв».

Краєзнавче життя у районі продовжується.

Початок нинішнього століття ознаменувався виходом чотирьох краєзнавчих збірок об'єднаних однією назвою «Боковенька». До них увійшли історико-краєзнавчий збірник (матеріали краєзнавців), літературно-художній альманах, (про літературне життя краю) дослідження, спогади і документи до 70-річчя голодомору на Долинщині та біографічний довідник «Степовики», автор В. Маруценко. Обкладинки цих видань стали своєрідною картинною галереєю художників-земляків.

Останніми роками активно заявили про себе вихідці з району, що проживають у місті Кривому Розі. З-під пера одного з них Олександра Іванова світ побачила книга «Велика перерва». Це розповідь про покоління кінця 30-х років минулого століття, випускників передвоєнного року Шевченківської (нині Долинської) селищної школи. Інший автор – Михайло Шеремет подарував степовому краю дві добірки легенд, спогадів і фольклору «Осінні мотиви» та двотомник «Я родом з Варварівки».

Варто також згадати спогади В. Антоненка «Місто моє степове» (2008 рік). Книга присвячена долинчанам, які кілька років тому відмітили 50-річчя як Долинській присвоїли статус міста районного підпорядкування. Вихід книги став позитивною подією для громадськості. Світ побачила приємна, добре ілюстрована, зроблена, як кажуть, з душею, книга. І було б все добре, якби видання обійшло вступне слово замовника книги – Долинського міського голови. Він, як у свій час І. Євсєєв, витоки виникнення Долинської пов'язав із станцією Казанка. Розійшовшись тисячним накладом, видання вклало в руки вчителів, учнів загальноосвітніх шкіл матеріал для вивчення, наслідування і «досліджень». Прорости він в умах і роботах юних долинчан не забарився.

Сьогодні в музеї історії Долинського району відкрито постійно діючу експозицію «Їх покликання – краєзнавство». Вона присвячена 80-річчю від дня народження краєзнавця Андрія Манжелія. Це розповідь про тих, хто нелегку ношу дослідників краю проніс через десятиріччя, через перемоги й помилки випишував біографію району, відповідав на запитання: «Хто ми є?»).

*Віталій Постриган,
вчитель Павлівської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів
ім. В. Сухомлинського*

Краєзнавчі дослідження на Онуфрїївщині

Історію північної частини Дикого поля та Правобережжя вивчали відомі історики України та Росії: А. Скальковський, Д. Яворницький, Н. Полонська-Василенко, В. Кабузан, Є. Дружиніна та ін. Минуле Онуфрїївщини висвітлювалось переважно як історія частини Задніпровських місць, Нової Сербії, Новоросії, Херсонської та Катеринославської губерній, Кременчучини, і тільки з 1930-х рр. – як Кіровоградщини.

У дорожніх записках таких мандрівників як Г. де Боплан, Ж. Ромм, Й. Гільденштедт є описи місць та населених пунктів Онуфрїївщини XVII-XVIII ст. Переважно церковні відомості подано в історичних дослідженнях Г. Розанова, Ф. Макаревського, В. Нікіфорова. Надзвичайно цінними джерелами історії Онуфрїївського району є різноманітні звіти Херсонської та Катеринославської губернських, Олександрійської та Верхньодніпровської повітових земських установ.

Велике значення для місцевої історії мають роботи кременчуцьких краєзнавців, які досліджуючи історію Кременчука, побіжно висвітлюють історію навколишніх земель, які географічно, історично та ментально пов'язані з Онуфрїївщиною. Першим справді краєзнавчим об'єднанням, що пов'язане з нашим краєм було Кременчуцьке окружне товариство краєзнавців – добровільна науково-громадська організація, яка існувала в 1928-29 рр. у Кременчуцькій окрузі. Основним завданням було виявлення та обробка даних, що стосувались округи, вивчення і популяризація відомостей про свій край, природоохоронні заходи. У його роботі брали участь вчителі, агрономи, лісоводи, природознавці. Видано було 2 книги та журнал «Кременчуччина», в якому був нарис про Онуфрїївський парк. З останніх робіт кременчуцьких дослідників варто відзначити ґрунтовні дослідження Д. Вирського, з яких можна почерпнути відомості про засновників деяких сіл.

Особливий сплеск краєзнавчих розвідок був у 1960-х роках під час збору матеріалів до видання проекту «Історія міст і сіл УРСР». В останнє десятиріччя інтерес до краєзнавства значно зростає. У порівнянні з попередніми роками видано велику кількість книг, брошур та статей. Одна з таких книг отримала визнання й на обласному рівні. Автори книги «Історія Онуфріївського району» В. Постриган та В. Сурмило в 2011 році стали лауреатами обласної краєзнавчої премії ім. В. Ястребова.

Значне місце в дослідженнях рідного краю відіграє діяльність музею історії Онуфріївського району, що був створений у 1982 році на базі музею Онуфріївської середньої школи. У 1990 році музею було надано приміщення колишньої поліклініки (раніше – земської управи). Особливо активно працювала на своїй посаді директор музею Р. Діденко, у минулому вчителька російської мови та літератури. Музей пропонує відвідувачам числені експонати, на сьогодні їх налічується близько 4 тисяч.

Характерною особливістю періоду 1960-1980 років було те, що на Онуфріївщині була започаткувана та діяла мережа музейних кімнат, сільських та шкільних музеїв, організатори яких здійснювали пошукову роботу, досліджували події з історії краю.

Так при Онуфріївській, Зибківській, Вишнівецькій та інших школах були музейні кімнати, а в Павлиші, Мар'ївці, Камбурлеївці – музеї історії цих сіл. До особливих музеїв належав музей Онуфріївського кінного заводу №175, у якому були представлені досягнення його працівників.

Окрасою музеїв Онуфріївщини є Павлиський державний педагогічно-меморіальний музей В. Сухомлинського, видатного радянського педагога, публіциста і письменника. Започатковано його було спочатку як меморіальний куточок. Одразу почалось збирання документів, фотографій та інших матеріалів про життя та діяльність В. Сухомлинського. У 1972 році вже була музейна експозиція. У 1975 році було відкрито педагогічно-меморіальний музей. За час його існування музей відвідало більше 350 тисяч осіб з усіх куточків нашої планети. Експозиція музею поділяється на дві частини: педагогічну, а це 3 експозиційних зали, де хронологічно розміщені експонати; та меморіальну – робочий кабінет і квартира родини Сухомлинських.

Завжди підтримувала та підтримує дослідників районна газета «Придніпров'я» (раніше – «Соціалістичне село», «Ударна праця»), яку було засновано в 1932 році, надаючи свої шпальти для публікацій про побут, історію, культуру та людей свого краю.

Активним популяризатором краєзнавчої діяльності є Онуфріївська районна центральна бібліотека, яка завжди гостинно приймає як читачів, так і дослідників, організовуючи та проводячи зустрічі, презентації та виставки.

Головну роль у вивченні та розвитку краєзнавства відіграють звичайно ж місцеві краєзнавці. До знакових постатей належить І. Шевченко – поет, письменник, пісняр та краєзнавець із Павлиша.

Значний внесок у вивчення місцевої історії робили і продовжують робити вчителі району. Це М. Долина, М. Лукомець, В. Гарбуз, І. Білоглав, О. Копійка, М. Шевченко, О. Черненко, Л. Різниченко, В. Постриган, М. Ковтонюк.

Незаперечною є роль краєзнавців-аматорів, які вивчають історію рідної землі за покликом серця. В. Сурмило, В. Манько, М. Явтушенко, Г. Орел здійснили значний внесок у популяризацію та дослідження історико-культурної спадщини краю.

Найяскравішим епізодом з популяризації краєзнавства є костюмовані кінні походи, організовані В. Сурмилом на честь славної української минувшини – козацьких часів Хмельниччини та Гайдамаччини. Під егідою Онуфріївського будинку піонерів за підтримки місцевої влади та кінного заводу в 1988 році було здійснено кінний похід до 340-річчя битви на Жовтих водах до Жовтих Вод, Жовтого, та Михайлівки, а в 1989 році до Чигирина, Суботова та Мотронинського монастиря.

Важливим аспектом діяльності сучасних краєзнавців є залучення молоді до вивчення історії рідного краю в гуртках, секціях та групах.

Величезною прогалиною у дослідженнях є період 1917-21 рр. та міжвоєнний період, які потребують значно ретельнішої роботи пошуковців. Сьогодні ще потребують детального вивчення документи, що містяться в державних архівах Кіровоградської та Дніпропетровської областей, Кіровоградській та Дніпропетровській обласних універсальних наукових бібліотеках.

До проблем вивчення Онуфріївського району ми відносимо такі: порівняно мала кількість архівних документів, введених в науковий обіг; переважно аматорський рівень досліджень; фінансово великі витрати на дійсно глибокі, наукові дослідження.

Підсумовуючи все вищевикладене можна стверджувати, що сьогодні досліджено дуже багато, недослідженого ще більше, і послідовникам сучасних краєзнавців залишається ще розкрити багато маловивчених та невідомих сторінок.

*Ганна Тимошенко,
керівник музею
Новоархангельської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів №1*

Краєзнавці Новоархангельського району

- Апостополова Лілія Костянтинівна – бібліотекар, керівник клубу «Юний патріот», займалась дослідженнями з історії партизанського загону ім. М. Кутузова.
- Богуславський Володимир Микитович, (1936 р.н.) – вчитель історії, краєзнавець із с. Кальниболот.
- Вайпан Василь Павлович (1916 р.н.) – вчитель історії, ініціатор створення музею с. Надлак, голова музейної ради.
- Власюк Ірина Григорівна – активний член музейної ради, керівник штабу червоних слідопитів, екскурсивод музею с. Шляхове, помічник директора музею.
- Зеленюк Яків Захарович (1917 р.н.) – активний член музейної ради, с. Кам'яне, директор школи.
- Кирстя Сергій Іванович (1922-2011) – ініціатор створення музею історії с. Кальниболот, вчитель української мови та літератури.
- Кузьменко Волеслав Григорович – ініціатор створення Народного музею «Наша біографія» Новоархангельської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1.
- Олійніченко Степан Якимович – вчитель, ініціатор створення і пізніше директор Народного музею історії с. Нерубайка.
- Пухнатюк Спиридон Юхимович (1914р.н.) – директор музею с. Кам'яне, ініціатор створення музею, вчитель.
- Садовенко Юрій Борисович (1951 р.н.) – ініціатор створення у 2003 році Новоархангельського районного краєзнавчого музею, вчитель, директор музею.
- Фартушняк Дмитро Іванович (1922-2007) – вчитель історії, ініціатор створення Народного музею історії села Підвисоке, директор музею, Заслужений працівник культури.
- Члек Людмила Олександрівна (1918 р.н.) – ініціатор створення музею у с. Шляхове, директор місцевої школи.
- Шраменко Микола Іванович – краєзнавець.

*Неля Царенко,
вчитель Луполівської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів
Ульяновського району*

Краєзнавчі дослідження та музейна діяльність в Ульяновському районі

Вперше досліджено історію нашого району в книзі «Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область», яка була видана в 1972 році. Над цим виданням, описуючи наш район, ґрунтовно попрацювали: учитель української мови і літератури Д. М. Дрозденко (досліджував історію селища Ульяновка), вчитель історії Г. Є. Книшук (с. Великі Трояни), вчителька історії Г. П. Сокиринська (с. Данилова Балка).

У підготовці матеріалів для нарисів і довідок також допомагали: Є. Т. Бойко, Б. О. Волошин (редактор газети «Ленінець»), А. Д. Головерда, В. Г. Демчинський, Г. Ю. Добрянська, Л. Г. Івашкевич, Є. Г. Ковальчук (вчитель історії с. Грушка), В. М. Куценко, Т. А. Мельничук (вчитель історії с. Кам'яна Криниця), В. А. Постолатій (вчитель історії с. Лозувата), Є. Г. Седляр, Л. І. Уліч.

Відповідно до постанови ідеологічного відділу ЦК КПУ у 1966 році, та завдань академіка Петра Тронька було поставлено за мету— створити в селах музеї, написати історію сіл і міст України. Потрібно було до 50-річчя Жовтневої революції, тобто до 7 листопада 1967 року відкрити музеї. У селі Грушка ініціативу створення музею взяв на себе директор школи Микола Дем'янович Жилка, опираючись на знавців і ентузіастів – вчителів історії Є. Г. Ковальчука, секретаря парткому колгоспу Петра Савича Бойка, голову сільради Хому Федоровича Рябокonia, голову правління колгоспу Сергія Павловича Мороза, багатьох інших. Розпочалася активна робота зі збору експонатів. Грушани проявили високу свідомість і ентузіазм. Приносили старі фотографії, різні документи дореволюційної епохи, реманент, одяг XIX-XX століть та багато іншого. Восени 1967 року, якраз у день 50-річчя революції, музеї відкрили. Зібрані експонати були виставлені в приміщенні сільського Будинку культури у виділеній для музею великій кімнаті. Завідуючим музею призначили вчителя історії Євгена Григоровича Ковальчука. З часом через відсутність фінансування музей занепав. Вчителі грушківської школи відновили музей у стінах рідної школи. Керує музеєм Станіслава Філімонівна Молчанська. На сьогоднішній день музей є гордістю школи і села.

У селі Лозовата весною 1965 року було прийнято рішення побудувати будинок на дві половини. В одній розташувати музей, а в другій – житлові кімнати для матері Героя Радянського Союзу А. С. Маніти

(в битві за Берлін закрив своїм тілом ворожий кулемет) – Пелагеї Микитівни та сестри Параски. Музей відкрився 1967 року. Особлива заслуга у його відкритті належить правлінню колгоспу та Василю Артемовичу Постолатію.

У 1966-1967 роках вчитель історії, ветеран Великої Вітчизняної війни Василь Артемович Постолатій, готуючи матеріали для експозицій, побував у Центральному державному історичному архіві м. Києва, державному архіві Жовтневої революції м. Харкова, Центральному воєнному архіві м. Подольська, Одеському обласному краєзнавчому музеї, Одеському археологічному музеї, Вінницькому обласному державному архіві, Хмельницькому обласному архіві м. Кам'янець-Подільського, Кіровоградському обласному архіві. Пізніше його справу продовжила вчитель української мови і літератури Раїса Іванівна Талпа. Вона була завідувачем музею з 1981 по 1983 роки. З 1985 по 1986 опікувався музеєм вчитель історії Акоюн В. Б., Гасіца В. М. завідувала музеєм з 1987 по 1994. З 1995 року по сьогоднішній день берегинею музейних експонатів є Р. І. Талпа.

У Новоселиці на честь двадцятиріччя Перемоги в Великій Вітчизняній війні (1965) за допомоги райкому партії і бурякорядгоспу було відкрито музей. Засновником музею була Ліза Валеріївна Долова – вчитель історії і географії Новоселицької школи. З 1965 р. по 1976 р. Лідія Валеріївна була завмузеєм. З 1976 керувала музеєм Марія Володимирівна Кустріч – вчитель української мови і літератури, нині – вчитель історії Неоніла Віталіївна Шпендак.

У 70-х роках у Данилової Балці учителькою історії Ганною Парфентіївною Сокиринською при школі був створений історико-краєзнавчий музей.

У селі Йосипівка історико-краєзнавчий музей був створений в 1978 році на базі школи при сприянні колгоспу «Росія» (голова Чудновський Л. М., парторг Жигалов Анатолій Йосипович), матеріали збирали: Савранчук В. В., Чалапчій М. М., Тітєвська Л. В. Велика заслуга завідуючої сільською бібліотекою Галини Дем'янівни Поперечної, вона збрала матеріали з історії села, працювала в архівах. Завідуючим музеєм із дня створення був учитель історії Євген Мефодійович Кулик, зараз очолює музей вчителька історії Алла Михайлівна Чалапчій.

Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої революції в селі Великі Трояни було споруджено будинок культури на 600 місць. Там діяв народний музей на громадських засадах. Створював музей Гаврило Євтухович Книшук. Пропрацював музей до 90-х років минулого століття.

При Ульяновському цукровому заводі діяв музей, створений Бажатарником Л. Д., згодом його перенесли в районний відділ освіти, потім в будинок культури. Завідуючим був Пустовіт П. Т. Протягом 2008-2010 завідувач Матійчук О. Р., з 2010 року Чернега М. М. Історію заводу

вивчали вчитель української мови Дрозденко Д. М., Бажатарник Л. Д., Дмитришина К. Б., Матійчук О. В., Головка С. В.

У селі Луполове на честь сторіччя з дня народження В. І. Леніна (1970) було створено кімнату-музей В. І. Леніна, працювали – директор школи, вчитель історії Олександр Федорович Жовтий; завуч, вчитель української мови та літератури Галина Іванівна Масєвська; вчитель географії Петро Васильович Лебедовський. Тут були представлені матеріали із Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтневої революції, архіву Інституту історії партії ЦК КПРС. У 1990 році музей було перенесено в приміщення сільської ради.

У 2004 році з ініціативи народного депутата України Василя Михайловича Червонія (уродженця с. Грушка) було видано книгу «Грушка». Підтримали його і допомогли у створенні книги Антоніна Гурбанська, – професор науковець, Є. Ковальчук, – вчитель історії, В. Гдешинський, – священник, С. Піддубний, – журналіст, публіцист, письменник.

У 2007 році вийшла книга «Ульяновський район: сторінками історії та сьогодення» (матеріали І учнівської науково-краєзнавчої конференції) упорядник С. В. Головка. Сергій Володимирович Головка – керівник туристсько-краєзнавчого гуртка Центру дитячої та юнацької творчості систематизував свої здобутки у вивченні історичних, географічних особливостей Ульяновського району.

У 2008 році районне комунальне підприємство редакційно-виробничче об'єднання «Слово і час» видало книгу, в якій систематизовано спогади жителів Ульяновського району «Голодомор 1932-1933. Жахливі сторінки історії» за редакцією Клавдії Буран.

У селі Кам'яна Криниця колишній директор школи, вчитель історії Микола Остапович Білоус, обійшовши від хати до хати, опитавши мешканців села він записав спогади і свідчення очевидців голодомору. Це тоді, коли про голод ще мовчали. Папку із свідченнями він передав сільському голові Михайлу Дмитровичу Богачуку, яку той зберігав десятки років. Матеріали цієї папки друкувалися в районній газеті «Слово і час». Вони і були покладені в основу виданої книги «Жахливі сторінки історії».

Історію краю також вивчав житель с. Кам'яна Криниця вчитель української мови та літератури Михайло Дем'янович Ізюта.

Вчителька географії Людмила Данилівна Макаліс (с. Луполове) із загоном «Пошук» вела переписку із родиною (Смоленська обл.) загиблого воїна похороненого в Луполовому.

У п'ятій книзі багатотомного видання «Реабілітовані історією. Кіровоградська область» представлений нарис нашого земляка С. В. Колеснікова «Хмари над Кам'яним Бродом».

У районі також споруджено 36 пам'ятників та 2 обеліски Вічної Слави воїнам – визволителям і односельчанам, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками; збережено 8 пам'ятників В. І. Леніну; встановлено погруддя Г. І. Рогозінському – борцеві за встановлення радянської влади в с. Вільховому, пам'ятник Б. Хмельницькому, партизанці Валі Шевченко, М. Щорсу, 2 пам'ятники Т. Г. Шевченку, пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам, ліквідаторам аварії на ЧАЕС.

*Анатолій Шевцов,
вчитель Куколівського НВК
Олександрійського району*

Про діяльність Куколівської дитячої орнітологічної станції

Інколи окремих випадок або явище можуть кардинально змінити наступне життя. Так сталося і у моєму житті. Будучи учнем 9 класу Бандурівської ЗОШ мені випадково вдалося знайти на своєму подвір'ї незвичайне гніздо садової горлиці (*Streptopelia decaocto*). Розміщувалося воно на яблуні і повністю було зроблене із тоненької мідної і алюмінієвої проволочи. У гнізді знаходилася кладка з двох яєць, яку насиджувала голубка. Спочатку мені здалося, що подальший процес насиджування птахами своєї кладки є безглуздом, адже проволочка холодна і це вплине на успішність вдалого вилуплення пташенят. Але проспостерігавши за гніздом близько тижня, все закінчилося благополучно і обоє пташенят вдало вилупилися і в подальшому вилетіли з гнізда.

На той час усі мої спроби знайти у бібліотеках наукову літературу про життя горлиць закінчилися невдало, так як її просто не існувало і тому, у подальшому, постійним супутником мого життя став «Польовий щоденник» куди заносяться усі цікаві спостереження за життям диких птахів.

Пізніше, навчаючись у інституті, через мої руки пройшло багато наукової орнітологічної літератури, але інформації про птахів Кіровоградської області або взагалі не було, або вона була вкрай обмежена. Так виникла ідея зробити повну видову інвентаризацію орнітофауни Кіровоградщини.

До останнього часу Кіровоградська область залишається однією з найменш вивчених, в орнітологічному відношенні, серед всіх областей України. З моменту виходу зведеного регіонального списку птахів [2] вдалося значно продвинути у справі інвентаризації орнітофауни Кіровоградщини, як шляхом залучення ряду професійних орнітологів держави до проведення досліджень на її території, так і у справі більш

детального опрацювання колекційних зборів і бібліографічних джерел різних часів.

Основною метою цієї роботи є повна інвентаризація авіфауни області, уточнення статусу і характеру перебування деяких невизначених видів птахів, а також аналіз змін орнітофауни, що відбулися протягом ХІХ, ХХ і початку ХХІ століть на основі всіх наукових праць, колекційних зборів, даних кільцювання за вказаний період і власних багаторічних спостережень, які проводяться нами в регіоні починаючи з 1988 р. по теперішній час.

У результаті, складений найповніший список птахів Кіровоградської області. Він підтверджений інформацією про колекційні збори птахів із музейних фондів, що були здобуті на території Кіровоградської області і знахідками закільцьованих птахів. Ця інформація є вкрай важливою під час фауністичних досліджень для документального підтвердження перебування виду на території області.

За 25-річний період наших досліджень нам вдалося документально встановити що, за всю історію вивчення орнітофауни Кіровоградської області, офіційно в межах її сучасних кордонів зареєстровано перебування 263 видів птахів, які належать до 18 рядів і 53 родин. Уся ця інформація узагальнена у праці «Орнітофауна Кіровоградської області на межі тисячоліть», яка на даний момент передана до друку.

Характер перебування на території області деяких видів птахів остаточно ще не встановлено і тому потребує подальшого більш детального вивчення.

Під час складання повного списку птахів Кіровоградської області були використані 275 наукових праць, які стосуються її території і були написані у різні часи і різними авторами. Для їх пошуків були використані бібліотечні фонди провідних наукових і природоохоронних організацій нашої держави. А саме: Дніпропетровського, Київського, Львівського, Одеського, Харківського і Черкаського національних університетів; Кіровоградського, Криворізького і Мелітопольського педагогічних університетів; природних заповідників Асканія-Нова, «Сланицький степ» і Канівського; Київського, Львівського і Харківського зоологічних музеїв НАНУ; Азово-Чорноморської орнітологічної станції (м. Мелітополь), а також – міських і районних бібліотек міст Мелітополя і Олександрії; обласної бібліотеки ім. Д. Чижевського (м. Кіровоград); Інституту зоології ім. Шмальгаузена НАНУ (м. Київ), офісу Товариства охорони птахів України (м. Київ), Українського центру досліджень хижих птахів (м. Кривий Ріг) і Московського державного університету (Росія).

Відсутність на території Кіровоградської області орнітологічних центрів змушувала знаходити нові шляхи реалізації дослідницьких задумів. І така подія відбулася.

15 вересня 1994 року на базі тоді ще Куколівської ЗОШ I-III ст., Олександрійського району Кіровоградської області розпочала працювати на громадських засадах «Куколівська дитяча орнітологічна станція» [1]. Головною метою її створення було залучення широкого кола дітей, мисливців, натуралістів-аматорів і науковців до проведення наукових досліджень і первинних спостережень за дикими птахами Кіровоградської області. У зв'язку з тим, що територія Кіровоградщини є найменш вивченою в орнітологічному відношенні серед всіх областей України, були визначені і головні завдання її діяльності, першочерговими і найважливішими з яких є:

1. Встановлення видового і підвидового складу орнітофауни Кіровоградської області.
2. Вивчення біології і сезонних міграцій птахів на території області.
3. Виявлення місць гніздування рідкісних птахів Кіровоградщини і розробка заходів з їх охорони, тобто створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.
4. Кільцювання птахів.

Для реалізації цих завдань, у різних куточках області розпочалося формування мережі координаторів для спостереження за птахами. У різні роки їх кількість коливалася від декількох десятків до декількох сотень осіб.

Неоцінимий внесок у створення цієї мережі зробили нині покійні Галина Григоріївна Проводян – завідувача відділом природи Кіровоградського обласного краєзнавчого музею і Михайло Михайлович Ножнов – натураліст-аматор, інженер заводу «Червона Зірка». Протягом багатьох років вони були «духовними лідерами» юних орнітологів з Куколівки. Так, Галина Григоріївна особисто створила експозицію у обласному краєзнавчому музеї яка висвітлює різні сторони роботи станції.

Велику підтримку юні орнітологи отримали і від дирекції Куколівської школи. Для потреб станції були виділені у приміщенні школи дві кімнати, в одній з яких тепер знаходиться спеціалізована орнітологічна бібліотека, яка є унікальною в області, в іншій – лабораторія орнітології із повним комплексом обладнання для ведення орнітологічних спостережень, технічні засоби навчання, колекції, зразки штучних гніздівель, топографічні і фотоматеріали тощо.

Щоб робота юних орнітологів мала позитивні результати, із самого початку діяльності станції були визначені пріоритетні напрямки і програми її діяльності, найважливішими з яких є:

- Збір фенологічних даних, пов'язаних з прильотом і відльотом птахів – з 1994 р. (Акції «Перша і остання зустрічі»).
- Вивчення орнітофауни ставкових комплексів – з 1997 р. Дві пробні ділянки біля сіл Морозівка і Ялинівка Олександрійського району.

- Моніторинг 2 гнізд білого лелеки в с.Морозівка (з 1992 р.) і Куколівка (з 1993 р.). (Інформацію за попередні роки вдалося зібрати шляхом опитування місцевих жителів).
- Моніторинг 2 гніздових пар лебедя-шипуну у с.Морозівка (з 1990 р.) і в с.Куколівка (з 1995 р.).
- Моніторинг за гніздуванням сірої чаплі і квака в колонії на риборозплідних ставках біля с.Ялинівка Олександрійського району (з 1997 р.).
- Вивчення орнітофауни м.Олександрії (з 1996 р.).
- Моніторинг загибелі птахів на автошляхах Олександрійського району з різною інтенсивністю руху транспорту (з 1998 р.).
- Орнітофауна байрачних лісів області (з 1994 р.).
- Хижі птахи лісосмуг (з 1997 р.).
- Моніторинг гніздової популяції білого лелеки в Олександрійському районі (з 2000 р.).
- Освітня програма «Лелека» (з 2007 р.).
- Європейська акція «Весна прийшла» (з 2007 р.).

Також, власними силами почали створюватися:

- «Банк гнізд» птахів Кіровоградської області (з 1994 р.).
- «Реєстр колоній» птахів Кіровоградської області (з 1994 р.).
- Систематичний каталог птахів Кіровоградської області (ще з 1989 р.).
- Бібліографічний каталог наукових і науково-популярних публікацій про птахів області (з 1990 р.).
- Картографічний каталог байрачних лісів області з позначеними в них гнізд хижих птахів (з 1992 р.).

20 червня 1995 р. юні орнітологи з Куколівки зробили новий важливий крок у своїй діяльності. Практично всім складом вступили до Українського товариства охорони птахів (УТОП), яке розпочало свою діяльність на просторах України. Ця громадська організація є офіційним представником світової природоохоронної організації BirdLife International в Україні. Засіданням його Ради було вирішено створити на базі простої сільської школи Кіровоградське (обласне) відділення цього товариства. Перед дітьми відкрилися нові можливості реалізації своїх творчих і інтелектуальних можливостей.

Щорічно діти беруть участь у акціях які проводить УТОП, найвідомішими з яких є – «Птах року», «Міжнародні дні спостережень за птахами – Word Bird Watch», «Великі різдвяні обліки зимуючих птахів», «Птахи нашого саду» тощо. В рамках цих акцій Товариство проводить велику кількість різноманітних конкурсів у яких юні орнітологи неодноразово ставали переможцями. Найбільш значимими із них, за роки існування станції були – III місце в Україні за підсумками конкурсу на «Краще відділення» у 1996 році, коли невеличка група юнатів з Куколівки випередила багато провідних біологічних ВУЗів держави; I місце в Україні у 2004 р. по результатах конкурсу на «Кращий творчий звіт» в рамках акції «Bird Watch – 2004»; I місце в Україні в рамках акції «Птах року – 2005» у номінації «Краща творча робота». Неодноразово учні школи захищали

честь станції на різноманітних конкурсах що проводить щороку Національний еколого-натуралістичний центр у місті Києві. Так, у 2007 р. учень 6 класу Арсентьев Віталій зайняв II місце в Україні у конкурсі «Юний дослідник», у 2009 р. учень 10 класу Буркацький Богдан зайняв I місце у Всеукраїнському конкурсі юних раціоналізаторів та винахідників «Природа-людина-виробництво-екологія» і III місце у конкурсі досягнень юних зоологів і тваринників «Барвистий світ тварин і птахів України», у цьому ж конкурсі у 2010 р. учениця 11 класу Петренко Оксана зайняла III місце. Всього, з 2003 року юні орнітологи завоювали 36 призових місць на різноманітних рівнях.

Участь у акціях і конкурсах що проводить Товариство позитивно вплинуло і на матеріальне становище Куколівської станції. Її лабораторія поповнилася новими визначниками, плакатами, буклетами, журналами, оптичними приладами і багатьма іншими методичними матеріалами які вкрай необхідні для орнітологічних досліджень.

Масштабність і сучасне законодавство України змушувало «орнітологічний» рух узаконити свою діяльність. І така подія сталася – 21 вересня 2001 року Кіровоградське відділення УТОП офіційно було зареєстроване в ранзі обласного у Кіровоградському обласному управлінні юстиції як громадська організація за № 41 про що зроблено відповідний запис у реєстраційній книзі.

Окремим, важливим напрямком діяльності Куколівської станції є робота з масового кільцювання птахів. У 1996 р. юними орнітологами був укладений договір на 5 років з Національним центром кільцювання птахів, офіс якого знаходиться при Інституті зоології НАН України у м.Києві. Згідно нього станція була забезпечена павутиними сітками для відлову птахів і національними алюмінієвими кільцями всіх серій. Умови договору юними орнітологами були достойно виконані що сприяло укладенню у 2000 і 2010 рр. нових договорів (до 2015 р.). На сьогоднішній день, на території Кіровоградської області Куколівська станція є єдиною організацією яка займається вивченням міграції птахів шляхом масового їх кільцювання. Станом на 01.06.2012 р. на Кіровоградщині юнатами з Куколівки закілцьовано близько 3,7 тис. особин 92 видів птахів. Уже є повідомлення про знахідки закілцьованих птахів у інших областях України.

Найважливішим моментом діяльності станції є складений і надрукований у 2005 р. методичний посібник «Каталог орнітофауни Кіровоградської області» [2]. Це результат 15-річної роботи. На основі аналізу наукових літературних публікацій і власних багаторічних спостережень вдалося вперше скласти найповніший список птахів області, який на сьогодні включає 252 види. На сьогодні постає потреба у повторному виданні цього посібника, так як, за результатами досліджень збільшилася загальна кількість видів і вдалося, для деяких видів, уточнити статус і характер перебування.

За роки існування станції була обстежена значна частина області. Сім разів у червні місяці організовувалися наметові еколого-оздоровчі табори на березі р. Дніпро. У 1998, 1999 і 2004 рр. табори розміщувалися біля с. Деревка Онуфріївського району, а у 2000, 2001, 2005 і 2006 рр. біля с. Нагірне Світловодського району. Завдяки їх діяльності повністю обстежене в межах Кіровоградської області узбережжя Дніпродзержинського (30 км) і Кременчуцького водосховищ (60 км). У 2009 р. пересувний екологічний табір протягом 11 днів працював на р. Південний Буг у Гайворонському районі.

Крім частих одноденних походів, кожного року юні орнітологи проводять декілька пішохідних експедицій по цікавим місцям рідного краю. Так, на території Олександрійського району обстежені і закартовані всі лісові масиви, а також головна водна артерія району р. Інгулець і її притоки Березівка, Бешка, Кам'янка, Користівка, Мала Березівка, Овнянка і Жовта. На картах власного виготовлення позначаються не тільки байрачні ліси, а і всі знайдені гнізда хижих птахів та деякі інші цікаві об'єкти.

Прикладом практичного застосування знань і умінь юних орнітологів є жиле гніздо білих лелек поруч із приміщенням школи. Воно збудоване їх власними силами у 2005 р. Щороку лелеки виводять тут своє потомство. Це гніздо є єдиним у с. Куколівці і великою гордістю юних орнітологів.

Література:

1. 1000+1 ідея сучасної української школи // Куколівська орнітологічна станція. – 2011 – с.62.
2. Шевцов А. О. Каталог орнітофауни Кіровоградської області. Інформаційно-довідковий посібник. – Кіровоград: Вид-во КОІППО ім. В.Сухомлинського, 2005. – 41 с.

Від упорядника:

Анатолій Олексійович Шевцов – вчитель географії та біології Куколівського НВК Олександрійського району Кіровоградської області, вчитель вищої категорії, старший вчитель; голова Кіровоградського відділення Товариства охорони птахів України, член Спілки молодих орнітологів України, Українського орнітологічного товариства, робочих груп по журавлям, соколоподібним і совам Північної Євразії, почесний член Товариства охорони птахів України і член вченої ради Олександрійського відділення Українського географічного товариства.

Народився 10 вересня 1972 року у с. Морозівка Олександрійського району Кіровоградської області. З 1979 по 1981 рр. навчався у Морозівській початковій школі, у 1981-1989 рр. у Бандурівській середній школі. У 1989 – вступив на природничо-географічний факультет Мелітопольського державного педагогічного інституту, який закінчив у 1994 році, отримавши спеціальність вчителя географії та біології. Навчаючись у інституті, був

членом студентської наукової проблемної групи при Азово-Чорноморській орнітологічній станції з вивчення рідкісних птахів України. Тривалими експедиційними дослідженнями були охоплені території Дніпропетровської, Запоріжської, Кіровоградської, Харківської, Херсонської областей та АР Крим. У 1994 році ним була захищена на «відмінно» дипломна робота з теми «Сірий журавель на Україні: поширення, біологія, міграції».

З 1994 року і по теперішній час – вчитель географії та біології спочатку Куколівської ЗОШ I-III ст., а нині Куколівського НВК Олександрійського району Кіровоградської області.

У 2005 році вступив до аспірантури Мелітопольського державного педагогічного університету, тема дисертації «Формування орнітофауни техногенних ландшафтів Дніпровського буровугільного басейну». Всі дослідження проводяться виключно в межах Кіровоградської області.

*Петро Шкорина,
заступник директора
науково-методичного
центру управління освіти
Олександрійської міської
ради*

З історії краєзнавчого руху в Олександрії

«Батьком» краєзнавства в м. Олександрії вважається Василь Миколайович Нікіфоров (1832-1908) – священник кафедрального Успенського собору (1858 – 1898), з 1899 р. – духівник і законовчитель зразкової школи при Одеській Духовній Семінарії. У 1905 році він повернувся до Олександрії, де і помер. Головна його краєзнавча праця – «Очерки Александрійского уезда Херсонской губернии» – друкувалася в газеті «Херсонские епархиальные ведомости» (в трьох номерах за 1876 рік і в трьох - за 1878 рік). Ця праця за життя автора ніколи не видавалася окремою книгою, як, до речі, і інші його краєзнавчі розвідки. Як писав в некролозі на смерть В. Нікіфорова його соратник по діяльності в земській управі І. Гороневич, «они рассеяны в разных изданиях и составляют библиографическую редкость». По смерті о. Василя залишилися рукописи, які містили цінну інформацію з історії Олександрії, але на жаль, скоріше за все, вони втрачені. На сьогодні бібліографічний список опублікованих праць В. Нікіфорова нараховує 15 позицій. Більшість з них віднайдені олександрійськими краєзнавцями О. Божко, Н. Жахаловою, Т. Троцюк в архівах, бібліотеках, музеях Києва, Одеси, Санкт-Петербурга, Кіровограда та Олександрії.

У 2008 році з ініціативи В. Голобородька, члена правління Олександрійської міськрайонної організації Спілки журналістів України, члена Олександрійської міської організації краєзнавців, редактора міської газети «Городской курьер» за фінансової підтримки П. Пасенчука було здійснено велику і благородну справу – «Очерки Александрійського уезда Херсонской губернии» вийшли окремим виданням. А з 2009 року «Городской курьер» започаткував бібліотеку газети, до першого тому якої увійшла ця найвагоміша праця В. Нікіфорова. Планується, що до другого тому буде включено інші його праці, які будуть цікаві не тільки олександрійцям, а й жителям Кіровоградщини, тому що містять унікальні матеріали з історії, географії, етнографії, археології нашого краю.

Слід зазначити, що життєвий і творчий шлях В. Нікіфорова викликав неабияку зацікавленість у олександрійських краєзнавців. О. Божко, Н. Жахалова, О. Чумак, Т. Троцюк буквально по зернині збирали в архівах України та Росії інформацію про нашого видатного земляка, і на сьогодні завдяки їх зусиллям нам відома канва його біографії і основний творчий доробок.

Справжнім подвижником краєзнавчого руху був Ф. Мержанов. Його розвідка «Олександрія до Жовтневої революції (1896-1913 роки)» базується не тільки на його особистих спогадах та спогадах очевидців, а й містить унікальні статистичні матеріали, фото і документи, збережені батьком Федора Миколайовича Миколою Олександровичем, який тривалий час працював секретарем і помічником секретаря Олександрійської земської управи, а після встановлення радянської влади – комендантом земської управи і членом архівної комісії.

На початку 70-х років ХХ століття В. Мержанов подарував віддруковані на друкарській машинці екземпляри своїх спогадів міським бібліотекам, краєзнавчому музею міста, так що вже майже 40 років краєзнавці, вчителі, учні та студенти міста користуються цими матеріалами. У 2007 році повний текст записок Ф. Мержанова був опублікований на сторінках газети «Городской курьер». У 2008 р. спогади Ф. Мержанова вийшли окремим виданням завдяки працівникам Олександрійського державного краєзнавчого музею, в першу чергу – Н. Жахалової.

У 1968 році у Дніпропетровську побачила світ невеличка, скромно оформлена книжка – «Олександрія – місто гірників. Короткий історико-краєзнавчий нарис». Її автори – Ф. Белявін (архівний працівник) та А. Пом'ятунов (вчитель історії). Як пишуть автори у передмові, «матеріал до цього нарису збирався, доповнювався, зазнавав змін протягом півтора десятка років». Це свідчить про ретельність, скрупульозність, з якою підходили краєзнавці до підготовки матеріалів. Автори спиралися на досить серйозну джерельну базу – матеріали архівів Києва, Кіровограда, Дніпропетровська, Полтави, монографії, а також періодичні видання,

спогади та мемуари. Тому й не дивно, що досить тривалий час це видання є настільною книгою для всіх, хто цікавиться історією рідного краю. Істотним недоліком видання є занадто невеликий об'єм матеріалу, присвячений періоду до 1917 року, до того ж від поданий тенденційно, що й зрозуміло, враховуючи час написання нарисів.

Серед видань, які висвітлюють історію м. Олександрії, варто відзначити книгу В. Петленка та С. Цапюка «Олександрія вчора, сьогодні, завтра», яка вийшла у 2004 році. Книга носить публіцистичний характер, але в ній містяться цінні статистичні матеріали, особливо ті, що характеризують роботу промислових підприємств міста.

У 80-і роки минулого століття вийшов ряд видань – довідники та фотоальбоми – невеликі за обсягом, з короткими історичними відомостями.

Варто сказати декілька слів про видання, які висвітлюють тему «Олександрія педагогічна». З цього питання є досить розмаїта література художньо-публіцистичного та мемуарного характеру. У першу чергу слід назвати книги Г. Настасьєва – заслуженого вчителя України, кандидата педагогічних наук, лауреата обласної педагогічної премії імені В. Сухомлинського. Тривалий час, працюючи директором Пантаївської школи-інтернату, він був особисто знайомий із В. Сухомлинським, став його соратником, одноступенем, палким прихильником, а у 70-80-і роки, після смерті Василя Олександровича, очолював Павлівську школу. У своїх книгах (а написав він їх більше 30-и) Григорій Кирилович використовує свій багатий домашній архів, наводить листи В. Сухомлинського до нього, публікує унікальні фотографії та інші документи, які суттєво допомагають дослідникам історії розвитку освіти міста.

Те ж саме можна сказати і про публікації А. Криуленко – відмінника освіти України, Почесного громадянина міста Олександрії, лауреата обласної педагогічної премії імені В. Сухомлинського.

Хочеться виділити ще одну книгу – «Штрихи до портрета Василя Сухомлинського» (автори – Ю. Біланюк та А. Кохан). Цій праці можна дати підзаголовок «В.О. Сухомлинський і Олександрія», тому що в ній йде мова про співпрацю великого педагога з педагогами нашого міста. Тісна дружба, спільні інтереси, гаряче бажання досягти більшого, кращого зближували В. Сухомлинського з А. Москаленком (директор ЗНЗ № 10), І. Шевченком (директор ЗНЗ № 13), Г. Настасьєвим. Десятки разів зустрічався В. Сухомлинський зі своїми однодумцями, виступав на серпневих конференціях, у школах. Часто бував у педагогічному училищі, з колективом якого тісно співпрацював. Про все це талановито і переконливо пишуть автори книги.

Когорта краєзнавців в Олександрії завжди була потужною, таким він залишається і зараз. Хочеться сказати про найбільш яскраві постаті. Патріархом краєзнавства міста називають А. Кохана. За професією він – лікар-педіатр, кандидат медичних наук. Більше 45 років займався

краєзнавством, друкує книги, статті, кожна з яких – подія культурного життя міста. Член обласного літературного об'єднання «Степ», Національної спілки журналістів України. У 2007 році йому присуджена обласна краєзнавча премія імені Володимира Ястребова.

Н. Жахалова – завідувача відділом Олександрійського краєзнавчого музею ім. А. Худякової. Вона є автором багатьох краєзнавчих досліджень, голова Олександрійського краєзнавчого осередку, член правління Кіровоградської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців.

О. Чумак – вчитель історії НВК «Олександрійський колегіум – спеціалізована школа», здобувач Одеського національного університету імені І. Мечникова. Коло її наукових інтересів – період заселення нашого краю (XVIII ст.). Ольга Миколаївна – активний учасник всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій, має 13 публікацій у багатьох наукових збірниках. Цінність її досліджень у тому, що вони базуються на широкій архівній базі. Зараз О. Чумак працює на посаді заступника міського голови, але краєзнавчих студій не полишає.

Література:

1. Никифоров В.Н. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии – Олександрія: «Городской курьер», 2008.
2. Белявін Ф.К., Пом'ятунов А.С. Олександрія – місто гірників – Д. Промінь, 1968.
3. Мержанов Ф.Н. Александрия до Октябрьской революции. 1896-1913 годы – Вінниця: Глобус – Прес, 2008.
4. Біланюк Ю.Ф., Кохан А.І. Штрихи до портрета Василя Сухомлинського – Кіровоград: Центрально – Українське видавництво, 2003.
5. Криуленко А.М. Сторінки життя вчителя – Олександрія, 2002
6. Настасьєва Г.К. Павльські казки – Олександрія: Діа-плюс, 2008.
7. Цапюк С.К., Петренко В.П. Олександрія вчора, сьогодні, завтра – Олександрія: Діа-плюс, 2004.
8. Чумак О.М. Краєзнавець з Олександрії В.М. Никифоров Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні, традиції і сучасність». – Київ: Рідний край, 1995 – ч.1 – с. 55-56.
9. Чумак О.М. Краєзнавча спадщина В.М. Никифорова. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – Випуск 17 – Київ – Донецьк, 2001-с.100-105.
10. Чумак О.М. Козацтво та Нова Сербія на сторінках краєзнавчої літератури. Міжнародна наукова конференція «Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії» – Одеса, 2005.

Розділ II

КРАЄЗНАВСТВО В ОСОБАХ

*Олексій Брайченко,
член Національної спілки
краєзнавців України*

Напрями краєзнавчих пошуків

Більше двадцяти років праці у педагогічному інституті ім. О. С. Пушкіна – університеті ім. В. Винниченка були пов'язані з викладанням історичного краєзнавства, історії України, історії держави і права України. Водночас ці роки були наповнені співпрацею зі співробітниками відділу історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії України НАН України під керівництвом академіка П. Т. Тронька. Тож своїм становленням історика, краєзнавця поряд із викладачами Київського університету значною мірою я завдячую спілкуванню з Петром Тимофійовичем та науковим керівником – провідним науковим співробітником відділу, доктором історичних наук, професором Євгеном Михайловичем Скляренком. Розуміння і підтримку повсякчас зустрічав у керівництва та науковців Інституту історії В. А. Смолія, О. П. Реєнта, О. Є. Лисенка, особливо коли мова йшла про створення регіонального центру чи публікації результатів комплексного дослідження із Синьоводської проблеми.

На Кіровоградщині моїми порадиниками з краєзнавчих проблем, і не тільки, були М. К. Смоленчук, Л. В. Куценко, Д. І. Фартушняк, яким я вдячний за дружні стосунки та спілкування і нині жалкую, що і зустрічей могло бути більше, і що лише нині приходиться розуміння того, як багато ми втратили, не занотовуючи їх зауважень, міркувань, але тих митей вже не повернути. З вдячністю я дослухався суджень І. К. Бойка, Н. М. Бокій, В. М. Боська, Л. А. Гайди, В. Є. Шкоди, Є. М. Чабаненко, О. В. Чуднова, С. М. Янчукова, В. П. Яроша. І список можна продовжити...

Короткий перелік залишає поза увагою чимало сторінок, пов'язаних, зокрема, з керівництвом студентськими краєзнавчими пошуками, коли з коротких рефератів, підготовлених до практичного заняття, народжувалися їх доповіді на конференціях, публікації у пресі

чи магістерські роботи; заснуванням факультетських іменних премій за кращі студентські роботи, у тому числі з краєзнавства – імені Д. І. Яворницького; створенням меморіальних аудиторій М. К. Смоленчука, А. С. Синявського, І. Г. Ткаченка, В. І. Харцієва, меморіальної дошки Г. Г. Нейгаузу та К. Шимановському та її відкриттям на фасаді старого корпусу (колишній жіночій гімназії); багаторічною роботою в журі обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова.

Окремої розповіді заслуговує кількарічна робота в бібліотеках над Синьоводською проблематикою, пошук свідчень про битву у селах від Ямполя, Чеснополя, Павлівки до Ятрані і Покотилового, зустрічі з І. П. Александровим, В. Г. Кузьменком, М. І. Шраменком, фахівцями наукових, освітніх, музейних, архівних установ, засобів масової інформації, під час яких обговорювалися обов'язкові складові реалізації комплексного дослідження краєзнавчих проблем:

- місцеві органи влади і збереження та вивчення культурної спадщини;
- антропологічні, археологічні, етнографічні, нумізматичні, топонімічні, фольклорні, та ін. джерела краєзнавчих досліджень;
- сучасні методи дослідження джерел;
- збереження та забезпечення доступу дослідникам, широкому загалу до джерел, віднайдених у результаті краєзнавчих досліджень;
- залучення студентів, школярів до пошуків, а відтак виховання любові до рідного краю і підготовка нової генерації краєзнавців;
- ЗМІ і висвітлення результатів пошуків, особливо коли мова йде про події замовчувані, перекручені та ін.

Це були непрості, але цікаві роки становлення українського краєзнавства у переддень та перші роки незалежності. Щось вдалося зробити, до чогось докласти рук...

Розробка наукових та навчально-методичних засад історичного краєзнавства:

- ✓ Історичне краєзнавство (програма педінститутів для спеціальності “Історія”) К., 1993. – 8 с.
- ✓ Методичні поради вчителям по вивченню історії Кіровоградської області. – Кіровоград, 1988. – 28с. (у співавторстві).
- ✓ Співробітництво архівістів і викладачів вузів у підготовці вчителів історії //Архіви України. – 1989. – № 4. – С.49 - 52 (у співавторстві).
- ✓ Джерелознавчі проблеми історичного краєзнавства // Проблеми вивчення краєзнавства у вищій школі. Матеріали

Республіканського «круглого столу». – Кіровоград, 1990. – С.69 -72 (у співавторстві).

- ✓ Історія краю з найдавніших часів до кінця XVIII ст. в писемних джерелах та дослідженнях // Бокій Н.М., Брайченко О.Д., Куценко Л.В. До джерел історії краю. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навчальний посібник. / Під ред. О.Д.Брайченка. – Кіровоград, 1994. – 186 с. – С. 4-6, 56-118.
- ✓ Становлення наукового центру дослідження історії Центральної України // Історія України: маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – Вип.6. – К.: Рідний край, 1999. – С.30 - 33 (у співавторстві).

Статті з проблем історії та культури краю:

- ✓ Етнографічні дослідження Кіровоградщини // Древня історія Дніпровського Правобережжя. Збірник наукових статей. – Вип.1. – Кіровоград, 1988 (рос. мовою).
- ✓ Культурне життя м. Єлисаветграда в періодичній пресі // Наукові записки з історії України. Збірник статей. – Вип.1. – Кіровоград, 1992. – С. 133 - 137 (у співавторстві).
- ✓ “Того не вгадаєш, як зовуть...” Історична достовірність прототипів картини “Козак Мамай” // Поріг. – Кіровоград, 1992. – № 5. – С.33 - 34.
- ✓ С.В.Шамрай (доля і трагедія вченого) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – Вип. 10. – К., 2000. – С.482 - 488.
- ✓ Історія промислових підприємств Придніпров’я у дослідженнях // Краєзнавство. – № 4. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2001. – С. 61-64 (у співавторстві).
- ✓ Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю). Довідник. Т.1. – К., 2003. – С.116-117, 138, 177-178, 180-181, 211, 251, 254, 259, 265 (у співавторстві).
- ✓ У музей як на свято. Штрихи до біографії Дмитра Фартушняка // Педагогічний вісник. Науково-методичний щоквартальний журнал. 2007. – №4. – С.108-109.
- ✓ Краєзнавчі дослідження у періодичних виданнях Кіровоградщини // Кіровоградський краєзнавчий вісник. / Вип. 1. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2007. – С. 200-217.

Упорядкування збірок:

- ✓ Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст.: Зб. статей / Ф.М. Шабульдо (наук.ред.), О.Д. Брайченко (упоряд.). – К.: Ін-т історії України НАН України,

2003. – 140 с. Рецензія: Моця О.П. // Археологія. – 2004.– №4. –133-134.

- ✓ Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: 36. статей / Ф.М. Шабульдо (наук.ред.), О.Д. Брайченко (упоряд.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 172 с.
- ✓ Сині Води в усній та художній творчості: Антологія. Вип.1. – К., 2012. – 234 с.

Участь у конференціях:

- ✓ Комплексне дослідження пам'яток урочища Холодний Яр // Друга республіканська конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей. – К., 1982. – С.251 - 252.
- ✓ Вдячні нащадки – корифеям (Пам'ятники історії і культури про життя і творчість корифеїв українського професійного театру) // Українська драматургія і театр в сім'ї братніх культур. Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції. – Кіровоград, 1982. – С.174-177.
- ✓ Джерела особистого походження в історико-краєзнавчих дослідженнях // IV республіканська конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989. – С.180 - 181.
- ✓ Студентські історико-краєзнавчі дослідження // Міжвузівська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей. – Кіровоград, 1990. – С.3 – 4.
- ✓ З досвіду історико-краєзнавчої роботи на Кіровоградщині // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – К., 1991. – С.682 - 683.
- ✓ Болгарські поселення Центральної України: сучасний стан вивчення // Міжнародна конференція «Україна і Болгарія: віхи історичної дружби», присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга. – Одеса, 1998.
- ✓ Болгари Центральної України: історіографія проблеми // VII Міжнародна наукова конференція «Болгари в Північному Причорномор'ї». – Велико Тирново (Болгарія), 1999.
- ✓ Національно-культурні осередки етнічних меншин у містах обласного підпорядкування Кіровоградщини // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 2001. – С.128 - 131 (у співавторстві).
- ✓ Краєзнавці Центральної України – учасники II світової війни // XI Всеукраїнська наукова конференція “Велика Вітчизняна

війна: маловідомі сторінки історії, імена, події”. Збірник доповідей і повідомлень.– К., – Кам’янець-Подільський, 2004. – С. 126-134.

- ✓ Внесок вчителів-краєзнавців в комплексне дослідження Новоархангельщини // Північне Причорномор’я і Крим у добу середньовіччя (XIV-XVI ст.): міжнародна наукова конференція. – Кіровоград, 20-21 квітня 2006 р.

Організатор та співорганізатор конференцій:

- ✓ Перша Правобережна наукова конференція з історичного краєзнавства. Кіровоград, 1988.
- ✓ Міжвузівська студентська наукова конференція з історичного краєзнавства. Кіровоград, 1989.
- ✓ Міжвузівська студентська наукова конференція з історичного краєзнавства. Кіровоград, 1990.
- ✓ Проблеми вивчення краєзнавства у вищій школі. Республіканський «круглий стіл». Кіровоград, 1990.
- ✓ Міжнародна наукова конференція «Центральна Україна як історико-культурний феномен». Кіровоград, 1993.
- ✓ Наукова конференція, присвячена 635-річчю битви на Синіх Водах. Кіровоград, 1997.
- ✓ Міжнародна наукова конференція «Україна в добу середньовіччя (Українські землі в складі Великого князівства Литовського)». Кіровоград, 1998.
- ✓ Науково-практична конференція, присвячена 225-річчю болгарських поселень на території краю. Вільшанка, 1999.

Організатор та співорганізатор експедицій:

- ✓ Комплексна археологічна та фольклорно-етнографічна експедиція з вивчення Синьоводської проблематики. Новоархангельськ-Торговиця з 1997 р.
- ✓ Експедиція на місце битви на Жовтих Водах (с. Попельнасте Олександрійського району), до 350-річчя битви, травень 1998 р.
- ✓ Фольклорно-етнографічна експедиція з вивчення болгарських поселень на території краю. Вільшанка та села Вільшанського району, 1999 р.
Сприяв у зборі матеріалів для досліджень болгарським вченим Зої Барболовій, Іваничці Георгієвій.

Також здійснював керівництво Регіональним науковим центром по дослідженню історії Центральної України Інституту історії

України НАН України (виконавчий директор центру О. В. Демешко) 1996-2002 рр.

Від упорядника:

Брайченко Олексій Дмитрович народився 28 червня 1954 р. в с. Заліському Тальнівського району Черкаської області.

Закінчив з відзнакою історичний факультет Київського університету імені Т. Г. Шевченка. З 1981 року працював в Кіровоградському педагогічному інституті ім. О. С. Пушкіна (з 1997 – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка) на посадах викладача, заступника декана, декана історичного факультету, проректора з наукової, з навчально-виховної роботи.

З 2002 року – заступник директора Інституту Національної академії державного управління при Президентові України.

Очоловав Кіровоградський регіональний науковий центр по дослідженню історії Центральної України Інституту історії України НАН України. Кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник народної освіти України, член Національної спілки краєзнавців України.

*Лариса Гайда,
член Національної спілки
краєзнавців України*

Дмитро Іванович Фартушняк:
дослідник, краєзнавець, учитель.

У повоєнний період однією з характерних ознак українського освітянського середовища було формування когорти вчителів-краєзнавців. Їх внесок у процес виховання і становлення молоді важко оцінити, особливу тих, хто переніс тягоги війни, глибоко розумів її страшну сутність. Це була особлива категорія вчителів, які не могли стояти осторонь важливих суспільних процесів, громадянський обов'язок спонукав берегти і передавати молоді історико-культурні і духовні цінності. Їх єднала глибока любов до рідного краю, до власної історії, повага до минулого народу, усвідомлення своєї неповторної ролі, небайдужість до того, щоб зібрати, зберегти і передати прийдешнім поколінням краще, щоби не зітерлись у пам'яті відомі події, розповіді про тих, хто жив поруч і заслуговує на шану і повагу земляків. Саме такі учителі зібрали, дослідили, зберегли значну кількість пам'яток історії та культури краю, які мають значення як історико-джерельний матеріал, а також несуть у собі величезний виховний потенціал

[4, 4]. Адже саме на конкретних прикладах життя і діяльності кращих наших земляків можна донести до молоді поняття про непересічні цінності народу і держави. Цей їх внесок у краєзнавчу науку та популяризацію пам'яткознавства ще ніким не узагальнено та гідно не оцінено.

Грунтовного дослідження з проблем краєзнавчо-пошукової роботи педагогів на Кіровоградщині другої половини XX – початку XXI століття немає. Проблематика діяльності місцевих краєзнавців вивчена на регіональному рівні досить фрагментарно. Зокрема, життя і діяльність Д. Фартушняка досліджували та популяризували В. Босько, О. Брайченко, І. Гаврилюк, В. Даденко, Є. Долматовський, Р. Федосєєва, М. Шраменко, В. Шурапов.

Мета статті: представити основні етапи життя та діяльності Дмитра Івановича Фатушняка, показати його внесок у процес дослідження, збереження та популяризації історико-культурної спадщини рідного краю, зокрема, історії трагічних подій початку Другої світової війни в урочищі «Зелена Брама» біля села Підвисокого, що у Новоархангельському районі на Кіровоградщині.

Його біографія викладена особисто у листі до О. Д. Брайченка [2, 108-109].

Народився Дмитро Іванович 7 жовтня 1922 року в селі Давидівці Голованівського району. Після закінчення Підвисоцької середньої школи в 1939-1941 роках навчався в Одеському індустріальному інституті на хіміко-технологічному факультеті.

У липні 1941 року був призваний до лав Червоної Армії, ставши бійцем розвідувального батальйону Приморської армії Південного фронту. Брав участь в обороні Одеси, отримав поранення у ногу і був захоплений у полон румунськими військовиками. Ув'язнений у таборі військовополонених, що знаходився у селищі Індепенца (Румунія), звідки у квітні 1944 року здійснив втечу.

15 квітня 1944 року став бійцем 22 танкової бригади 6-ї гвардійської танкової армії, в складі якої брав участь у бойових діях на 2-у та 3-у Українських фронтах, на територіях Молдови, Румунії, Угорщини, Австрії, Чехословаччини, зокрема, у Яссо-Кишинівській, Будапештській, Віденській та Празькій військових операціях. У серпні 1945 року воював у складі 18-ї гвардійської танкової армії на Забайкальському фронті. 6 грудня 1945 року був демобілізований із лав Радянської Армії.

Нагороджений трьома орденами – Орденом Слави III ступеня, Вітчизняної війни II ступеня, За мужність III ступеня та 17-ма медалями.

У 1948 році закінчив у Москві Центральні курси заочного вивчення іноземних мов, у 1952 (з відзнакою) історичний факультет Одеського державного університету.

У повоєнний час Дмитро Іванович працював учителем математики і німецької мови Семидубської семирічної школи; учителем історії,

математики та англійської мови Полонинської семирічної школи, а згодом – учителем історії Перегонівській середньої школи. З 1953 року він почав працювати у селі Підвисокому, у місцевій школі аж до 1994 року – практично 41 рік! За 47 років учительської роботи провів понад 38 тисяч уроків.

В інтерв'ю кореспонденту журналу «Сельская молодежь» (1969 рік, №11) Роману Харитонову Дмитро Іванович зізнався, що війна мала вирішальний вплив на його подальшу долю, що він мріяв про математику, але після того як юнаком пройшов через кров, розруху і смерть, захотілось розказати іншим про побачене і пережите [3, 2].

Спочатку його улюбленим дітищем у школі став інтернаціональний клуб, де здійснювалось листування з представниками усіх континентів світу, з першими особами багатьох країн [10, 44]. Всі вони були почесними членами цього клубу, тоді унікального явища в суспільстві. Ірландія, Німеччина, Канада, Британська Гвінея, Чілі, Великобританія, Австралія, Колумбія, Куба, Індія, Болівія – така географія клубу.

Як учитель Д. І. Фартушняк був переконаний, що історія як предмет найбільше впливає на майбутнє школяра. Людина не може жити поза суспільством, тому історію суспільного розвитку має знати добре. Без знання того, який шлях пройшло людство, яка історія Батьківщини, рідного краю, неможливо бути повноцінним громадянином. «Сфальсифікована історія веде суспільство у глухий кут. Не помітиш помилки у минулому, не уникнеш її у майбутньому» – наголошував Дмитро Іванович і вбачав у цьому свою велику відповідальність і як історик, і як людина. [3,2].

З 1967 року Дмитро Іванович розпочав створення музею історії села Підвисоке. Все своє життя він разом з однодумцями-колегами, учнями збирав матеріали з місцевої історії. На основі цієї збірки у 1967 році було створено історичний музей, урочисте відкриття якого відбулось у день 50-річчя Жовтневої революції. Краєзнавці зібрали, систематизували та вивчили значну кількість пам'яток, речових джерел та документів. Учні збирали знаряддя праці, речі побуту, зустрічались зі старожилками, ветеранами. Пошукова робота сприяла вихованню у багатьох випускників школи пізнавальних інтересів, спонукала до творчої самостійної діяльності, сприяла формуванню любові до рідної землі.

Музей у Підвисокому був створений саме завдячуючи йому, вчителеві історії Підвисоцької школи Дмитрові Івановичу Фартушняку. Його добрим помічником у справі створення музею став також товариш по роботі – заслужений вчитель України Григорій Купріянович Симоненко, доля якого теж була не з легких. Ще підлітком в 1943-му був вивезений до Німеччини, тікав, його піймали. Став в'язнем Освенціма, а потім Дахау. Нова втеча... Тоді вже Європою йшла весна визволення. Його, хворого на черевний тиф, у лісі знайшли американці. Видужавши, він повернувся на Батьківщину [10, 44].

Значну допомогу на той час школі та музею надала місцева парторганізація та правління колгоспу «Дружба». Було виділено приміщення у Будинку культури під музей, а також кошти на його оформлення. Задум Дмитра Івановича представлено на стендах і вітринах, які ілюструють історію села від найдавніших часів до сучасності. Приймаючи гостей у музеї, він розповідав також про одне з найбільших поселень трипільської культури Володимирівське, демонструючи колекцію археологічних пам'яток [4, 44].

Але, найбільшою популярністю у відвідувачів користувався розділ про Велику Вітчизняну війну, який містив унікальний матеріал про початок війни, важкі оборонні бої з 1 по 7 серпня 1941 року. У вересні 1966 року до села прибула невелика група ветеранів 6-ї та 12-ї армій. Виступаючи на мітингу, вони висловили побажання відкрити музей саме у Підвисокому, де закінчився бойовий шлях цих армій у трагічний період початку війни. Однак, на той час не було відповідних матеріалів і спогадів. Своєрідною ниточкою стала стаття в газеті «Известия» про заслуженого вчителя СРСР М. Алесєєва, його бойовий шлях. Хоча у статті і не була названа місцевість, та Д. Фартушняк, співставивши події, зрозумів, що йдеться про Підвисоке. На свій лист Дмитро Іванович не лише отримав відповідь з далекої Якутії, а й 42 аркуші машинописного тексту зі спогадами та адресами однополчан. З цього і почалось листування та збір матеріалів для музею. Крок за кроком учитель та учні, написавши сотні листів, зібрали експонати для розділу присвяченого захисникам «Зеленої брами» [9,3]. Після війни, як і багато фронтовиків із «сивого покоління», Дмитро Іванович розумів, кому ж, як не йому, треба сказати правду про Зелену браму, залишити добру пам'ять про мужніх бійців шостої і дванадцятої армій. Він разом із своїми слідопитами повернули імена багатьом загиблим, у музеї було зібрано спогади ветеранів, учасників тих подій.

Експозиції музею розповідають також про участь односельчан у війні, увічнено пам'ять про 296 воїнів-земляків, 193 імен бійців 6-ї і 12-ї армій, 1200 ветеранів Зеленобрамської битви. Не хто інший, а саме Дмитро Іванович, завдяки створенню музею, повернув добре ім'я фронтовикам, на чію долю випали жорстокі кровопролитні бої у районі Володимирівки, Підвисокого, Умані. На основі зібраних ним документальних матеріалів учасник цих подій Євген Долматовський написав славновісний історико-публіцистичний нарис «Зелена брама», який неодноразово перевидавався. Даруючи примірники своєї книги краєзнавцю, із вдячністю писав «Дмитру Івановичу Фартушняку – фундатору цієї книги. Славному Солдату історії, славному Відкривачу і Хранителю історії «Зеленої брами». Воїну і Учителю...» [3,2].

Автори книги «Земний уклін тобі, Солдате...» [10] при підготовці видання, у 2003 році, відвідали село Підвисоке і зустрічались із

Д. Фартушняком. Розповідають: «Дмитро Іванович час від часу піднімається з-за стола, дістає книги, в яких є відомості про частини, котрі дійшли до Зеленої брами, про її учасників, кладе на стіл пухкі папки зі спогадами, документами, фотографіями і по ходу коментує. Я дивлюся в його світлі, трохи стомлені роками, сповнені розуму очі. Такі довірливі, спокійні. В них віддзеркалюється його багата і неосяжна душа. В них сяє тиха мудрість філософа. Віє спокоем, лагідністю, теплом, струмує могутня енергія знань. Високе красиве чоло прикрашає тонке інтелігентне обличчя людини широкого інтелекту та ерудиції. Вражає чіпка пам'ять. Ясність думки. Числа, дати, роки, прізвища, імена, по-батькові, звання військових усіх рангів, номери частин тощо. Все пройшло через його серце. Зафіксована натренована вчительська пам'ять, чіпка пам'ять дослідника, вченого, поліглоту [10, 40].

У 1970 році, у співавторстві з К. Лівшицем, Д. Фартушняк написав історичний нарис про Підвисоке для проекту «Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область» [6, 472-481].

Дмитро Іванович з 1967-2002 роки – незмінний директор музею села Підвисокого, за 35 років зібрав понад 3 тисячі експонатів, провів 5 тисяч екскурсій, написав більше тисячі листів ветеранам 6-ї та 12-ї армій.

Загальний трудовий стаж Дмитра Івановича 47 років. Своїм життєвим девізом він назвав «Feci, quod potui, faciant meliora potentes. Dixi: Я зробив, що міг, хто може, нехай зробить краще. Сказав» (висловився, закінчив) [2, 109].

У 1974 році сільському музею було присвоєно звання «Народний», а Дмитру Івановичу Фартушняку – звання Заслужений працівник культури Української РСР.

У 2000 році Д. І. Фартушняк став лауреатом обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова [12, 107-108].

Народжений знаком «Відмінник народної освіти УРСР» і «Отличник просвещения СРСР». В грудні 2003 року йому присвоєно також звання «Почесний громадянин села Підвисоке» [11,3].

Щира дружба пов'язувала Дмитра Фартушняка із видатним педагогом-сучасником Василем Сухомлинським. Вони познайомились у 1968 році на Всесоюзному з'їзді вчителів у Москві. У листах до Дмитра Івановича Сухомлинський з теплотою згадує ці незабутні дні: «Кожна нова хороша людина, яку зустрічаєш на шляху життя, це нова радість і нова краса, я поважаю в вас невтомного трудівника, жадобу до знань, повнокровне багате духовне життя. Саме таким мені уявляється ідеал учителя» [3,2].

Василь Олександрович Сухомлинський дав також ще одну вичерпну характеристику, писав: «Живе у нас в Кіровоградській області, в селі Підвисокім, учитель Дмитро Іванович Фартушняк. Викладає історію в десятирічці. Це чудова особистість. Перед ним знімають шапки всі – від

сивого старого до маленької дитини, шануючи в цій людині небачене, без перебільшення, дивне багатство знань. Дмитро Іванович вивчив тисячу першоджерел з історії нашої Батьківщини і зарубіжних країн. Проживаючи в селі, він самостійно опанував 9 мов. Він в оригіналі читає Шекспіра і Сервантеса, Гете і Сент-Екзюпері. Уроки історії для його вихованців стали справжніми святами” [10, 44].

Проведення 5 серпня 2011 року на базі Підвисоцької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів імені Т.Г.Шевченка наукової конференції «Зелена Брама: героїзм-трагедія-пам'ять» засвідчило продовження справи Д. Фартушняка, що слугує найкращою йому подякою за багаторічну подвижницьку працю Патріота і Громадянина. Серед основних положень прийнятої на конференції резолюції: клопотання перед відповідними органами державної влади та місцевого самоврядування про надання урочищу Зелена Брама статусу історико-заповідної території періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років; широке висвітлення у засобах масової інформації отриманих пошуковцями нових даних про обставини оточення та героїчної боротьби радянських воїнів, про конкретних учасників тих подій; сприяння науковцям у проведенні об'єктивних досліджень з даного питання.

Вочевидь, Д. І. Фартушник заслуговує на створення і поповнення особового фонду у Державному архіві Кіровоградської області, організації музейної кімнати у школі, написання і видання ґрунтовного дослідження про його життя та діяльність у надзвичайно цікавому середовищі Новоархангельщини другої половини ХХ – початку ХХІ століть. З метою увічнення його пам'яті, заохочення та підтримки новоархангельців, які займаються красзнавчою та пам'яткооходною діяльністю, варто започаткувати місцеву красзнавчу премію імені Дмитра Фартушняка.

Література та джерела:

1. Босько В. Визначні постаті Степової Елади [Текст] / В.Босько. – Кіровоград: видавничий центр «Інформаційна мережа», 2004. – 376с. (315)
2. Брайченко О.Д. У музей як на свято. Штрихи до біографії [Текст] // Педагогічний вісник №4, 2007. С.108-110.
3. Гаврилюк І. Він був патріотом, ерудитом, інтелектуалом, хранителем скарбів «Зеленої брами» [Текст] / І. Гаврилюк // Колос. – 2009. – 22 серпня. – С.2.
4. Гайда Л. А. Вчителі-красназавці, засновники музеїв Кіровоградщини. (Біографічні нариси) [Текст] – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2004. – 56 с.
5. Даценко В. Зелена брама: трагедія, героїзм – пам'ять [Текст] // Народне слово – 2011 року – 4 серпня. – С.8-9.
6. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область [Текст]. – К. : Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – 815 с.

7. Кузик Б. М. Білошапка В. В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: в 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – Т.2 452с. (С.52).
8. Памятные мероприятия, торжественные захоронения, встречи ветеранов, фотоотчеты экспедиций. – Електронний ресурс: <http://parabellum1941.narod.ru/photoalbum18.htm>
9. Шраменко М. Хранитель скарбів «Зеленої брами» [Текст] / М. Шраменко – //Колос. – 2011. – 21 червня. – С.3.
10. Шурапов В. Земний уклін тобі, Солдате... [Текст] / В. Шурапов, Р. Федосєєва. – Кіровоград : КОД, 2004. – 168 с.
11. Шурапов В. Підвисоцька «Атлантида». [Текст] / В.Шурапов. // Кіровоградська правда. – 2004. – 6 квітня. – С.3.
12. Янчуков С. З іменем Володимира Ястребова. [Текст] / С.Янчуков. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2005. – 180 с.

*Лариса Гайда,
член Національної спілки
краєзнавців України*

Про життя та діяльність Євгенії Чабаненко (до 85-річчя від дня народження)

Народилась Євгенія Гонитель 12 листопада 1928 року у Малій Висці, в сім'ї робітника, за національністю і та життєвим кредо – щира українка. Навчалась у Маловисківській школі №3, Кіровоградському педагогічному училищі, на заочному відділенні географічного факультету Одеського державного університету імені І. Мечникова.

Працювала на комсомольській роботі – інструктором, згодом завідувачем відділу Кіровоградського міськкому комсомолу, обиралась першим секретарем Новопраського райкому комсомолу. Далі – завідувач відділу шкіл Кіровоградського обкому КПУ, обиралась делегатом з'їзду ЛКСМУ та ВЛКСМ. Організаційні здібності та свою професійність продемонструвала на посаді директора школи, очолюючи педагогічні колективи Кіровоградських середніх шкіл № 27 та № 34.

Період з 1970 по 1986 рік – це колосальна діяльність Євгенії Михайлівни у гуманітарній сфері області на посаді заступника голови Кіровоградського облвиконкому.

Євгенія Михайлівна – це ціла епоха в історії Кіровоградщини, як називають її сучасники «золотий період» розвитку освіти, культури й медицини краю. Вона була безпосереднім учасником і творцем соціальної інфраструктури області, культурно-мистецького життя, створення гуманітарної аури краю.

Чабаненко Є. М. вела активну громадську діяльність, працювала заступником голови ради обласної організації Українського товариства

охорони пам'яток історії та культури, очолювала Кіровоградську міську раду організації ветеранів України.

За активну трудову діяльність була нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», двома медалями та Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Пам'яткоохоронна діяльність Євгенії Михайлівни, на жаль, мало досліджена і не представлена широкому загалу мешканців краю.

Так, з її ініціативи та активної участі вперше в області було проведено паспортизацію пам'яток історії та культури.

Євгенія Михайлівна доклала чимало зусиль для створення музеїв М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Д. Бедного у Губівці, Ю. Яновського у Нечаївці, О. Гіталова у Комишуватому, І. Микитенка у Рівному, Добровеличківського районного історичного музею, Т. Шевченка та історії бальнеологічної лікарні у Знам'янці тощо.

Вагомий внесок Є. М. Чабаненко здійснила у розвиток Хутора Надії як туристичного об'єкту, саме у ті часи було реставровано батьківську хату, упорядковано кладовище та поховання родини Тобілевичів.

Приділяла особливу увагу Євгенія Михайлівна встановленню пам'ятників, пам'ятних знаків та меморіальних дошок, серед її проєктів – новий меморіальний комплекс та упорядкування поховань у фортеці, пам'ятники учасникам Великої Вітчизняної війни червонозорівцям та спортсменам на стадіоні «Зірка», пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам, героям громадянської та Великої Вітчизняної війн тощо.

Особливе питання – це увічнення пам'яті наших земляків Героїв Радянського Союзу, партизанських з'єднань в Олександрії, О. Бурянової, І. Тамма, Г. Лангемака та багатьох інших.

Колосальну підтримку Євгенії Михайлівни мали громадські музеї, саме тоді відбулась найбільша хвиля їх створення у колгоспах, селах, підприємствах та навчальних закладах.

Життя Євгенії Михайлівни Чабаненко є прикладом дійсного реального служіння громаді й людям. Її діяльність відзначалась фаховістю, компетентністю, принциповістю, доведенням справи до завершення, вмінням організувати і захопити ідеєю людей, високою відповідальністю за справу. Педагогі і лікарі, журналісти і митці, ветерани і громадські діячі, спортсмени, пересічні мешканці з вдячністю згадують нашу землячку.

Організуючи з 2012 року пам'яткознавчі студії імені Євгенії Михайлівни, ми вперше представили приклад діяльності чиновника та громадського діяча. Про дійсно народне визнання свідчить і книга «Я не боюся дивитись людям в очі або вінок чеснот Євгенії Чабаненко».

Але йде час і все швидко забувається. Потребує увічнення пам'ять про Євгенію Михайлівну Чабаненко, а саме: встановлення меморіальних дошок на школах, де вона навчалась і працювала; на меморіальному

будинку І. К. Карпенка-Карого, який вона фактично спасла і зберегла для нащадків; на приміщенні облдержадміністрації як приклад діяльності для сучасних чиновників.

*Сергій Сіренко,
член Національної спілки
краєзнавців України*

Володимир Кузьмович Топчій – літописець Малої Виски

Майже усе своє життя Володимир Кузьмович Топчій присвятив краєзнавчій справі. Розпочалось усе із захоплення фотографуванням. Після війни фотографував краєвиди річки Малої Виски, а у 1953 році купив фотокамеру «Любитель» [1]. Це була найдешевша пластмасова камера на той час. У 1954 році придбав фотоапарат «Зоркий» та фотозбільшувач [2,63]. З цього часу він не лише сам фотографував, а й робив фотокопії старих зображень. Після знайомства із краєзнавцем О. С. Ковтуном, який створив краєзнавчий музей у Малій Висці, почав записувати спогади старожилів райцентра, а також вести щоденник головних подій міста, у якому факти викладено по роках, як у давньоруських літописах. Саме тому районна газета «Маловисківські вісті» назвала В. Топчія «літописцем рідного краю» [3,3]. До речі, з районкою він співпрацював завжди, а у 40-х роках працював її кореспондентом. Тоді він писав про сучасність, а нині ті публікації становлять немалу цінність для краєзнавців. Наприклад, у статті «До дня виборів закінчимо виготовлення зерноочисних машин» (1947р.) Володимир Кузьмович писав про виготовлення віялок колгоспами району. Виявляється у ті роки селяни самі виготовляли «віялки, сортувалки та інший сільськогосподарський інвентар» [4,1].

Свої краєзначі матеріали В. Топчій друкував в основному на сторінках районної газети, а у 2003 році видав книгу [2]. У ній представлено прадавню історію України, відомості про козацтво та інший краєзнавчий матеріал.

Володимир Кузьмович є прихильником такої теорії походження назви Мала Виска: «Наші прапрадіди ще з часів Київської Русі називали село словом «Весь», пізніше воно трансформувалось у «Вись». А звідси і назва річок – Мала Вись і Велика Вись [2,8]. Він вважає, що Малій Висці значно більше ніж 250 років. У 1991 і 1992 роках «Маловисківські вісті» надрукували статті, де він намагався довести саме цей факт [5,3], [6,3]. У своїй книзі Володимир Топчій подає розповідь прапрадіда І. М. Шамкого, що на території Малої Виски у XVIII столітті був хутір козака Никодима. Поки що архівні документи це не підтвердили і не спростували, але дуже велика ймовірність того, що це так і є. Так, недалеко від Малої Виски (на

захід) протікає річка Кільтень, на берегах якої знаходились байраки і пасіки козаків. Можливо, що так було і на Малій Висі.

Книга В. Топчія містить багато цікавого краєзнавчого матеріалу: про церковний хор, про відкриття залізничного мосту через річку у 1914 році, про художника Петра Оссовського, фотографа Недзвецького та ще багато іншого.

Розповідають дуже цікаві речі й особисті спогади автора ще 30-40-х років минулого століття. Наприклад, ніхто з краєзнавців більше не писав, що у кінці 30-х років до Малої Виски кілька разів прилітали літаки, не описано було пожежу в радгоспі, яка трапилась у ці часи.

Про роки Другої світової війни автор пише, спираючись на свої спостереження та пережите особисто, а пережито було багато. Після звільнення Малої Виски від фашистів Володимир Топчій добровільно пішов у польовий військомат. Направлений був на Кишинівський плацдарм. Один день війни Володимиру Кузьмовичу запам'ятався назавжди: «17 серпня мені вдалося підбити німецький бронетранспортер. Потім на нас в лоб пішов важкий танк. З ПТР його не візьмеш, потрібно стріляти в бік, і я почав виконувати цей маневр. Тут стався розрив снаряда ліворуч мене. Прийшов до пам'яті на підводі артилеристів, які відвезли мене та ще декількох поранених до медсанбату, там мені обробили рани. Перевезли в тил автомашиною, потім поїздом у просторому вагоні через Львів та в санпоїзді через Київ. У мене почався напад правця (стобняка), і в Миргороді двоє американців (тут стояв їхній авіапункт) перевезли мене до госпіталю № 6066. Після перев'язки поклали в кімнату з іншими хворими. Я прокинувся, почувши дзвін скла, щось біле маячило перед очима. Відкинувши те біле (це було простирadlo), побачив, що лежу на носилках. Поруч стояла шафа, з якої медсестра брала якийсь посуд, а на підлозі лежало кілька мертвих тіл. «Де я?» – запитав сестричку. «О, та ти тепер жити будеш, - лагідно з посмішкою сказала вона, - тільки поспати треба». Отак я повернувся з того світу. Не пам'ятаю, спав чи ні. Мене повернули назад в кімнату, де я лежав раніше. Але одужання не настало, кожного місяця мав один чи два напади правця, тільки лежав, не міг навіть сидіти. 14 грудня 1944 року мене відвідав батько. Його викликав начальник госпіталю майор Зайдон (як потім зізнався батько) і запропонував забрати мене, щоб поховати вдома. Дали кількох солдатів, і мене, лежачого, доставили додому через станцію Гребінка. Несли на носилках із залізничної станції Виска до хати багато родичів. Мені було дуже важко, весь мокрий, просив зупинитись, щоб трохи відпочити. Хворів дома всю зиму (1945 року). Лише наприкінці березня мені почало ставати краще. Мене вчили заново сидіти, потім стояти на ногах, далі ходити. Наприкінці квітня я міг уже самостійно вийти на подвір'я. А в травні зробив свій перший вихід на костилях до дядька Павла і тітки» [2,59-60].

Уже влітку 1945 року Володимир змайстрував радіоприймач, і у листопаді почав приймати матеріали РАТАУ з Києва для районної газети. Тоді називалась вона «Червоний прапор». На початку 1946 року працював уже у радіовузлі, а згодом у редакції районної газети. Паралельно вивчав англійську мову, а з часом вступив на факультет англійської мови Кіровоградського педінституту. У 1950 році був призначений вчителем англійської мови в школі №2, а згодом став учителем у СШ №3 у Малій Висці.

Зібрані матеріали Володимира Топчія мають велике значення для сучасних краєзнавців. Вони зараз зможуть зіставити інформацію архівних документів з розповідями мешканців міста. І таким чином, історія Малої Виски буде вивчена детальніше, адже документи не завжди повно відтворюють правду.

Література:

1. Деякі фотокартки можна переглянути на сайті газети „Молодіжне перехрестя” www.crossroads.com.ua/articles/2004/55/1108.php
2. Топчій В. К. Наш край, наша колиска – Мала Виска (розповідь для вчнівків). – Мала Виска, 2003. – 70с.
3. Літописець рідного краю // Маловисківські вісті. – 2003. – 21 травня.
4. Топчій В. До дня виборів закінчимо виготовлення зернових машин // Червоний прапор (Мала Виска). – 1947. – 1 січня.
5. Топчій В. Скільки ж років Малій Висці? // Маловисківські вісті. – 1991. – 26 березня.

*Ольга Стець,
вчитель Устинівської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів*

**Дослідження життєвого та творчого шляху М. М. Золотаренка –
педагога-земляка, митця слова, людини з великої літери**

*Моя істина – це тільки правда.
М. Золотаренко*

Щасливі ми, що народилися і живемо на такій чудовій землі – багатій і мальовничій Україні! В одному тільки слові бринить музика. Україна – це тихі води, ясні зорі, зелені сади, лани золотої пшениці. Ми, українці, гордимся своєю Вітчизною. Хто ми? Які? Звідки? Ці запитання завжди хвилюють нас. Відповіді на них знаходимо у спогадах наших

предків, а особливо – з історичних документів, творів письменників-земляків.

Рідна земля! Що може бути дорожче для людини? Вона ототожнюється з найсвятішими у житті людини словами – мати, батько, діти, тобто своїм глибоким життєдайним корінням. Людина – часточка своєї землі, яка зростила нас, напуваючи своїми цілющими соками. Ми маємо любити рідний край, дбати про його розквіт, віддавати усі сили для того, щоб був він ще кращим, сильнішим. Нам треба знати, за що боролись і вмирали наші предки, бо без історичної пам'яті роду й народ всихає, як дерево без коріння.

Поглядом охоплюю всю безмежність неосяжних просторів своєї країни – від сивих Карпат до теплого Чорного моря. І ввижається у синій далечі, як сильні воїни князя Ігоря переходять межі Руської землі і наближаються до Дону, як по степу мчить козацька ватага, а з даліни доносяться звуки сурми Морозенка. Все це наша історія.

Розлилися сонячні озера
По степах до вільних берегів.
Любий край! Вітчизно повнозерна,
Ти прийми сердечний наш заспів.
Пам'ятай шляхи трудні до щастя,
Скільки ми здолали ворогів!
Щоби на коліна нам не впасти,
Пам'ятай сподвижників-синів.
Братство об'єдналося на Січі
Під Богдана мудру булаву.
Й здобували волю у вихрах січі,
Щоб країну відродить нову.
Наш Тарас підняв корогву волі,
Щоб дзвеніли кобзи над Дніпром.
Щоб не згасла Божя іскра долі
Й правнуки схилюлися чолом.
Розлилися сонячні озера
По степах до вільних берегів,
Любий край! Вітчизна повнозерна,
Ти прийми сердечний наш заспів

Це так ніжно, схвильовано писав про свій рідний край Микола Миколайович Золотаренко. Із душі, від серця линули ці слова. Адже так може говорити тільки та людина, яка живе цим. Устинівська земля дала сили й насагу Миколі Михайловичу жити, творити, прославляти, бути шанованим і не тільки в районі.

Неозорі поля, тиха і спокійна річка Інгул, степові кургани, роботящі і добрі люди. Тому, хто хоч один раз побував тут, захочеться повернутись, поспілкуватись із цікавими людьми. Села у районі гарні. І знову зринають у

пам'яті поетичні рядки М. М. Золотаренка, покладені на музику Володимиром Шевченком.

Над Інгулом яблуні, над Інгулом ранні,
Над Інгулом яблуні весело цвітуть.
Тут зустрів я дівчину, цвітом закосичену,
Трішечки засмучену і спитав, як звать.
А вона всміхнулася, серця доторкнулася,
Пташкою метнулася й каже: «Відгадай!»
Називав фіалкою, сонечком, смуглянкою,
Зірочкою ранньою-не вгадав і край!
А вона всміхнулася, аж ріка гойднулася.
Й на дорозі призналася вже біля воріт:
«Звать мене Незванною, Степовою Чайкою,
Першою дояркою у сімнадцять літ!»

Село Ганно-Требинівська – батьківщина М. М. Золотаренка. Це центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 16 кілометрів на південний захід від районного центру і за 35 кілометрів від залізничної станції Казанка. Сільраді підпорядковані населені пункти Завтурове, Інгульське, Костянтинівка, Любівичка, Медвежа Балка, Фурдієве, Шостикове. Місцеві фермерські господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур.

Село виникло в кінці XVIII століття. У роки Великої Вітчизняної війни 194 жителі брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 116 з них загинули, 99 нагороджені орденами й медалями. Встановлено пам'ятник воїнами-землянам, які полягли у боях за визволення села від гітлерівців.

Поблизу Ганно-Требинівки і Завтурового виявлено групу курганів і поселення доби бронзи (II тисячоліття до нашої ери), а також ранньослов'янське поселення черняхівської культури (II-VI ст. нашої ери). І оживає усе у поезії М. М. Золотаренка.

Сплять багатирі лицем до неба,
Розпростерши рук мозольних хрест,
Взявши весь тягар далекий на себе,
Серед степових безмежних плес.
Руки від роботи спочивають,
Ними будуть землю зігрівають,
Щоб поля співали від врожаю
Й віддавали Богу благодать.
Щоб завжди в нас хліб був і до хліба,
Все, що можуть добрі руки дати,
Тож для цього сила нам потрібна,
Щоб усіх усім нагодувати,
Щоб не гнулись під вагою плечі

Й не зламав тяжкий землі тягар,
Щоб не захолили хлібні печі
Й не погас їх життєносний жар.

Народився Микола Михайлович 5 січня 1924 року. Родина була дружною, любили усі і шанували працю. Батьки – зразок для дітей. У сім'ї плекали рідне слово, пісню, Шевченків «Кобзар». Злагода, розуміння, повага формували характери дітей. Нестатки не стояли на заваді людяності, честі і добра. У 1941 році закінчив Ганно-Требинівську середню школу Устинівського району Кіровоградської області. Це був перший довоєнний випуск десятирічки. Радість переплелася із слізьми.

Коли був перший випуск в сорок першій,
П'ятнадцять було учеників,
Орлят її у пір'ї, не в одежі.
Зібрав Оксанич наших всіх батьків,
Щоб за нами кожен із них стежив,
Бо для польотів приклад не зміцнів,
Й ще життя не визначались межі,
Абихто не в ту царину забрів.
Магістральний шлях є в інститути
І сільські стежинки до полів,
Щоб мудрості життєвої набути
У горнилі трудових років.
Та війна всі плани потрощила-
Половину у живих лишила.

Можливо важко зрозуміти і оцінити риму, але легко відчуті той біль і втрати, пережиті з друзями у роки війни, печаль і гордість за свій народ.

З вересня 1944 року, після закінчення військового училища, Микола Михайлович брав участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників. Після визволення Ганно-Требинівки був призваний до лав Радянської армії. Згодом вступає до Миколаївського педагогічного інституту, який успішно закінчив. Педагогічну діяльність розпочав у Завтурівській семирічці, потім очолював педагогічний колектив, будучи директором Докучаєвської школи Устинівського району.

З лютого 1962 року по березень 1965 року очолював колгосп імені Дзержинського. У цьому ж році повертається до своєї рідної школи вчителем трудового навчання та української літератури. Був також завучем, директором. Завжди розумів людей, проникався їхніми проблемами, приходив на допомогу. Більше сорока років пропрацював на педагогічній ниві. Нагороджений державними відзнаками.

М. М. Золотаренко займав активну життєву, громадську позиції, був небайдужим до проблем рідного краю. Мав великий хист до літератури. Його слово було витонченим і влучним. Багато читав сам, цікавився різними новинами. Його змістовні публікації в районній газеті завжди

відзначалися актуальністю та виваженістю. Твори земляка – жанрово різноманітні. Це і фейлетони, памфлети, гуморески, сонети.

Тарасе, батьку, встань і подивись
На Україну рідну не з п'єдесталу.
Та сили грозової наберись,
Яка б вогненным гнівом спопеляла
Злочинців, які в нас тут розвелись,
Й ким українці вільні тепер стали,
А спершу Богу щиро помолись,
А би Ангея сил у тебе стало,
Нема України, яка була колись,
І села у вишневому саду.
Тарасе, попереджаю: кріпись.
На Україну пан послав біду,
І народ потрапив у ярмо.
Тепер так, Батьку, ми і живемо.

Вірші почав писати Микола Михайлович ще з дитячих років. Навчання в педагогічному інституті підживило це покликання. Він був членом спілки молодих письменників інституту. Часто листувався з відомим поетом М. Т. Рильським, який рецензував його твори, допомагав порадами. Напевно, і теми якість були запозичені від великою митця української літератури. Серцем відчував усе, а от знання віршування черпав.

Рідна земля-це батьківська хата, лагідні матусині руки, бабусині казки, шкільні друзі, перше кохання. А ще чудові наші чорноземи, прекрасна природа, працьовитий народ, його звичаї та обряди. Це не тільки той куточок, де народився, а й уся його неозора Україна. Ніколи не залишав її, бо це для нього, як рідна мати. Вважав, що ніхто не повинен шукати кращого життя в інших країнах, а зробити його щасливими у своїй державі.

Червень роздарив червоноту
На тюльпани, вишні і малину,
Й чекає в гості молоду Калину.
Сват Каштан уже ось на мосту
Через Інгул переправляє Яворину,
Скелясну подолавши висоту
Гранітних скель Монастирища.
Червоний Гість фарбує береги,
Де гранітний велетень - скалище
Та скелястий штаб Баби Яги
Від мосту по Інгулу трохи нижче,
Де туристи палатки розпинають
Біля скель Монастирища.

Монастирище – цікавий куточок Устинівщини, відомий на всю Україну. Часто бував там. Природа цього заповідного краю надихала на

спогади, нові думки. Існує багато легенд, переказів про дива, що там відбувалися. Є, наприклад, там камінь, що приносить зцілення людині, якщо до нього доторкнутись. Коли подивитися здалеку, то побачиш красень-палац із каменю. А природа викликає справжнє захоплення: багато рослин занесено до Червоної книги, живуть рідкісні види ящірок та змій. Не любити цього краю не можна.

Помер М.М. Золотаренко 25 жовтня 2006 року і похований у своєму рідному селі Ганно-Требинівці. Залишив по собі гарні спогади односельчан, учнів, колег. Згадує Чорновол Н.І., учителька фізичної культури Устинівської ЗОШ I-III ступенів: «Пам'ятаю цю родину з дитинства. Мої батьки жили поруч. Завжди відчували підтримку і допомогу сусідів. З донькою були найкращими подругами. Учителем і директором запам'ятався Микола Михайлович вимогливим, чемним, справедливим. Головною для нього у житті була правда. Захоплювався діяльністю педагога-земляка В.О. Сухомлинського. У школі панувала творча атмосфера. Родина його була учительською. Нині його онуки є моїми колегами. Приємно разом зараз згадувати усе цікаве, що відбувалося у школі при М. М. Золотаренку».

Сподвижники з когорти Сухомлинського-
Завучі Устинівського краю,
Я сиву голову схиляю низько
Й сердечно від душі усіх вітаю.
Цю нашу нелегку педагогічну працю
Проніс і я через усе життя,
Вона тяжка, почесна і велична-
За вибір не носив я каяття...

Перше вересня – найкраще свято для М.М. Золотаренка і як учителя, директора, батька, дідуся. Тому слова ніби самі лягали на папір, вшановуючи славу родину школярів, учительську і свою сім'ю. Щоразу це ставало початком великих справ у майбутньому.

Вересне, вересне, любий мій вересне,
Літом налитий, хвилює мене.
Першим дзвінком на подвір'ї у школі,
А ще ж щебетання дітей голосне.
Вересне, вересне, стежки початок,
Ніжки дитячі дрібненько туп-туп...
Тут мама хвилюється й стриманий тато –
Дитя ж відривається нині від рук!
Вересне, вересне, чом ти солодкий?
І пахнеш наливками яблук і груш?
Бо зграйку діток на дорогу виводиш,
І грають музики урочисто тут.
Вересне, вересне, дай щастя і миру
У двотисячних роках оцим малюкам,

Щоб вийшли вони неушкоджені з виру-
І це нагородою буде всім нам.

Жодна тема буденного життя не була байдужою Миколі Михайловичу. Бодем у серці обізвалися події Афганістану. Своїм учням-афганцям (як було боляче це чути) присвятив поему «Афганські дороги». Вічно у серцях житимуть імена юнаків, які виконувалися свій інтернаціональний обов'язок: Микола Байда, Олександр Воробйов, Сергій Якимчук, Олександр Гром, Олександр Москаленко, Петро Глоба, Валерій Кондратов, Олександр Нужний.

А ось посвята матерям загиблих воїнів-синів.
Синова тополя виросла висока,
Листям біля хвіртки тихо шелестить,
І чека додому, вигляда стооко,
Може, він з вітрами звідки прилетить,
Прилетить весною з дальніх гір Афгану,
Журавлиним криком серце звеселить,
І вгамує серце кровоточну рану,
Що роками нис, ятриться й болить.
А його нема і більше вже не буде.
Знає лиш далека Гіндукуш – гора.
І пектиме біль довічно матір груди,
Не затягне рану ніяка кора.

М. М. Золотаренко був активним дописувачем районної газети «Трудівник Устинівщини». З нагоди 65 річниці написав статтю «Правда свята: щоб її знати, треба осмислити минуле у просторі і часі тверезою головою. «...знайомлячись із історичним минулим і тими недоречностями, які чинились в селі у тяжкі роки, серце стискається і болить. Ніби запитував себе: «Хто ж ти? З якого роду? До чого ти прагнув? Ким ти став?» І сам собі відповідав: «Людиною став, бо дід був безземельний сліпий старець-скрипаль, аж у 1920 році йому наділила нова влада землі: на п'ятьох членів сім'ї – 8,75 десятини. І він плакав, повзаючи на своїй землі коліними, цілував її і примовляв, що це Господь Бог змилиувався і наслав їм на муки Божий дар».

Далі автор наводить цікаві приклади про своїх земляків старшого покоління і вихованців зі школи. Та перевагу віддає тому, що історію свою треба знати, бо без її знання не можна належно оцінити й сучасне. Правда-над усе.

У великій публікації «Живуть у пам'яті односельців» розповідається про історичні події селища, згадуючи Жовтень, голодомор, воєнні часи. Особливе місце відводиться спогадам про те, як молодь тягнулася до не доступних їм духовних багатств. А це пов'язано зі школою. Отже, уже тоді ця тема для нього не залишалась байдужою. Багато знав Микола

Михайлович зі спогадів друзів, односельчан, а потім цю історію творив і сам.

Пролетіли журавлями роки. Нині усе вже стало спогадом. Ошатний будинок у селі, гарне подвір'я, ще цвітуть сади, а поруч – тільки пам'ять.

Розставля життя останні крапки,
Кожному відмірявши своє.
Президентські йдуть в землю останки,
Правда суд чинів не визнає.

Пам'ятники вічності не з бронзи,
Й золотом до слави не дійти.
Між живих лишитися той може,
Хто у змозі правду донести. . .

Ти на мрамур не стягайся Пілатом:
Пліснява його покриє вмиць.
Не очистити його й каратом,
Коли душу продано, щоб жить.

Пам'ять залишиться тільки в учнях,
Коли ти не зрадиш юний цвіт,
Бо забудуть, як зорю падучу,
Біль душі зітре назавжди слід.

*Олена Трибуцька,
начальник відділу інформації
та використання
документів Держархіву
Кіровоградської області*

Павло Рябков і його спадщина

Павло Захарович Рябков є саме тією особистістю, чий творчий неспокій, глибокий допитливий розум, спостережливість і невичерпна енергія залишили помітний слід в соціальному і культурному розвитку того суспільного середовища, де йому доводилось жити і працювати. Матеріальні і духовні здобутки Рябкова на ниві громадської діяльності, просвітництва, науки є досить визначними, але, на жаль, на сьогодні значна частина його унікальних праць не опублікована, а ім'я вченого, в більшості, відоме досить вузькому колу науковців і краєзнавців.

У цьому році виповнюється 165 років від дня народження Павла Захаровича, і ми просто зобов'язані сьогодні віддати данину пам'яті цій непересічній, енциклопедично освіченій людині тим, що звернемось до

його спадщини, серед якої є багато надзвичайно цікавих і досі маловідомих сторінок.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігається особовий фонд П. З. Рябкова, який є окрасою фондового складу установи. Документальні матеріали фонду стали значним підґрунтям для наукових пошукань Т. Печериці, С. Проскурової, С. Шевченка, Н. Бокій та ін. Досить часто яскраві, інформаційно насичені матеріали фонду використовуються для експонування на виставках з історії краю, що проводяться Держархівом області.

Як відомо, Рябков сповідував ідеї народництва, а у подальшому - соціалістичну ідеологію. За підпільну антиурядову політичну діяльність був у 1879 році, у 31-річному віці засланий до Сибіру. Доповідна записка Колимського окружного поліцейського управління якутському губернатору, датована 1882 роком, дає яскраві штрихи до портрету Рябкова того періоду: «державний злочинець Павло Рябков, неодружений, 32-х років, віросповідання православного, засланий з Києва за політичну неблагонадійність адміністративним порядком, певних занять не має, а весь час проводить у читанні наукових книг» [1;19].

Після повернення із заслання Рябков стає активним учасником земського ліберального руху, спочатку на батьківщині, у Херсоні, а з 1892 року – у Єлисаветграді, де обіймає посаду земського землеміра. Єлисаветград стає другою батьківщиною Павла Захаровича, і хоч у 1901 році вченому й довелося виїхати до Франції, де навчався у Російській Вищій школі соціальних наук, а потім подорожував разом з І. Франком та Ф. Вовком у складі антропологічно-етнографічної експедиції по Західній Україні, у 1910-му він знову повертає до Єлисаветграда. Тут працює вже на посаді міського землеміра, займається активною громадською діяльністю [2; 3].

Суспільний та науковий чин Павла Рябкова надзвичайно різнобічний і ґрунтовний, вартий не одного тому наукових праць, тому ми коротко зупинимось на найбільш вагомих його досягненнях, а також на деяких маловідомих сторінках його етнографічних українознавчих пошукувань.

Павло Захарович, сам у дитинстві вдосталь набідувавшись від злигоднів та нестатків, опікувався розвитком культурно - освітніх закладів, доступних для найбідніших верств населення. Плідною була його робота у рамках діяльності Єлисаветградського товариства поширення писемності і ремесел, яке утримувало своїм коштом ремісниче училище. В училищі навчались діти з бідних родин, які мали змогу, крім навчання грамоті, отримати й життєво необхідне ремесло [3;1].

У 1895 році Товариством було відкрито безкоштовну народну бібліотеку - читальню (одними із ініціаторів відкриття закладу було подружжя Рябкових, які підтримали цей почин матеріально) [4; 28-30].

Павло Захарович також по праву вважається «хрещеним батьком» відкритої у місті в 1899 р. першої громадської бібліотеки для середнього прошарку населення (тепер обласна універсальна бібліотека ім. Д. Чижевського) [5;1].

Значною подією стало відкриття у 1913-му році, за ініціативи Товариства, першого народного дитячого садочка на 25 осіб. Для цього було винайняте приміщення колишнього ремісничо - грамотного училища, на перехресті вулиць Вокзальної та Тюремного провулку. Садочок працював з 9 - 00 до 16 - 00 щодня, тут діти під керівництвом вихователів займалися малюванням, ліпленням, вишивкою, математикою, отримували харчування. Найбідніші родини звільнялись від сплати за відвідування садочка [6; 6]. Згодом, у 1915 - му, турботами Товариства з'явився ще один такий заклад на Ковалівці [7,1].

Опікувався П. Рябков і розвитком музейної справи, відновлення якої розпочалось у 1913 році, ставив перед собою мету перетворити музей у крайовий науковий центр, але цьому завадили подальші події вітчизняної історії - Перша світова війна, громадянська війна, під час якої музей був розграбований, а багато безцінних експонатів, як відзначав Рябков, «пішли в піч та на товкучку» [8; 99].

Павло Захарович відомий своїми дописами до місцевої преси, зверненнями до міської управи, в яких він нещадно критикував санітарний стан міста, бездіяльність чиновників, піднімав проблеми забудови Єлисаветграда, розкрадання міської землі приватними особами.

Так, приміром, у 1911 році, коли місто стояло на порозі епідемії холери, П. Рябков під псевдо «Негласний» описав украй незадовільний санітарний стан міських окраїн, річки Інгул, байдужість міського керівництва: «Холеры у нас не будет!» - сказав городской голова.

- Куда ей!? - ответили гласные и успокоились.

И вот мы видим, что вследствие этого олимпийского спокойствия на окраинах появились холерные гнезда. Было бы слишком долго перечислять все окраины, где нет водопровода и население довольствуется колодезной и притом очень плохой водой. К таким окраинам принадлежит вся Балка, землянки около кладбища, «за кузнями», Катрановка, Кушевка, Завадовка, нижняя и верхняя часть Пермской по линии трамвая и часть Быковой.

...На базарах продается гниль (она в рундуках, не на виду), потребителем которой является все тот же обыватель Чечор, Солодких Балок и т.п.

Если к этому добавит знаменитый наш Ингул, то картина получится полная, удивительно красочная. Всем известно, что Ингул давно обратился в клоаку, куда валят все содержимое сорных ям, по берегам его красуются отхожие места, коровники, свиношники, бани. Посмотрите, куда спускают свои воды и отбросы такие почтенные учреждения, как

водочный завод Лайера, земледельческих орудий Эльворти? Вода из этого последнего завода, чтобы достигнуть Ингула, должна пройти по улицам чуть не через полгорода.

Вы видели когда -нибудь лягушек в Ингуле в пределах города? А рыбу? Правда, нет! И неудивительно! Никакое живое существо там не может выжить и часу. А между тем, в этой воде купаются люди, моют белье, берут воду для мытья полов, посуды. Теперь представьте себе, что будет, если вода Ингула будет захвачена холерными вибрионами?» [9;2].

Вагому частину наукової спадщини Рябкова складають археологічні розвідки та дослідження, організовані ним на теренах Єлисаветградщини. Розкопки Павло Захарович провадив за власний кошт, і, хоча й був самоучкою у цій справі, завдяки багатій ерудиції та знанню історії, за 15 років йому вдалося провести археологічні дослідження 13-ти курганів, у яких виявив і описав 40 різночасних поховань, а також обстежити три поселення [10;60].

Надзвичайно цікавими і поетичними є описання ним сторінок давньої історії краю. Вчений писав: ...Курганы, живописно разбросанные на наших меланхолических степях, манящие к себе своей чарующей таинственностью – разве не рассказали бы многого из того, что делал и как жил наш народ, возводивший их в честь и память своих покойников и богов? Не ответили ли бы они на многие вопросы, которые до сих пор остаются загадкой и требуют своих эдипов?

Еще на памяти некоторых старожилов на наших курганах стояло множество каменных изваяний, так называемых «баб». О них бытовали легенды, им поклонялись. Когда одну «бабу» сняли с кургана, последовала четырехлетняя засуха.

«Бабам» приписывались разные чудеса: например, способность исцелять от лихорадки. Рассказывают, что одна старуха... носила к «бабе» своего 12-летнего сына, долго страдавшего лихорадкой. Пришла она на курган с сыном на руках раннею зарею, помолилась на восход, положила «бабе» грошей, паляницу хлеба, и с той поры сын исцелился...

Под давлением духовенства и администрации «бабы» начали исчезать с наших курганов. Церковный староста П. Д. Четчет мне лично передавал, что когда строилась одна церковь лет 25 тому назад, то крестьяне снимали с курганов «баб» и, разбивая их, закладывали в фундамент церкви и смотрели на это, как на богоугодное дело» [11; 1, 3, 4 - 7, 9-11, 21-22, 27- 28].

Унікальні археологічні дослідження річного каміння провів Рябков в с. Аджамці, які описав так: «Первое впечатление при взгляде на эти химерные камни то, что они не есть произведение рук человека, а, как говорится, игра природы. Следы действия падающей и быстро текущей воды несомненны. Вода шлифовала, сверлила дыры, оттачивала, придавая глыбе камня самые причудливые формы. Фантазия человека могла в этих

формах знаходить сходство то с человеком, то с животным, то с каким-нибудь предметом.

Но есть камни, носящие название «баранчик», одной половиной напоминающие собою нижнюю часть человеческого туловища с... бедрами, частью ног. Некоторая симметрия частей наводит на мысль, что здесь поработала рука человека. Что же касается места над животом, то здесь нет сходства с человеком: усматривается сходство с бараном, вернее, с головою барана.

Священник Коцарь утверждает, что все эти камни не что иное, как орнамент древнегреческого храма времен за 1500 л. до Рождества Христова, ...созданного человеком по задуманному плану и пр. Что сам храм стоял на склоне к балке Репяховой, разрушился, и камни скатились в балку.

Крестьяне утверждают, что на горе у прорвы им приходилось откапывать части колонн, плит, правильно отесанных, но все это сваливалось в прорву и там засыпалось землею.

Интересно, что подобного рода камней не найдено поблизости в этой местности...» [12; 2-6].

Досить значною є етнографічна спадщина П. Рябкова, науковий світогляд якого формувався під впливом українського вченого світового рівня Ф. Вовка. Тривала і тісна співпраця вчених у царині етнографічних і частково археологічних досліджень базувалась на спільності наукових інтересів та великій любові до українства з його самобутніми традиціями, культурою, звичаями. Павло Рябков вважав, що українці - це окремий, відмінний від сусідніх слов'янських народів антропологічний тип [12; 62].

Серед найбільш значних його праць етнографічного спрямування – «Рибальство у Херсонській губернії і в прикордонних із нею Таврійській та Бессарабській», «Про гуцулів». Рукописні матеріали з вивчення Галичини і Буковини – понад 20 справ, зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області.

У рукописах П. Рябкова значне місце посідає тема українського чумацтва. Рукописи, датовані 1909-1910 рр., об'єднані загальним заголовком «Чумацтво». Матеріали містять відомості про історію промислу, його матеріальну культуру, чумацький фольклор тощо. У своєму дослідженні Рябков детально описав справжній чумацький віз (мажу): рукопис містить докладні креслення і обміри возу, його окремих частин і деталей [13; 1-5].

У своєму дослідженні «Нариси з етнографії» Рябков описує зразки орнаментів, знайдених на теренах України, особливу увагу приділяючи при цьому орнаменту на писанках. Серед більш ніж 20-х зразків орнаментів, виконаних вченим власноруч, є зображення також кабалістичного знаку циганів з детальним його описанням. Рябков зазначає: цей знак, що

уособлює Всесвіт, охоплений ланцюгом зла, цигани зображали на кінській упряжі, металевих і дерев'яних прикрасах [14; 5].

Серед рукописів П. З. Рябова є невелике дослідження раннього періоду «Виробництво килимів у Херсонській губернії», яке цінне не лише тим, що дає уявлення про цей, практично втрачений на сьогодні промисел, а й досить влучно характеризує особливості українського менталітету.

Згідно з даними дослідження, у Єлисаветградському повіті у кінці XIX століття ткацьким промислом займалися біля 11 тисяч осіб, так само й в Олександрійському. У с. Щербані Єлисаветградського повіту було 600 ткачів, у Панчевому – 800, Мартоноші – 1200, в селах Клинци, Зибкове, Петрово Олександрійського повіту нараховувалось до 500 майстрів, а в Диківці – 800. В більшості, ткацтвом займалися жінки [15; 2-3].

Дослідник детально описав будову ткацького верстата, а також станка – рами, на яких виготовлявся особливий вид килимів «разбой», зазначаючи, якою складною і довготривалою була праця над малюнком [16; 4-5].

Характеризуючи особливості творчого підходу краян у ткацькому мистецтві, Рябов відмічає, що молдавські та болгарські майстри залишались більш вірними традиції, а ось українки, особливо молоді дівчата, полюбили новизну. «Новые рисунки,- зазначає дослідник,- позаимствованные у панов или взятые прямо с бумаги или ситца, начинают вытеснять старинный орнамент... Но в этом замечается и хорошая сторона. Богатство красок, громадный выбор всевозможных рисунков ведут к тому, что у мастериц с развитым вкусом есть возможность легче проявить свое творчество в той или иной форме. Насколько я успел заметить, у ткацких мастериц очень развито стремление к изящному. Давая просматривать рисунки различных вышивок, я был удивлен, с какой жадностью они набрасывались на лучшие рисунки, отвергая все вульгарное, нехудожественное». Павло Захарович зауважує, що у кінці XIX століття на зміну геометричному орнаменту приходив орнамент із зображенням тварин і рослин, а певна схематичність малюнка, блідість фарб, характерна для старовинних вишивок як на килимах, так і на сорочках, рушниках, витісняється орнаментом більш барвистим, багатим, «сюжетним». Якщо на старовинній вишивці троянду не завжди можна було відрізнити від, скажімо, зайця, то поступово це змінювалось, але, як зазначає дослідник, «фантазия и теперь иногда берет верх над реальностью. И вот мы видим на ковре из Аджамки, как мастерица изобразила розу с зелеными лепестками, белыми стеблями, фиолетовыми листьями...» [17; 6-11].

Вчений настільки захопився українським килимарством Херсонської губернії, що зібрав цілу колекцію домотканих килимів і передав її до Етнографічного відділу Санкт-Петербурзького музею імені Олександра III, кореспондентом якого він був [18; 4].

Багатогранна діяльність Павла Захаровича Рябкова була спрямована на покращення життя сучасників і збереження та примноження духовних та матеріальних пластів культури, зокрема, народу України, для наступних поколінь. Його дієвий, щирий, позбавлений будь – якої позірності патріотизм може бути найкращим прикладом як для вчених, громадських діячів, так і звичайних людей. Для цього, в першу чергу, необхідно якомога ширше популяризувати визначну наукову спадщину вченого. Його рукописи не згоріли ні в полум'ї 20-тих, ні у пекельному вогні Великої Вітчизняної. Його праці мають стати матеріалом для книг і підручників, за якими нащадки тих українців, історію і культуру яких із таким захопленням досліджував Павло Рябков, мають вивчати історію свого краю і свого народу.

Джерела та література:

1. *Печериця Т.В.* Визначний українознавець П.З. Рябков. - Кіровоград, 2003.
2. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО).- Ф. 304, оп.1, спр.1
3. Там само, спр.51
4. Там само, спр.283
5. Там само, спр.54
6. Там само, спр.50
7. Там само, спр.587
8. *Печериця Т.В.* Визначний українознавець П.З. Рябков. - Кіровоград, 2003
9. ДАКО. Ф. 304, оп.1, спр.520
10. Там само, спр.253
11. Там само, спр.58
12. *Печериця Т.В.* Визначний українознавець П.З. Рябков. - Кіровоград, 2003
13. ДАКО, Ф. 304, спр.212
14. Там само, спр. 249
15. Там само, спр.230
16. Там само
17. Там само
18. Там само

*Зінаїда Шевченко,
вчитель Хмельівської
загальноосвітньої школи
I-III ступенів
Маловисківського району*

Незабутній Олександр Сергійович Ковтун

Він був унікальним учителем. Не зразковим, зразкових все-таки чимало. Було і зараз є. Повторити чи навіть наблизитись до нього не вдалося за останні 30 років поки що, нікому. «І хоч кажуть, що «незамінних людей не буває», та реальність... раз-по-раз заперечує це твердження. Бувають незамінні! О. С. Ковтун – один із них...», – стверджує у своїй статті редактор «Маловисківських вістей» Володимир Тільнов [1].

То в чому ж секрет такої високої оцінки вчителя О. С. Ковтуна? Що робить його уроки незабутніми або, як згадує учень Олександра Сергійовича Станіслав Бровченко «незвичними і захоплюючими» [2]? Чому спілкування дітей зі своїм учителем на уроках чи у позаурочний час перетворювалось на стежину, яка вела вихованців до власного «Я» і відкривала дорогу до гідного майбутнього?

Відповіді на ці питання можна знайти у працях В. О. Сухомлинського. Видатний педагог-науковець розглядав знання про навколишній світ як важливу складову освітнього процесу, закликав озброїти дітей конкретними життєвими уявленнями та поняттями, здобутими у процесі спостереження за найближчим оточенням. У цьому він вбачав «осердя педагогічної майстерності» [3]. Але чи задумувався О. С. Ковтун, що він реалізує ідеї свого наставника із села Павлиш, під керівництвом якого у 1950 році починав свою педагогічну діяльність? Напевне він не мав на це часу, він просто працював...

Учитель Ковтун ніколи не відгороджував від дітей навколишній світ підручником чи класною дошкою. Він приходив на урок з великою кількістю історичних джерел, які документували програмовий навчальний матеріал, а найголовніше, він сам був джерелом первинної інформації з багатьох питань вітчизняної історії, а особливо з історії краю, що забезпечувало багаторакурсність шкільного курсу історії, коли опис історичного факту може здійснюватись з різних позицій спостереження і під різним кутом зору. Вивчення історії та географії (за фахом він був учителем географії) виходило далеко за межі класної кімнати та шкільного приміщення: екскурсії, пошукова робота з юними краєзнавцями, зустрічі із цікавими людьми, мандрівки рідним краєм, подорожі до визначних історичних місць Радянського Союзу – все це пробуджувало у дітей інтерес до навчання. У повсякденному вони бачили нове і невідоме, за яким починався процес пізнання. «... це і є сама суть виховання розуму» – писав

про процес пізнання навколишнього світу В. О. Сухомлинський у своїй праці «Виховання розуму у дитини» [3].

Тож, Олександр Сергійович Ковтун був не просто сучасником В. О. Сухомлинського, він був носієм його ідей. Робив це тихо, непоказово, мало чув схвальних відгуків на свою адресу, але, як і належить, залишився у пам'яті своїх учнів великим та, головне, незабутнім вчителем.

* * *

Очолоючи на громадських засадах районну організацію Українського товариства охорони пам'яток історії та культури України, О. С. Ковтун став мобілізуючою ланкою краєзнавчого руху на Маловисківщині. Саме за його сприяння, працюючи інспектором Хмельвського районного відділу народної освіти, було започатковано таку форму патріотичного виховання як походи по місцях бойової слави. Велика кількість учнівської молоді долучились до цієї акції. Зокрема учні Хмельвської середньої школи систематично здійснювали походи по місцях партизанської слави керівника руху опору в часи Другої світової війни М. І. Наумова. Останній такий похід відбувся у 1975 році тривалістю два тижні [4].

Олександр Сергійович працював у тісному контакті з усіма дослідниками історії рідного краю Маловисківщини. З усіх куточків району надсилали йому матеріали місцеві краєзнавці: В. Д. Махно із Злинки, С. Я. Шостак із Розсоховатки, К. С. Рубан з Хмельового та інші.

Велику увагу приділяв О. С. Ковтун увічненню пам'яті про видатних земляків. За його сприяння на території району було встановлено **32 меморіальні дошки!** [5]. За цією статистикою стоїть тривала, клопітка робота подвижника-краєзнавця.

Так, аби підготувати подання на встановлення меморіальної дошки учаснику революційних подій 1905-1907 років Сергію Івановичу Колоколову у селі Злинка, О. С. Ковтун збирав матеріали протягом дев'яти (!) років. Хроніку тривалого та нелегкого пошуку ілюструють архівні довідки, що надходили на запити маловисківських краєзнавців з Державного архіву Читинської області, Державного архіву Смоленської області, Центрального державного архіву Військового-Морського флоту ВРСР, Державного архіву Іркутської області [6]. Та крім цього треба було виконати багато іншої організаційно-технічної роботи. Тож не кожній людині виконувати такий обсяг роботи паралельно з посадовими обов'язками вчителя було під силу. Та Олександр Сергійович все встигав, адже був надзвичайно дієвою та організованою людиною.

У своєму приватному будинку О. С. Ковтун облаштував кімнатку, де зберігалися велика кількість його пошуково-краєзнавчих матеріалів. Здається дрібниця не варта уваги... Але ні, все набагато складніше, бо засвідчує з якоюсь особливою красномовністю, що для нього фактично не існувало межі між особистим життям і громадською позицією – бути

хронікером минувшини, краєлюбом сучасності. Доречно зауважити, що у домашньому обійсті Ковтунів дуже часто зупинялися гості з міста, особливо у дні святкування Великої Перемоги. Так було й тоді, коли після встановлення місця загибелі уродженця Росії лейтенанта Є. Коренешова до Малої Виски прибули мати та сестра воїна. Йдеться про абсолютну відданість справі та винятково високий рівень самоорганізації. Проте слово «фанатизм» тут не підходить. Потрібні інші слова – вищі, шляхетніші, врешті-решт, точніші...

* * *

О. С. Ковтун дуже потужно займався просвітницько-інформаційною роботою. Велику пізнавальну роль для земляків несли його лекції, слухачкою аудиторією були працівники установ та підприємств міста. Співпрацюючи із засобами масової інформації, він систематично інформував громадськість з питань збереження як окремих пам'яток, так і загалом історико-культурного середовища Маловисківщини. Але найбільше публікацій вийшло з-під пера краєзнавця про історичне минуле краю та видатних земляків. Так, у 1967 році на сторінках районної газети «Будівник комунізму» було надруковано 18 його краєзнавчих розвідок. Історична глибина, наукова новизна та художня цінність (автор володів ще й письменницьким талантом) привертав неабияку увагу читачів. Одні брали сюжети описаних подій та факти непересічних біографій для створення літературних творів. Так було у випадку з написання книг Леоніда Кеккелєва «Дерзкий рейд» і «Прочнее брони», які були написані у переважній більшості на основі історичних фактів, зібраних маловисківським краєзнавцем. Він був і першим рецензентом сигнальних випусків цих історико-літературних творів [7].

Інших Олександр Сергійович надихав на створення кіно-документальних матеріалів. У 1969 році на замовлення ЦК ВЛКСМ було створено 20-хвилинний документальний фільм «Сім'я Петра Бондарєва», сюжетна лінія якого пролягла на Маловисківщину до місця загибелі у 1944 році двох бойових льотчиків поблизу с. Первомайське. Саме дослідницько-пошукова робота юних краєзнавців та їхнього вчителя стали у пригоді кінематографістам з Московської кіностудії [8].

Невтомна праця краєзнавця знаходила відгук у душах земляків. Один із учасників Другої світової війни, що побував у Малій Висці потім згадував: «Из Малой Виски в Марьяновку и Палиевку со мной ездил секретар райкома партии В. В. Гуля. И не я ему, а он мне рассказывал о глубоком боевом рейде танкистов... Он знал всё до мельчайших подробностей» [9]. Нескладно здогадатися, хто сприяв опануванню партійним чиновником маловідомих сторінок регіональної історії...

Героїчні сторінки минулого Маловисківщини, що стали відомі завдяки краєзнавцю постають в поетичній творчості відомих, як-то В. Бровченко, майстрів слова та юних поетів. Чи народився б у 1968 році

вірш тоді десятикласника С. Бровченка «Уклін маловишан», в основу яких покладені події танкового рейду у січні 1941 року, якби не просвітницька діяльність його наставника О. С. Ковтуна ?

* * *

Не можна оминати таку професійну рису Ковтуна-педагога, як ерудованість. Його екскурси в історію були насичені глибокими знаннями про описувані події, явища, біографії історичних персоналій. В одному з листів, який надійшов до Малої Виски з музею В. Чкалова, що діяв у Горьковській області, музейні працівники просять О. С. Ковтуна прокоментувати колективне фото, датоване 1925 роком, на якому зафіксований відомий льотчик із однополчанами: «Олександр Сергійович, ви обіцяли написати про історію появи цієї фотографії, а ще проте, чому всі на фото дивляться в об'єктив, а В. Чкалов відвернувся...» [9]. Деталізація історії – невід'ємна риса краєзнавця.

Володіючи величезним запасом знань з історії, він мав неабиякий хист доносити цю інформацію людям. Його розповіді були насичені фактами, іменами, масою хронологічних дат, але не походили на документальну хроніку, а нагадували захоплюючі історичні повісті, легенди, міфи. Його хотілося слухати і слухати. Збереглися аудіозаписи розповідей О. С. Ковтуна. Слухаючи їх та пригадуючи живе спілкування з учителем, варто зауважити, що оповідачем він був дійсно неперевершеним, напевне нічим не поступаючись у цьому мистецтві знаменитому майстру художнього слова Іраклію Андроннікову. Цю рису виокремлює і письменник Володимир Бровченко: «Олександр Сергійович уміє розповідати захоплююче і цікаво, із сотнями подробиць, імен, дат. Здається, він знає усе про нашу землю, від давнини до сучасності. Розповідає хвилюючись, з молодечим завзяттям, як людина, якій не байдуже те, про що мовиться. Зразу видно – залюблений у свою справу. І його розповіді – то не тільки виклад достовірних пошукових матеріалів, а й найцінніше, почуттєве, я сказав би, художницьке відтворення драматичних, трагічних, героїчних сторінок людського життя. Здається, якби він написав книгу, вона б нікого з читачів не полишила байдужим» [10].

Як уже згадувалось, юні краєзнавці багато подорожували до визначних містць Радянського Союзу: Москви, Ленінграда, Ульяновська, Казані тощо. Олександр Сергійович часто виконував функції екскурсовода. Колишні учні згадують, що на Пискарьовському кладовищі у Ленінграді до гурту маловишан приєднувалось багато відвідувачів, захоплено слухали вчителя з Малої Виски, а потім підходили, щоб потиснути руку і подякувати за таку розповідь.

* * *

Створення історико-краєзнавчого музею у Малій Висці Олександр Сергійович в останні дні свого життя називав своєю лебединою піснею. Але, насправді ідея створення музейного закладу у Малій Висці – це справа

всього життя. На це вказують ті незначні архівні матеріали, що збереглися в його родині. Обґрунтування ідеї створення районного музею зафіксовано у журналі планування та обліку роботи краєзнавчого гуртка, що діяв на базі Маловисківської СШ №3 ще у 1963-1964 рр. (це був перший рік роботи на посаді вчителя у Малій Висці). Зміст роботи гуртка передбачав збір та систематизацію документальних матеріалів та речових пам'яток [11]. Меті накопичення музейних предметів було підпорядковано листування О. С. Ковтуна з людьми, що якимось чином причетні до історії Маловисківщини. На прохання майбутнього директора музею надходили посилки та бандеролі з усіх куточків Радянського Союзу та із-за кордону: м. Кіровськ Мурманської області, м. Гусь-Хрустальний Володимирської області, міст Загорськ та Люберці Московської області, Алма-Ати, Іваново, Омськ, Саратов, Кролевець Сумської області, м. Ключборг (Польща). Листом з Москви засвідчив про матеріальну підтримку музею художник Петро Оссовський [12]. Це далеко не повний перелік адрес, звідки надходили подарунки для створення експозиції районного музею.

На жаль, довгий час ідею створення музею реалізовувати не вдавалося через відсутність приміщення. Школа, в якій працював Олександр Сергійович, знаходилася у пристосованому будинку (колишній поміщицький маєток), де катастрофічно не вистачало навчальних приміщень. Про виділення кімнати під музей навіть не могло йти й мови. Тому на початку 70-рр. ХХ ст. було вирішено частину зібраних матеріалів експонувати в одній із класних кімнат, яка отримала статус кімнати Слави. Тут розмістили велику кількість матеріалів, де було персоніфіковано історію Маловисківщини до кінця 40-х рр. ХХ століття. У цьому приміщенні відбувалися різноманітні заходи, базувалась робота краєзнавчого гуртка та відбувалися зустрічі з почесними гостями школи й міста.

Ідея створення краєзнавчого музею у Малій Висці була реалізована лише у 1979 році, коли у райцентрі було зведено нове приміщення Будинку культури. На жаль, невелика площа, відведена під музей не могла вмістити весь зібраний матеріал, не була реалізована мрія О. С. Ковтуна про створення кімнати народного декоративно-прикладного мистецтва та природничого відділу. Тому деякі матеріали він вирішив передати своїм учням, які викладали у школах міста. Ще й сьогодні сприяють у викладацькій діяльності вчителя географії Маловисківської загальноосвітньої школи №4 С. К. Харитонович навчально-демонстраційні матеріали, які вона отримала з рук О. С. Ковтуна [13].

З відкриттям музею О. С. Ковтун, не чекаючи грошової винагороди, починає кар'єру музейного директора. Це був період піднесення та оптимізму, до музею постійно йшли та їхали відвідувачі. Багата експозиція приваблювала людей різних вікових категорій. Навколо Олександра Сергійовича знову гуртуються діти, тепер уже опановуючи ще одну форму роботи – музеєзнавство.

Це були останні роки життя великого краєлюба, у травні 1981 року його не стало. З того часу минуло 32 роки, але впродовж цього часу ця постать, що зберегла пам'ять про минуле рідного краю, продовжує жити у спогадах маловищан: статті на сторінках районної та обласних видань (2011 році їх було декілька) [14,15], заснування у 2010 році районного краєзнавчого конкурсу «Сім чудес Маловисківщини» імені О. Ковтуна, і – нарешті, відповідно до рішення сесії Маловисківської міської ради та за сприяння фермерського господарства «Гульда», встановлення у 2011 році на приміщенні будинку, де функціонував музей меморіальної дошки на честь Олександра Сергійовича Ковтуна – все це ще раз підтверджує всенародну любов та вдячність людей до непересічної постаті, подвижницької діяльності краєзнавця.

Використані джерела та література:

1. Тільнов В. Б. То хто сказав, що незамінних не буває? // «Маловисківські вісті». – №37, 16 травня 2009 року.
2. Бровченко С. Г. Слово про Олександра Сергійовича. Спогади. – с. Хмельове: Особистий архів Шевченко З. Ф.
3. Сухомлинський В. О. Виховання розуму у дитини. // Наука і культура. – К.: Академія наук Української РСР, 1966. – 413 с.
4. Записано зі слів Шапошнікової З. І. Особистий архів Шевченко З. Ф.
5. Записано зі слів Ковтуна О. С. Аудіозаписи розповідей Ковтуна О. С. – Мала Виска.: Особистий архів Бровченка П. Я.
6. Матеріали з фондів музею історії села Злинки Маловисківського району.
7. Листи Л. М. Кеккелева до О. С. Ковтуна. – Мала Виска. 9.10.1967р., 25.07.1968р. – Кіровоград.: Особистий архів В. І. Ковтун.
8. Записано зі слів Ковтуна О. С. Аудіозаписи розповідей Ковтуна О. С. – Мала Виска.: Особистий архів П. Я. Бровченка.
9. Позывные наших сердец. Военная литература. – Електронний ресурс: militera.lib.ru/memo/russian/shimansky_vp/13.html.
10. Бровченко В. П. Дорога до рідного дому. // Дніпро. – 1981. – №5.
11. Ковтун О. С. Журнал планування та обліку роботи краєзнавчого гуртка Маловисківської СШ №3. 1963-1964н.р. – Кіровоград: Особистий архів В. І. Ковтун.
12. Листи П. Осовського до О. С. Ковтуна. – Мала Виска. 01.02.1978р.; 18.03.1978р. – Кіровоград: Особистий архів В. І. Ковтун.
13. Записано зі слів С. К. Харитонович. с. Хмельове.: Особистий архів Шевченко З. Ф.
14. Боброва Р. Д. Як Вас не вистачас, Олександрє Сергійовичу! // «Маловисківські вісті». – №73 від 21 вересня 2011р.
15. Теліга Л. І мертвим і живим. // «Маловисківські вісті». – №79 від 12 жовтня 2011р.

Федір Шенель,
почесний краєзнавець
Кіровоградщини

Як мене знайшло краєзнавство

Без сумніву на краєзнавство я був запрограмований. Істфаком Дніпропетровського державного університету. Втім, освіта-освітою, а ще певним чином мали розташуватися зірки, які відповідають за життєву й творчу долю. Власне, хто перший назвав мене краєзнавцем? Не пам'ятаю. Але точно - не у 1979-1982 роках, коли працював сільським учителем на Дніпропетровщині. Тоді не склалося...

Втім, лишилося документальне підтвердження того, що навіть сама думка про майбутнє захоплення спершу, як не парадоксально, визріла не в моїй голові. Її озвучив Юрій Андрійович Мицик. Мій – від курсових робіт! - по-життєвий науковий керівник. І - Добрий Янгол. (Небагато знайдеться викладачів, котрі посилаються на дипломну роботу свого студента, як це зроблено у книзі «Як козаки воювали» при описі Хотинської війни 1621 року). Коли у 1982 році почав читати лекції й вести практичні заняття з нової й новітньої історії країн Азії й Африки в Кіровоградському пединституті ім. О. С. Пушкіна, в одному з листів до мене, він, щиро порадивши тому факту, що маю змогу викладати екзотичний предмет українською (до речі, зелене світло викладанню рідною мовою ввімкнув декан істфаку Тарас Іванович Бабак), але, водночас, порадив при нагоді пов'язувати минуле й сучасне далеких країн з історією України (воювали ж козаки з *турками*, а, скажімо, дослідник *Нової Гвінеї* Микола Міклухо-Маклай був наполовину українцем, а сліпий український мандрівник Василь Якович Єрошенко став класиком *японської* літератури і т.п.). Спонукав побільше спілкуватися з тутешніми краєзнавцями, знайомитися з журналістами місцевих видань і, головне, починати самому писати на теми краю, куди занесла доля! Отож, саме Юрій Андрійович першим відчув у мені творчий потенціал. До всього додалася незабутня наука й життєве кредо Миколи Павловича Ковальського та Ганни Кирилівни Швидько.

Наприкінці 80-х познайомився з Володимиром Євгеновичем Панченком, котрий, дізнавшись про мої справжні уподобання, якимось відразу запропонував писати для новоствореного «Народного слова» – без обмеження в обсязі – щомісячні огляди публікацій товстих літературних журналів, зрозуміло, пов'язуючи їх зміст з нашим краєм («Вирватися з проклятого кола», «Наші на літературних шляхах ХХ століття», «Читаймо. Захоплюймося. Шануймо», «Українські журнали повинні вижити» тощо). Робив я це з великим задоволенням під псевдо **Н. Читальник**, запозичивши заміну справжнього прізвища з Літопису Самійла Величка та

творів Валерія Шевчука. (Додам, що надалі користувався й іншими псевдонімами – *А. Василик, А. Безпечний, В. Куриполе, А. Кодацький, Ф. Сухов, В. Вечірній, Д. Божий, Р. Іваненко, Ф. Шкоренко, О. Хрисаненко, Б. Швайченко, Б. Швейченко, Б. Кубанченко, О. Назаренко, Х. Шаненко, Ф. Ш.* і ще якимись. Інколи матеріали краєзнавчого характеру підписував назвою тієї прес-структури, в якій працював: *прес-група УСБУ, прес служба прокуратури області*, рідше – зовсім *без підпису*. Тепер думаю, а чи вірно чинив, що не завжди підписувався власним прізвищем? Адже наступники посилаються не на Шепеля, а на якихось вигаданих кодацьких, сухових тощо?).

Згодом, готував рубрику *«Було колись...»* («Побратимство», «Реліквії січової Покрови», «Максим Залізняк – наш земляк» і т.д.), спрагло ковтаючи і проектуючи на сучасність повчальні цікавинки з «Киевской старины», «Исторического вестника», «Русской старины» та інших дореволюційних і закордонних видань, які *рантом* стали доступними в Кіровоградській обласній науковій бібліотеці (спершу імені Н. К. Крупської, а згодом – Дмитра Івановича Чижевського), де завдяки бурхливій діяльності Олександра Вікторовича Чуднова, з'явився відділ краєзнавства та рідкісної книги. Тоді ж чимало надрукував з улюбленої козацької тематики («Наш край в козацьких думках», «Лист Івана Сірка з Торговиці», «Свіжий погляд на минуле козацького краю», «Хоробрість предків – головний спадок синів України», «Гірке передчуття запорожців», «Я, Пилип Орлик...»). Приємно, що й досі на ті публікації посилаються окремі краєзнавці.

Потім мав причетність до витоків літературно-містичного журналу «Поріг» (нетривалий час – заступник редактора), у якому також протягом років публікувався як краєзнавець за сприяння незмінного керманича часопису й далеко відомого за межами України тонкого майстра фентезі Олексія Яковича Корепанова.

Не став чужим і для чи не єдиного в своєму роді в Україні краєзнавчого видання - «Єлисавет» та літературного часопису «Вежа», де й досі – за інерцією? – числюся в редколегії.

Може комусь і видасться дивним, але по-справжньому *відчув себе краєзнавцем*, працюючи у прес-підрозділі управління Служби безпеки України в Кіровоградській області (1992-2010). Починав із списків реабілітованих, які в 90-х охоче друкували існуючі досі та вже зниклі обласні й районні газети (наприклад, тижневик «Без таємниць» виділив для цієї святої справи спеціальну рубрику «Із небуття»). Про тих репресованих земляків, долі яких вписувались у мереживо історичних подій минулого, готував окремі нариси («Кем только они не становились!», білоеміграція з так званого «Галліполійського союзу»; «Откуда у хлопца испанская грусть», громадянська війна в Іспанії 1936-1939; «Обіцяв підняти повстання на Україні», радянсько-фінська війна 1939-1940; «Антонеску дав

наказ.. Чим у роки війни займалася румунська комісія по переселенню», «Розповсюджував провокаційні чутки щодо повстання в Чечні», події на Кавказі 1941 тощо).

Додам, що на перших порах у цілком спорадичному пошуку цікавих для можливих публікацій документів значну допомогу надавала працівниця архіву УСБУ в області Марія Олексіївна Пантелеєва. Втім, практично завжди, і керівництво, й колеги також цьому сприяли. Для непосвічених скажу, що пошук (на той час) вівся напомацки, шляхом не образного, а справжнього втирання в пальці і вдихання в легені алергійної порохняви минулих десятиліть. У відомчому архіві майже не знаходив – за рідкісним виключенням – матеріалів, об'єднаних бодай якоюсь темою. Переважно – це були справи щодо конкретних репресованих осіб. Тобто, щоб вийти на якусь тему, потрібно було знати бодай одне прізвище. Траплялися, щоправда, зшитки, пов'язані зі звірствами сталінських сатрапів («Розстрільний документ зразка 37-го») та німецьких окупантів («Розстріляно, закатовано, зруйновано, вивезено»). Звернув увагу на помітну схожість сталінської й нацистської контрпропаганди щодо оприлюднення інформації про масові поховання розстріляних противником («Зеров інструктував як слід писати»).

Йдучи шляхом публічного повернення добрих імен, безвинно постраждалих у добу тоталітаризму та ліквідації «білих плям» в історії краю, став членом редколегії багатотомних видань «Реабілітовані історією. Кіровоградська область», «Книги пам'яті і скорботи».

Тому згодом, коли вже на державному рівні актуальними стали питання висвітлення проблем Голодомору, Великого Терору та національно-визвольних змагань, несподівано виявилось, що *займаюся* такого роду питаннями уже не один рік. З посмішкою згадую, як наприкінці 90-х керівник прес-центру СБУ Анатолій Іванович Сахно, ніби ненароком (та ще й не безпосередньо, а через когось) посварив за надмірне захоплення історико-архівною тематикою, мовляв, це може відвернути увагу від актуальних тем сьогодення. Втім, будучи людиною небайдужою до вітчизняної історії й культури, невдовзі сам розродився книгою нарисів під красномовною назвою «Щоденник «контрреволюціонера» (2000), де, до речі, знайшлося місце й для Кіровоградщини, зокрема, «артільного батька» Миколи Васильовича Левитського, на що я охоче відгукнувся в «Кіровоградській правді».

Висвітлення в пресі виконання Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (1991), а водночас і заняття улюбленою справою, – дещо несподівано – зробили лауреатом щойно заснованої обласною радою премії імені Володимира Ястребова (1993, вручав у краєзнавчому музеї Володимир Андрійович Долиняк), а потім – «народословської» – імені Володимира Винниченка (1994, вручав у приміщенні редакції Валерій Павлович М'ятрович).

Тепер ось думаю, а чи запропонував би без усього того красзнавства в 1993 році редактор «України-центр» й просто незабутній Микола Олександрович Черненко влитися до лав Спілки журналістів України? Можливо запитання не таке вже й риторичне, бо коли готував заяву до вступу, то саме з красзнавчим вантажем почувався значно впевненіше. (До речі, наразі встиг написати невеличкі спогади про свої перші журналістські враження: «Все тоді було новим і відбувалося вперше»). Зараз приємно, що познайомився зі справжніми журналістськими легендами краю і, навіть, сприяв у матеріалізації їх окремих творчих задумів. Наприклад, коли ще один незабутній поет і журналіст Валерій Васильович Гончаренко (у 1992 році працював у «Вечірній газеті»), у притаманному для нього стилі («Слухай, старий!») запропонував наочно познайомити кіровоградців з повсякденним життям за кам'яним парканом колись мало не містичної спецслужби («А чому б і ні, адже спускалися вже з фотоапаратом до уранової шахти?»), - з'явився матеріал «З фотоапаратом до... СБ», де, крім іншого, були чи не перші світлини з *того самого архіву*. То ж не дивно, що, пізніше, сам собою виник матеріал «Минуле журналістики області через призму розсекречених документів».

На перших порах підбадьорило й те, що завдяки незабутньому Леоніду Куценку природно долучився до зробленого ним відкриття щодо невідомих сторінок трагічної біографії поета Миколи Кіндратовича Вороного та його побратима по останньому прижиттєвому прихистку – Новоукраїнці – бібліотекаря Павла Ксенофонтівича Андрієвського («Ще раз про таємничу загибель Миколи Вороного», «Підписував псевдонімом «Степовий» і т.п.). Й досі щиро дивуюся з того, що Леонід Васильович (завжди вибухав праведним гнівом, коли називав його не просто по імені, а ще й – по-батькові) вніс моє прізвище до укладеного ним у 1995 році «Словника літераторів Кіровоградщини» як «літературознавця» та автора невеличкого довідника «Україна 1917-1992». Бачу той *літературний аванс* доведеться відпрацьовувати до самого скону. Але то вже зовсім інша розмова...

Дуже приємно, що впродовж багатьох років продовжує використовувати мої маленькі відкриття Григорій Джамалович Гусейнов. Особливо – в «Господніх зернах». Хоч посилається і в інших творах, де красзнавство – не ознака містечкового патріотизму, а щаслива можливість користуватися, – як власними, – набутками всієї світової культури. Остання, виявляється, тісно пов'язана з моїм краєм неймовірним переплетінням людських долі і творчими запозиченнями. Він охоче надав можливість друкуватися у тільки-но створеному «Кур'єрі Кривбасу», де, серед перших моїх публікацій була трансформація живих спілкувань та листів «Жити не хотілось після того «закордону» про «покоління 14-16 літніх підлітків, котрих фашисти везли до Німеччини, а по поверненні на

Україну, чекав Сибір» (Леонід Куценко). В статті йдеться й про Миколу Кузьмовича Смоленчука (до речі, згадуваний Юрій Мицик рецензував один з його творів на історичну тематику). Приблизно тоді ж я передав до обласної організації спілки письменників оригінал звернення Смоленчука до начальника УСБУ Ігоря Петровича Самойленка з приводу видачі довідки, яка підтверджувала б перебування на примусових роботах в Німеччині, і позитивну відповідь. (Принагідно додаю, що раніше, в 1994 році, так само передавалися й рукописні вірші на ідиш Матвія Голбштейна («Повернення із небуття» Ю. Камінський, Ф. Шепель – «Літературна Україна»).

Інколи архівні справи своїм сюжетом нагадували мені вже читані літературні твори. Так об'ємна справа, сфабрикована чекістами-особістами доби будьонівського наступу настільки вразила схожістю – до найменших деталей! – з однією з сюжетних ліній «12 стільців» І. Ільфа і В. Петрова, що мимоволі з'явився великий матеріал «Слисаветградський варіант «Меча и орала». Неодноразово з-під пера карального органу вимальовувалися історії, аналогічні Гашековим «Пригодам бравого вояка Швейка», наприклад, про те, як мухи о...ли портрет цесаря, але підглянуті вже через призму Великого Терору в СРСР... Деякі розповіді, вичитані в протоколах допитів, потребували мінімум правки, щоб стати, скажімо, пригодницьким оповіданням про події громадянської («Я поклав його з маузера...»). Рідше потрапляли на очі ніколи не друковані літературні твори, як, наприклад, «Роман в «кликбезе», що належить репресованій доньці царського генерала - Катерині Керстич з Кіровограда («Вопросы о телепатии»). Нарис про уродженця Єлисаветграда й автора спогадів «Все дороги ведут на Воркуту» Павла Івановича Негретова («Утром я захотел жить») написав за наполяганням Василя Всеволодовича Даценка, котрий активно сприяв у реабілітації письменника. Вніс децицію і у вивчення біографії родини Тарковських, опублікувавши невідомий документ ЧК про обставини смерті Валерія - брата Арсенія Тарковського («Мишу Злого и Валу Тарковского убили григорьевцы»). Ну й, зрозуміло, натрапляв на чимало зразків «контрреволюційної» народної творчості, яка йшла в розріз з існуючими комуністичними порядками чи висміювала їх у піснях, анекдотах, приказках, карикатурах тощо). Нарешті, в антирадянській агітації й пропаганді обвинувачували й за аматорські (не хочеться називати їх графоманськими, бо постраждали люди) твори («Вор-рецидивист или дисидент?»); «Дорога ціна школярських віршів», «Писав вірші антисовєтського юмористичеського характеру»).... Виявилось, що в покалічених долях земляків нерідко «винними» ставали твори відомих, але заборонених Володимира Винниченка (жив у Франції), Остап Вишні (перебував у засланні), Бориса Грінченка (не дожив до «світлого майбутнього»), Сергія Єсеніна («в петлю слазил в «Англетере»), – які ними

читалися, переписувалися чи зберігалися («Про Сергія Єсеніна, Демяна Бедного, українізацію та розстрільну справу зразка тридцять сьомого»).

У своїх публікаціях мені довелося цитувати чимало листів, адресованих «товаришам» Сталіну, Берії, Ворошилову, Хрущову та іншим вождям, від яких пересічні люди чекали справедливості («В обстановці слідчого усамітнення...», або Лист до Берії»). Взагалі ж, епістолярій з карних справ – тема окрема, яка ніколи не лише байдужим. До сліз можуть довести вразливу душу листи арештованого отамана-самостійника Залізняка (Івана Коваленка) що, вочевидь, давно варті, якщо не окремої книги, то кінофільму («Листи до коханої, надіслані у вічність»). Трапляються й такі, які опускалися не до поштової скриньки, а кидалися навмання, покладаючись на долю й добрих людей («Письмо, выброшенное из вагона. О человечности в годы репрессий»). Листи від матерів, сестер, дружин, дітей...

Відгуки на мої публікації були переважно небайдужі. Так, письменниця й в'язень сталінських таборів Галина Берізка (Галина Свиридівна Бровченко (Шарандак) з села Могильного Гайворонського району написала з приводу мого матеріалу «Невідома карта України» про її репресованого дядька Всеволода Бафталовського. Поважного віку колишній співробітник держбезпеки Василь Семенович Чорноморець приходив, щоб обговорити статтю «Дом русских лётчиков», яка розповідала про те, що в 1943 році гітлерівці створили в обласному центрі по вулиці Колгоспній спецзаклад для перевербування на власний бік радянських пілотів, які потрапили в полон. Прихильно відгукнувся на матеріал «Вони читали заборонену літературу» відомий правозахисник з Олександрії Вілен Якович Очаківський. Вразив спогадами про тортури герой мого нарису «Буду підписувати все аби не знущались» Іван Скрипка з Макіївки Донецької області (уродженець Маловисківського району). Яюсь на початку 2000-х телефонувала навіть закордонна родичка власника одного з «дворянських гнізд» на Олександрійщині - репресованого дворянина Михайла Михайловича Бурдзинкевича, про долю якого теж довелося писати. Нарешті, Станіслав Миколайович Янчуков згадав про мене в книжечці «З іменем Володимира Ястребова».

Іноколи під рукою накопичувався значний обсяг цікавого матеріалу. Тоді його намагався узагальнити. Так, трапилось після написання кількох статей, за змістом пов'язаних з Голодомором («Страшні листи голодного 33-го», «Висловлював особисті судження про голод...», «Гірка доля Володимира Гури», «Не бажав працювати на радянського поміщика», «Голод не був випадковістю», «Справа «Школа», або Не всі червоні командири могли мовчки їсти, коли на їхніх очах гинуло українське село» тощо). Чимало звинувачень у справах незаконно репресованих стосувалося їх справжньої чи вигаданої належності до «Просвіти» («Репресовані як члени «Просвіти» та УАПЦ», «Був членом Добровеличківської «Просвіти»

тощо), а також до так званих «Спілки визволення України» («Про організацію, яка в дійсності хоч і не існувала, але жертв за собою потягла чимало») й «Українського національного центру» («УНЦ – справа сфабрикована»). Виявилось, що справи «СВУ» та «УНЦ»– стосуються не тільки академіків Сергія Єфремова, Михайла Грушевського та жменьки добірної української інтелігенції. Обвинувачення в причетності до них отримали й десятки учительських кадрів Зінов'ївська та земляків-хліборобів! Київський «День» на початку 2000-х років надрукував кілька з цих *узagalьнюючих* попередню роботу нарисів («Чи всі українці мовчали про голод?», «Заплямовані» трьома буквами) тощо). Свого роду подякою за них з мого боку стали спеціально підготовлені розлогі відгуки на книги з бібліотечки, яку видає газета.

Просвітяни та представники Кіровоградського українського клубу запрошували для виступів. З рук Миколи Васильовича Хомандюка навіть отримав грамоту за №509 від центрального правління Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка.

Крім того, маю серію статей про переслідування тоталітарним режимом людей за національною ознакою («Болгарська контрреволюція на Кіровоградщині» та ін.), або родинну приналежності («Родинні зв'язки як... кримінальний злочин, або Що ховалося за цілком таємним наказом Миколи Єжова від 1937 року?», «Ежовые рукавицы» для дружин ворогів народу» тощо), що спростовує вигаданий сталіністами міф про те, що син за батька не відповідає.

Здається, окремі краєзнавці (наприклад, Лариса Анатоліївна Гайда, завдяки якій «потрапив» до кількох збірників наукових конференцій та випусків «Кіровоградського краєзнавчого вісника») вважали, що мав би глибше заглибитися в якусь конкретну тему. Скажімо, з її легкої руки до цього часу до мене звертаються як дослідника української революції в селі Глодоси, про що, до слова сказати, писав в останнє багато років тому. Втім, усе так і не так. Адже знаходячи все нові й нові нікому невідомі архівні документи, цінні з історичної точки зору, я просто змушений постійно переходити від однієї цікавої до іншої, не менш захоплюючої теми. Адже з дитинства тягне ділитися відкриттями з усім світом. Тож, коли потрапляють на очі нові джерела, то й нова тема розвивається сама собою, а стару – доводиться відкладати до нагоди. Так само писав і про цвіт нації, який дали Глодоси («Уроки української...»), «Як з корифеїв робили фарисеїв...», «Ще раз про глодосівську «Просвіту» тощо). Або вже якимось само-сабою (навіть без впливу Романа Миколайовича Коваля чи Василя Вікторовича Білошапки, до безцінного доробку яких ставлюся з повагою) брався за тему отаманів-самостійників («Операция по очистке района от петлюровского элемента», «За участь у банді Степового...»). Вихований справжніми джерелознавцями, просто не міг залишити неопублікованою так звану «Історію банди Хмари» («Вежа», частково - «Вечірня газета»).

Цікаво, що селяни навіть під страхом репресій у двадцяті роки не дистанціювалися від свого улюбленого отамана. Так жителі одного з сіл Олександрівщини, захищаючи земляка від арешту, підписали документ в якому простодушню говорилося: «Тоді все село служило у Хмари».

Є публікації, на які прямо або опосередковано надихнули ті чи інші краєзнавці, як ось, Володимир Миколайович Босько та Костянтин Васильович Шляховий. До них належить, наприклад, стаття «Гірка «ягода» дворянина Ерделі». Знайшовши кримінальну справу на одного з представників славного роду, завдяки попереднім дослідникам уже знав про що і як писати. А було й таке, що брався писати тільки через те, що в якомусь архівному документі траплялося прізвище відомої людини. І досі не знаю чи має бодай якесь відношення Афанасій Саінсус, хлібороб з села Панчеве, розстріляний у 1938 році, до колишнього очільника «Червоної зірки» й нинішнього міського голови Кіровограда? Але саме така дивна обставина дала поштовх до написання статті «Контрреволюційна організація, якої не існувало».

Траплялися справи цікаві тим, що містили моторошні автографи. Наприклад, я знайшов документ, підписаний власноруч червоним олівцем керманічем ОДПУ Генріхом Григоровичем Ягодою («За підписом Ягоди»). Йдеться про справу зразка 1931 року стосовно «шкідництва» на заводі «Червона зірка», з якої яскраво видно, як саме фабрикувалися самонаклепи. Не без емоцій споглядав підпис, зроблений м'яким олівцем синього кольору, котрий тримала рука уродженця Одеси, Генерального прокурора СРСР Андрія Януарійовича Вишинського («Троцькістка Клебанова»).

Як не дивно, але за документами радянських спецслужб сміливо можна писати навіть історію певних галузей промисловості Кіровоградщини («Шкідництво» на буровугільних шахтах Олександрівщини), «Подвійний удар коричневих і червоних по... кіровоградському трамваю» тощо). Або політичних партій чи громадських організацій. Свого часу в «Народному слові» навіть започаткував рубрику «Українські політичні партії (з історії)», куди мені вдалося вмістити дані бодай про декого з репресованих прибічників Української соціал-демократичної робітничої партії, Конфедерації анархістських організацій України «Набат», Української партії соціалістів-революціонерів, навіть - ОУН. Пощастило дещо дізнатися й про минуле дитячо-юнацьких організацій скаутів та пластунів («Записки елісаветградських скаутів вісімдесят років зберігалися під грифом «цілком таємно»; «Сучасні кіровоградські пластуни теж мають свою історію»). Виявилось, що у пореволюційній справі стосовно місцевої анархістки збереглося листування зі скаутами з Одеси, а в іншій, зразка 1936 року, згадується вилучена в «залізничника-націоналіста» з Гайворона книга Івана Олексіява «Український пластун». Подавав і маловідомі факти про навчальні заклади

області, зокрема, про кавалерійську школу («Командирован от Одесского ГПУ», «Справа «Школа»).

На кривавих скрижалях радянських спецслужб записана історія й багатьох релігійних конфесій. Є тут інформація й про католицького священика з Голованівська Йогана Йосиповича Лаврецького, якого цінував сам Папа Римський («Репресії проти римо-католиків на Кіровоградщині у 30-ті роки»). І про лиху долю прихильників та служителів УАПЦ («Петро Кульчицький: від поборника УАПЦ до жертви Соловків», «Священник-патріот Микола Гагалій, котрий писав вірші під псевдонімом «Полтавець»); ієговістів («Чому тонкий заарештував Вербу?»); так званих «тихонівців» («Ибо, кого любит Господь, того наказывает»); православних московського патріархату («Мученики за веру») і навіть незвичних, але від того не менш трагічних, краснодраконівців («Скопцы-краснодраконовцы»).

Враховуючи особливості історичних джерел, довелося писати про петлюрівців справжніх і людей даремно затаврованих причетністю до цього руху («Служил у Петлюры?»). Репресовану жінку, котру звинуватили в тому, що вона, буцімто, є отаманша Маруся Никифорова, а насправді такою не була («Для нас Маруся – не просто Марія»). Розповідати про людей пересічних і широковідомих. Так, у справі репресованого кіровоградця Литвиненка, знайшов інформацію про його листування під час війни з визначним діячем книговидавничої справи та «Просвіти» Іваном Микитовичем Тиктором. Цікаво, що тодішній директор видавництва «Волинь» спонукав знайомого до поширення українських видань на Кіровоградщині («Український Бівербрук. Невідомі сторінки життя видатного видавця»). До речі, на тему поширення преси в окупованій Олександрії присвятив статтю «Заботы Семена Турбаевского». Траплялися документи, пов'язані з біографією корифея вітчизняного театру Миколи Карповича Садовського, якого ГПУ називало «українським шовіністом» («Микола Садовський під «недремним оком» ГПУ»). Про нашого земляка й улюбленого учня Олександра Потебні розповів у матеріалі «Зінов'ївське науково-краєзнавче товариство, або Василь Харців і ДПУ». Не міг промовчати в пресі, побачивши фільтраційну картку (передавалася разом з іншими кількома тисячами до обласного архіву) на в'язня Бухенвальда Федора Миколайовича Плотніра, відомого краєзнавця та колекціонера з Нової Праги. Ще в 1995 році мене зацікавило, що наш земляк Лев Мацієвич - відомий пілот Російської імперії, котрий навіть одіозного Столипіна підіймав у небо, - був прибічником Міхновського й самостійної України («Ми з Мацієвичем...»). Нарешті, серед репресованих тоталітарним режимом були й зовсім неординарні особистості, такі як уродженець сучасного Петрівського району етнічний німець Петро Петрович Рейснер («Изобретатель «Perpetuum mobile»).

Окремо в моїх дослідженнях стоять теми, пов'язані з Другою світовою війною. Зрозуміло, чимало довелося писати про участь у війні

земляків-співробітників радянських спецслужб («Бійці таємного фронту у вирі минулої війни», «Німці так довіряли розвіднику, що нагородили медалями»), про партизанський рух («Шеф райуправи або таємниця загону ім. М.С.Хрущова»), а також щодо інших подій («Один із ста тисяч, або Як оточення під Зеленою Брамою позначилось на долі простого солдата»). Тему окупації Кіровограда висвітлив в окремому нарисі, зміст якого використав відомий краєзнавець Юрій Миколайович Матівос в одній із книг.

Кілька окремих матеріалів, побудованих на моторошних документах, присвятив Голокосту («Звір на прізвище Коцюев», «За віщо ти тянеш мене на смерть?», «Перевертьши», «Без права на прощення», «Каратель» тощо).

Намагався правдиво висвітлити діяльність українського патріотичного підпілля на території області («З боївками УПА і патріотичною музою по Кіровоградщині»; «Федір Тамко: трагічної долі поет і патріот», «Микола Горянський був членом ОУН і мав вступати до УПА, але став червоноармійцем і в'язнем ГУЛАГу», «Чи ходили «бофони» Кіровоградщиною?», «Зв'язкова ОУН під псевдо «Хмара», «Арештовані окупантами, бо співали «Ще не вмерла...», «Отримав завдання відкрити їдальню для членів ОУН», «Російськомовна листівка УПА», «Сторінки з архіву СБУ, або ОУН на Кіровоградщині», «Гітлерівські та сталінські спецслужби шукали рівненчан, які пошили український прапор та виготовили тризуб»). На жаль, досі багато людей живуть хибними стереотипами щодо подій того часу, коли карні справи гітлерівців стосовно борців за незалежну Україну (де, в прямому розумінні, не встигло висохнути чорнило), «ничтоже сумняшесь», тобто без найменших вагань, продовжували сталінські спецслужби. Останні цікавило буквально теж самісіньке: ті ж особи й події. Ні Гітлеру, ні Сталіну не потрібна була Самостійна... Зовсім юних хлопців і дівчат спершу катували й розстрілювали в Кіровоградській тюрмі СД та відправляли до Бухенвальду окупанти, а згодом – знищували й відправляли до ГУЛАГу вже «свої». Прикро, що дехто схильний співвідносити їх з поліцейськими-карателями. Це при тому, що між жовто-блакитними пов'язками останніх і патріотичним підпіллям різниця не менша, ніж між вчинками окремих українцонависників і жовто-блакитними значками, які вони носять на своїх грудях.

Згадувати про музейну роботу (хай і на громадських засадах) і солодко й боляче. Створення у другій половині 80-х років музею управління КДБ по Кіровоградській області – музею Володимира Івановича Чинченка – було викликано, насамперед, горбачовською «перебудовою», котра мала на меті – ще ширше, ніж XX з'їзд КПРС, – привідкрити завісу театру репресій, водночас наочно показуючи, що постраждали, мовляв, і самі чекісти, насамперед, «вірні лєнінці». Зрозуміло,

що той музей не міг відповідати ідеології нової України. Хоча чисельні експонати можна й потрібно було використати, нехай і з іншим акцентуванням. ...На жаль, коли до 10-ої річниці СБУ разом з художником-дизайнером Андрієм Михайловичем Надєждніним довелося створювати кімнату-музей вже нової української спецслужби - багато було втрачено: приміщення, колись наповнене раритетами, завдяки копіткій праці В.Чинченка стояло пустою, а для нового музею було виділено значно меншу кімнату; якісь експонати повернули власникам, котрі перед тим дарували родинні реліквії; щось потрапило до інших музеїв, зокрема, шкільних... І все, якась дещиця збереглася. До того ж, у відновленій в 2002 році кімнаті-музеї, відлік історії спецслужб краю починався вже не за класичними радянськими мірками (тобто, з «Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 року»), а - з доби козацької. Зі стендів можна було дізнатися, що відома земляна фортеця Св. Єлисавети, яка є символом нашого міста, крім усього іншого, ще й тісно пов'язана з козацькою розвідкою Війська Запорізького. Звідси до Очакова зі спеціальним завданням у 1758 році ходив сотник Василь Кошовенко. Тут тривалий час - після погрому у червні 1775 року Запорізької Січі генералом Текелією, війська якого посилалися для згаданої «чорної справи» саме з даної фортеці, - зберігалися так звані «Секрети Війська Запорізького». Іншими словами - документація спецслужб Нової Січі за десятки років. Звідси правитель Новоросії Мельгунов керував резидентурою розвідки Російської імперії у південному регіоні аж до Криму й Туреччини включно. Тут царські спецслужби боролися чи не з першими у світовій практиці професійними терористами. Сам одіозний начальник Московського політичного розшуку - «охранки» - Сергій Васильович Зубатов цікавився ходом розслідування діяльності (територія сучасного Петрівського району) соціал-демократичного гуртка з українською назвою («Зіронька», Зубатов і слідча справа ДПУ)... З Кіровоградщини родом і відомі в трагічній братовбивчій історії України чекісти: Сергій Тарасович Карін-Даниленко (уродженець села Високі Байраки) і Терентій Дмитрович Дерибас (сміт. Онуфріївка), про якого з особливою неприязню розповідається в книзі Бориса Ширяєва «Неугасимая лампада». Більше того, в 20-х роках в ГПУ служив одіозний чекіст на прізвище Гітлер! («Гітлер працював на Сталіна і допитував Фурманова. А відбувалося все... в нашому місті»). В середині 30-х, саме тоді, коли місто на Інгулі в черговий раз змінювало назву з Зінов'ївська на Кірове, а більшовицька таємна поліція ОГПУ перетворилася на НКВС, міськвідділом керував Дмитро Миколайович Медведєв – майбутній командир «Победителів» і письменник. Родом із Знам'янського району Василь Андрійович Олійник, легендарний ковпаківець, диверсант, який у свої сімнадцять знищив вибухівкою силу-силенну ворожих ешелонів та іншої техніки. Мені пощастило не просто спілкуватися з ним, але й надрукувати дещицю його безцінних спогадів

(«Юный ветеран партизанских походов»). Ця земля дала й одного з засновників українських спецслужб доби УНР Михайла Яковича Красовського («Гімназія: кузня кадрів для спецслужб?»). Тут діяли гетьманські спецслужби і звідси черпала керівні кадри розвідка Української Народної Республіки в екзилі (про це теж були окремі статті). В особі Бернарда Ілліча Яррова край має відношення навіть до створення спецслужб США та західних антирадянських підривних центрів («Засновник і керівник «Вільної Європи» або несподівана доля елісаветградського гімназиста»)… Про новітню історію розповідає стенд, присвячений учасникам бойових дій за кордоном («Їх називають афганцями»). Згодом у музеї з'явилися матеріали, присвячені архівній діяльності УСБУ щодо Голодомору та національно-визвольного руху. Додам, що про музей писали Володимир Босько «Українським бійцям «невидимого фронту» присвячується» та Наталя Щербина «Кімната-музей – до десятиріччя СБУ».

Світлина дореволюційної доби та окремих «етапів великого шляху» з кримінальних справ, навели на думку підготували ілюстрований ними матеріал для «Кіровоградської правди».

Краєзнавство дало можливість познайомитись з багатьма цікавими людьми, про що вже частково розповів. Крім вище згаданих, пощастило спілкуватися з Інтелектуалом та Інтелігентом з великої літери Володимиром Іллічем Пристайком (у другій половині 90-х відвідував Кіровоград, як заступник Голови СБУ). Тоді ж, поталанило взяти коротеньке інтерв'ю, яке, згодом, ввійшло до його книги «Я жив разом з країною»). Згодом, він надіслав мені книгу «Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД» з двома підписами: власним та співавтора – відомого історика Юрія Шаповала. Наразі цінну книгу передав до Літературного музею ім. І.Карпенка-Карого. А ось керівник вузу української спецслужби Володимир Степанович Сідак (після прочитання мого нариса «З минулого української розвідки» наприкінці 1993 року у телефонній розмові пропонував далі працювати під його керівництвом). Приємно було прочитати в газеті «День» позитивний відгук на мою публікацію, присвячену Голодомору, від доктора історичних наук Віталія Вікторовича Стецкевича, колишнього куратора в роки навчання в ДДУ. В одній із статей, присвячених краєзнавчим матеріалам, надрукованим у періодичних виданнях Кіровоградщини за часи незалежності, вчений-історик Олексій Дмитрович Брайченко, неодноразово звертається до мого доробку…

Інколи мені просто нагадували, що я, крім усього іншого, ще й… краєзнавець. Гадаю, що так сталося, коли у грудні 2008 року був запрошений до відділу краєзнавства бібліотеки імені Дмитра Чижевського, де з рук Олега Олександровича Бабенка отримав диплом про присвоєння звання «Почесний краєзнавець Кіровоградщини».

...Здається, тільки Василь Васильович Бондар намагався щось зробити для видання книги, під обкладинку якої потрапила б бодай дешиця того, що я написав. Втім, безрезультатно. Тож, досі я є співавтором книг, які *зробили інші люди*, починаючи від «Часу «чорного ворона» (1995) й до п'ятитомника «Реабілітовані історією. Кіровоградська область» (2004-2009). Крім того, є мої матеріали в багатотомнику «Книга пам'яті та скорботи»; «Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність» (нарис «Від епохи концтаборів до громадянського суспільства») та матеріал про УСБУ в області (без підпису) (2008); «Патріоти Кіровоградщини у ворожому тилу» К. Врадія (2006); багатотомнику «Український голокост 1932-1933 р.р.» (видання НУ КМА починаючи з 2003 року); «Короткій історії злочинів і покарань» (2011) тощо. Ще мав причетність до створення буклетів та написання історичних нарисів до них (з нагоди 15 річниці УСБУ та 20-ої – прокуратури області). Співавтор історичної частини статті про військово-медичну службу УСБУ в Кіровоградській області, яка ввійшла до книги «Організація і розвиток системи медичного забезпечення органів державної безпеки України», надрукованої у 2011 році видавництвами Дніпропетровська та Тернополя...

Неодноразово доводилось писати відгуки на книги, де знаходив невідомі імена, пов'язані з нашим краєм: «Одесский мартиролог», «Книга пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубежом». На публікації колег-істориків, краєзнавців («Історія Кіровоградщини від Володимира Боська») та місцевих літераторів («Білоусові арабески»). Інколи ділився власними враженнями від прочитаних мемуарів класиків вітчизняної культури («Корифеї в спогадах і щоденниках Сергія Єфремова»).

Інколи, при нагоді, згадували й мене. Наприклад, Сергій Іванович Шевченко в книзі «Історія Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка» або Володимир Миколайович Босько - в своїх «Історичних календарях Кіровоградщини».

Щось зроблено й на телебаченні. Ще на початку 90-х з архівними справами в руках брав участь у зйомках передачі, присвяченій голодомору 1932-1933 років. Потім цю ж тему, але зі значно більшим багажем знань, розвивав у фільмі Олени Миколаївни Раміціної. У співавторстві з Володимиром Миколайовичем Моцинським та незабутнім Миколою Васильовичем Хомандюком готував документальний фільм «Ми - соратники». Гадаю, стрічка вже зараз має історичну цінність, адже розповідає про очільників регіональної структури української спецслужби 1974-1999 років, які збиралися в Кіровограді з нагоди 60-річчя області.

Додам, що мене завжди цікавило не лише історичне, але й *природниче краєзнавство*. Якби не іст-, то вчитися б мені на біофаці, куди спершу й нестримно тягло – переважно завдяки пронизливому Джеральду Даррелу та журналу «Юный натуралист». Щасливий з того, що мав нагоду

спілкуватися з незабутнім Михайлом Михайловичем Ножновим. Маю невеличку, втім, улюблену добірку власноруч написаних спостережень за живою природою рідного краю («Білка – спільниця шпаків», «Соня, вовчок, ліскулька...», «І вони – як люди», «Ніка-закопувачка їжаків» тощо). Свого часу намагався залучити до популяризації природи краю й старшого сина Андрія («Синиця-ремез: дійсність і казка», «Сколія – не шершень, не мутант, а окраса природи» тощо).

Вірші пишу переважно «для внутрішнього використання». Зробив, щоправда збілочку. Щось на зразок «домашнього альбому»... Втім, таки закінчу на ліричній ноті.

Немає ні трамвайчиків, ні колій.
Ковтнула їх забута вже війна.
Двірцева й Перспективна босі й голі.
З лубків Ліпатова лиш передзвін луна.

Чорніє лід. І сніг на сонці тане.
Струмки срібляться і в Інгул біжать.
Калюжі висохнуть і глибоченні рани
Розкриють вулиці, але не тільки їм страждать...

Весняні води археологів примножать.
Стрімкою думкою у підземелля поведуть.
І Юрій Матівос уяву розтривожить:
Давні легенди міста оживуть...

*Костянтин Шляховий,
науковий співробітник
Кіровоградського обласного
краєзнавчого музею*

Володимир Миколайович Ястребов (1855-1898). Спроба біографічного дослідження

Володимир Миколайович Ястребов народився 6 липня 1855 року в с. Крива Лука (можливо це – с. Остра Лука Миколаївського повіту) Самарської губернії у родині священика. Ріс самотньо, бо мати померла молодою, а молодша сестричка – маленькою. На десятому році його разом з нянею Варварою було відправлено до Самари для навчання у класичній гімназії. Жили у дядька, куди бабуня по матері, яка вела господарство зятя-вдівця, надсилала продукти і гроші.

У 1872 – сімнадцяти років закінчив гімназію і поступив на історичний відділ історико-філологічного факультету Новоросійського університету в Одесі. Його науковими наставниками в університеті були

такі значні вчені як В. І. Григорович, Ф. К. Брун, Р. В. Орбинський, Ф. І. Успенський, О. І. Маркевич.

У 1876 році закінчив університет і 13 вересня отримав призначення на посаду викладача історії у Єлисаветградську громадську дівочу гімназію.

У місті знову зблизився з В. І. Григоровичем, який після відставки восени 1876 року переїхав до Єлисаветграда і викладав у земському реальному училищі. Передчасна смерть видатного вченого 18 грудня 1876 року змусила В. М. Ястребова перейняти в нього естафету сумлінної науки.

Після необережних слів, сказаних у грудні 1876 року на урочистостях з нагоди 100-річчя народження імператора Александра I, мусив піти з громадської дівочої гімназії, деякий час викладав у приватній дівочій гімназії Е. Ф. Кодієвої, врешті перейшов до земського вищого реального училища.

20 січня 1877 року у Новоросійському університеті був затверджений кандидатом історії за дисертацію “Крестовий похід Фрідріха II”, яку починав писати в Одесі, а закінчив у Єлисаветграді.

З початком турецької війни вступив до Червоного Хреста і справно виконував свої обов’язки у військовому лазареті.

В. М. Ястребов дуже відповідально відносився до викладацької діяльності, ретельно готувався до уроків, але наполегливо продовжував займатися історичними дослідженнями, захопився археологією та етнографією. Невибагливий у приватному житті, канікули і свята використовував на пізнавальні та оздоровчі подорожі. Часто їздив до Одеси, лікувався на Кавказі, був у Москві, Криму і двічі за кордоном – у Франції, Італії, Туреччині. Ці мандрівки формували його наукові інтереси, надавали матеріали для роздумів і публікацій.

20 жовтня 1882 року Єлисаветградське земське реальне училище, яке фактично було приватним семикласним училищем 1-го розряду, зрівнялося у правах і програмах з державними реальними училищами. Згідно з міністерським статутом реальні училища мали так звані історико-географічні музеї, власне це були кабінети навчального приладдя для викладання історії та географії. В. М. Ястребов став завідувачем такого кабінету, але завдяки своїй завзятості, копіткій пошуковій та дослідницькій роботі дійсно підняв його до рівня справжнього музею.

29 червня 1883 року В. М. Ястребов одружився з Оленою Карлівною Рудольф, добре вихованою і працюютою дівчиною. Отримавши людське щастя і домашній затишок, він з більшим натхненням поринув у науку. У цей час почалася його активна робота в археологічних експедиціях, результатом яких були наукові статті та нові експонати музею. Він став постійним співробітником “Кіевской Старины”, археологічна колекція

музею, експонована 1884 року на VI-му археологічному з'їзді в Одесі, привернула увагу його голови, відомого археолога графа О. С. Уварова.

У 1885 році В. М. Ястребов провів вже цілком самостійні археологічні розкопки біля хутора П. К. Буховецького на р. Богодушній (права притока Громоклеї, тепер у Бобринецькому районі), у 1886 році розкопав три кургани біля с. Компаніївки. З набуттям практичного і теоретичного досвіду В. М. Ястребов став справжнім спеціалістом в археології. Паралельно він здійснював етнографічні розшуки і дослідження. Збираючи предмети народного побуту, пам'ятки фольклору та історичні свідчення, він зумів привити любов до місцевої етнографії та історії своїм учням, які стали надійними помічниками в його подвижницькій праці.

Результати дослідницької діяльності В. М. Ястребова привернули увагу наукового світу.

30 квітня 1885 року Московське археологічне товариство обрало його своїм членом-кореспондентом, а 3 квітня 1889 року затвердило дійсним членом.

29 січня 1887 року Одеське товариство історії та старожитностей визнало його своїм членом-кореспондентом, а 29 березня 1893 року – одногосно дійсним членом.

17 листопада 1892 року його обрано до складу Історико-філологічного товариства Новоросійського університету.

17 січня 1894 року він став членом-кореспондентом Церковно-археологічного товариства Київської духовної академії.

Авторитет В. М. Ястребова в археології був настільки значним, що голова Імператорської археологічної комісії граф А. А. Бобринський 3 червня 1888 року попросив його очолити археологічні розкопки давнього могильника в 12 верстах від Тамбова. Після цієї експедиції, результатом якої стала монографія «Лядинській и Томниковській могильники Тамбовской губернії», В. М. Ястребовов постійно співпрацював з комісією і відряджався на розкопки у Херсонщині, Катеринославщині й навіть в області Війська Донського. Результати цієї роботи відобразились у наукових звітах і статтях, але основною його археологічною працею став «Опытъ топографическаго исследования древностей Херсонской губернії», виданий в Одесі 1894 року. У тому ж році в Одесі вийшов головний етнографічний твір – «Материалы по этнографіи Новороссійскаго края».

Археологічні, етнографічні та історичні праці В. М. Ястребова публікувалися у Москві, Петербурзі, Києві, Херсоні, Одесі, Єлисаветграді, Львові, Парижі. Багатогранна наукова діяльність земського вчителя стала феноменом провінційного життя і яскравим зразком духовного подвигу.

Останні роки життя В. М. Ястребова були безрадісними – двоє його дітей померли одне за одним протягом місяця, дружина тяжко захворіла,

від переживань і сам він мало не захворів психічно. На роботі також було багато неприємностей – казенні порядки душили творчу ініціативу, інтриги серед колег гнітили його бездоганно чесну і вразливу натуру.

На літніх канікулах 1897 року він повіз учнів на екскурсію до Криму, але не скінчив її, бо в Ялті отримав сонячний удар, який спровокував гострий психічний розлад. Його було повернено до Єлисаветграда, звідки одразу відправлено в клініку Платонова у Харкові. Навесні 1898 року хвороба відступила, але наприкінці літа раптово трапився рецидив і його як невидужного перевезли до херсонської психіатричної лікарні, де 21 грудня 1898 року він і помер.

Свою службу в кар'єру В. М. Ястребов закінчив у чині статського радника.

Деякий час його могилу доглядала незаміжня сестра дружини, але згодом вона виїхала з Херсону і що сталося з місцем останнього притулку видатного дослідника краю – невідомо, хоча й неважко здогадатися.

Вдова В. М. Ястребова Олена Карлівна у 1929 році була ще жива і перебувала на утриманні своєї сестри, колишньої сільської вчительки Л. К. Рудольф. Подальша доля рідні В. М. Ястребова невідома.

Література:

1. Бракер Н. Володимир Николаєвич Ястребов (До тридцятих роковин смерті) // Україна. – Березень – квітень. – К., 1929. – С. 80 – 91.
2. Довідник з історії України (А-Я). – К.: Генеза, 2001. – С. 1130-1131.
3. Владимиръ Николаевичъ Ястребовъ (Некролог) // Киевская Старина. – Т. 67. – Октябрь. – Отд. I. - К., 1899. – С. 121 – 126.
4. Красноперовъ И. Самарская губернія // Энциклопедическій словарь. – Т. XXVIII-А (п/т 56). – СПб.: Издательское Дѣло – Брокгауз-Ефрон, 1900. – С. 184 – 189.
5. Маркевич А. И. Владимир Николаевич Ястребов (Некролог) // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 22. – Отд. 4. – Одесса, 1900. – С. 43 – 48.
6. РЕГУ. – Т. 4. – К.: УРЕ, 1972. – С. 559.
7. Чуднов А. В. Владимир Николаевич Ястребов (1855-1898). Библиографический справочник. – Кіровоград: Бібліотека Олександра Чуднова, 2004. – 29 с.

Розділ III

НАШ КРАЙ

У ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОЕКТАХ

СЛУХАЧІВ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

У процесі формування інтелектуально-духовного середовища нашого краю важливим є не тільки вивчення місцевої історії та культури, а й залучення до цих процесів молодих людей.

Це здійснюється в основному у системі освіти – через запровадження уроків вивчення рідного краю, діяльність краєзнавчих гуртків та шкільних музеїв, а також роботу з талановитими дітьми, чим займається, зокрема, обласне територіальне відділення Малої академії наук учнівської молоді.

Презентуємо читачам тези науково-дослідницьких робіт з історичного краєзнавства та археології, які були представлені випускниками секцій на обласному етапі конкурсу-захисту 2013 року.

Науковими керівниками молодих дослідників є Юрій Бондарчук, Світлана Проскурова і Валентин Собчук, а методистом – Ганна Касяненко. Висловлюємо їм глибоку подяку за копітку складну працю, терпіння, любов до дітей та вірність своїй справі.

*Наталія Білодідова,
учениця 11 класу Кіровоградського
обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат-школа мистецтв)*

*Науковий керівник:
Юрій Бондарчук,
доцент кафедри економічної теорії та права Кіровоградського
національного технічного університету, кандидат історичних наук*

Біографія Лева Давидовича Троцького в контексті соціокультурної історії Бобринецького краю кінця XIX початку XX століття

Метою роботи було дослідження того, хто ж він – Лев Троцький, і під впливом яких чинників та в якому середовищі формувався його світогляд, а також питання збереження жителями Бобринеччини історичних пам'яток, пов'язаних з життям відомого земляка та його родини.

Серед завдань наукової роботи слід назвати такі: розглянути історію середовища Бобринеччини в другій половині XIX-на початку XX століть як історичного тла становлення та формування світогляду Л. Троцького, дослідити період дитинства, з'ясувати вплив батьків – Давида й Анни Бронштейнів на виховання Лева, виявити маловідомі історичні факти із життя Л. Троцького, пов'язані із історією нашого краю.

Цікавим є питання звернення до історичної спадщини Бобринеччини, пов'язаної з Л. Троцьким та його родиною, стан її збереження місцевими жителями.

На основі здійсненого дослідження автор робить висновки: Бобринець у період середини XIX-початку XX століття внаслідок буржуазних реформ став містечком з досить добре розвинутою промисловістю, у цьому процесі брав участь і батько Лева Троцького – Давид Бронштейн. Він переїхав сюди з родиною із Полтавщини, аби займатися землеробством і досить швидко заробив непоганий капітал. Лейба народився вже на Бобринеччині, був звичайною дитиною, основна роль у вихованні хлопчика належала батькові.

Лев Давидович Троцький є досить контрверсійною особистістю, багато науковців досліджували його біографію, і у кожного з них погляди щодо нього були різними. І зараз на Бобринеччині погляди щодо особи Лева Троцького кардинально відрізняються. Свою роботу учениця вважає неупередженою спробою проаналізувати формування світоглядних позицій Л. Троцького та ставлення до його особи земляків.

Роман Віленський,
учень II класу Кіровоградського
обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат-школа мистецтв)

Науковий керівник:
Світлана Проскурова,
доцент кафедри історії України Кіровоградського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
кандидат історичних наук

Гайворонщина в роки Великої Вітчизняної війни

У воєнні часи 1941 – 1944 рр. відбувалося дуже багато трагічних подій. На жаль, дослідження цього періоду в радянські часи відзначається ідеологічною тенденційністю, зокрема ігноруванням ролі ОУН як складової руху опору, теми Голокосту тощо. Звісно, що багато сторінок історії цього часу замовчувалися або відверто перекручувалися.

Тому основним завданням нашої роботи ми вважаємо не лише збір і систематизацію історичних даних, а й донесення до нинішнього покоління нових фактів про ті буремні роки в нашому краї. Адже під час війни Гайворонський район був стратегічно важливою територією як для СРСР, так і для Німеччини. Тут знаходилося кілька великих промислових об'єктів, зокрема найбільше підприємство з видобутку і переробки графіту – Заваллівський графітовий комбінат.

Предметом дослідження стали воєнні дії, особливості окупаційного режиму, зокрема факти Голокосту і репресій проти місцевого населення, складові руху опору на території нашого краю у період з 1941 по 1944 роки та визволення Гайворонщини радянськими військами. Дана робота є спробою дослідження історії нашого району у роки війни з використанням матеріалів усної історії.

Для написання роботи була використана література, автори якої безпосередньо займалися збором інформації про долю Гайворонщини під час Великої Вітчизняної війни, спогади ветеранів та очевидців. У праці В. Даценка «Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної Війни (1941-1945 рр.)» оприлюднені окремі факти з історії краю в період окупації. Частина унікальних документальних матеріалів про окупаційний режим надав з особистого архіву історик та краєзнавець О. С. Пересунчак. У роботі використані матеріали усного опитування учасників та очевидців подій 1941-1944 рр. в Гайворонському районі. Важливим джерелом з історії ОУН в роки війни на території краю слід зазначити надруковані спогади Галини Берізки. Праці Я. Грицака та М. Міцеля слугували орієнтиром при висвітленні теми Голокосту. Оскільки в радянській

історіографії джерела усної історії ігнорувались, сьогодні важливим є їх фіксація та оприлюднення.

Актуальність роботи полягає в її великому виховному значенні для молодого покоління. Адже для того, щоб будувати майбутнє слід добре знати історію своєї Батьківщини. Потрібно також з повагою ставитись до ветеранів Великої Вітчизняної війни, віддаючи належну шану їх подвигу.

*Микита Іванов,
учень 11 класу КЗ «Педагогічний
ліцей Кіровоградської міської ради»*

*Науковий керівник:
Валентин Собчук,
керівник секції «Археологія»
обласного територіального
відділення Малої академії наук
учнівської молоді*

Поховальний обряд ямної культури межиріччя Південного Бугу та Дніпра

Ямна спільнота – це унікальне явище давньої історії України, що за своєю масштабністю не мала аналогів у світовій системі культур доби бронзи. Пам'ятки степової частини межиріччя Південного Бугу і Дніпра є невід'ємною складовою археологічної спадщини України. Але, з об'єктивних причин, пам'ятки окремих районів даного регіону, зокрема Кіровоградської області, не враховувалися в повній мірі дослідниками під час аналізу ямної культури.

За підрахунками автора на території Кіровоградщини було досліджено 80 курганів, які містили 181 поховання. Картографування досліджених розкопками пам'яток дозволило автору встановити, що цей регіон вивчений вкрай нерівномірно. Наприклад, з 21 району Кіровоградської області дослідження курганів ямного часу відбувались лише в 11. При цьому найбільш дослідженим є межиріччя Інгульця і Бешки (Голоківська група пам'яток) та межиріччя Синюхи і Сухого Ташлику (група пам'яток біля с. Показове).

Аналіз характеру пам'яток та матеріальної культури дозволив виділити ряд спільних для межиріччя Південного Бугу і Дніпра рис, а саме:

- більшість курганів розташована на найвищій точці вододілу;
- стратиграфовані кургани були споруджені в 2-3 прийоми;
- кількість поховань у кургані коливається від 1 до 7. Кількість курганів, що містили 1 поховання, складає 44,2% від загалу;

- спільні традиції розташування поховань (послідовний впуск поховань до центральної частини насипу; могильники, які складаються із подібних між собою за обрядом поховань, що в плані утворюють ряд; поховання розташовані дугою за чи проти годинникової стрілки; поховання, що розташовані дугою і орієнтовані на єдину точку);
- однакові традиції у виготовленні кераміки;
- хронологічна синхронність.

Особливо значимими стали розкопки Сугоклівського кургану, який був багатим на добре збережені артефакти із органічних речовин. Було виявлено рештки унікальних дерев'яних речей – булави та чаші.

На думку автора, яскравою особливістю будови поховальної споруди є велика кількість (33%) поховань із круглими ямками на дні могили, які дослідники інтерпретують як сліди від дерев'яних конструкцій, що імітують каркас шалашеподібного житла.

Проаналізувавши співвідношення кількості поховань різних соціальних груп та враховуючи відсутність ґрунтових могильників, невелику кількість виділених цінним інвентарем курганних поховань, автор дійшов висновку, що ямна КІС межиріччя Південного Бугу і Дніпра не мала чіткої соціальної диференціації за майновим критерієм.

Ярослав Іванов,

*учень 11 класу Павлівської загальноосвітньої
школи I-III ступенів №1 ім. В. О. Сухомлинського
Онуфріївського району*

Науковий керівник:

Юрій Бондарчук,

*доцент кафедри економічної теорії та права Кіровоградського
національного технічного університету, кандидат історичних наук*

Педагогічний керівник:

Віталій Постриган,

*вчитель історії та правознавства Павлівської загальноосвітньої
школи I-III ступенів №1 ім. В. О. Сухомлинського Онуфріївського району*

Історія селища Павлиш від дати заснування до початку XX століття

Сучасний період широкого наукового дискурсу у число пріоритетних напрямків історичної науки вивів проблеми активізації досліджень регіональної історії України. Сьогодні розвиток історичної науки відзначається поглибленим інтересом до проблем і питань, які довгий час лишалися поза увагою дослідників. Історія окремих населених пунктів є складовою історії України і без вирішення конкретних питань

соціально-економічної та демографічної історії регіону важко зрозуміти процеси, що відбувалися в країні.

Актуальність роботи полягає також у впровадженні автором новітніх методів дослідження історії краю, що є важливим для кращого розуміння загальної історії на тлі локальних осередків. Цінною є спроба, використовуючи нову джерельну та методологічну базу, описати історію рідного села.

Об'єктом дослідження стало селище Павлиш від свого заснування до початку XX століття.

Предмет дослідження – адміністративний устрій, суспільне, господарське, релігійне, освітнє, культурне життя місцевого населення, вплив загальнодержавних процесів на життя селища та ставлення жителів до цих процесів.

Під час підготовки роботи у науковий обіг було введено значну кількість нових джерел, що різнопланово висвітлюють історію селища. Систематизована інформація має історичну цінність, достовірність, об'єктивність. Дана робота є новим етапом у вивченні історії Павлиша, адже вона висвітлює основні історичні події, які підкріплені документально історичними джерелами, містить картографічний та статистичний матеріал, який раніше не публікувався. Використано історичний метод локальної історії, що є відносно новим для сучасної регіональної історичної науки.

Новизна одержаних результатів полягає в тому, що в результаті реалізації поставленої мети зроблено спробу на основі аналізу джерельної бази обґрунтувати іншу дату заснування селища Павлиш, відмінну від усталеної в попередній історичній літературі. Цей факт заслуговує на особливу увагу, оскільки наведені історичні факти, які були проігноровані науковцями, які раніше досліджували історію селища Павлиш.

У результаті наукового пошуку було знайдено інформацію про першого власника поселення, яке знаходиться на місці сучасного Павлиша, його засновника – Федора Гаврилова (Федора Гавриловича Ілляшенка). Також розшукано відомості про перших жителів, що дозволило отримати уявлення про етнічний і соціальний склад населення селища, а це суттєво доповнює та розширює історичну інформацію періоду з XVIII до початку XX століття.

*Юлія Мельниченко,
учениця 11 класу Новогригорівської
Першої ЗШ I-III ступенів Долинського району*

*Педагогічний керівник:
Володимир Шведюк,
вчитель історії Новогригорівської
Першої ЗШ I-III ступенів Долинського району*

Вчительські династії рідної школи

Предметом дослідження стали культурно-освітні процеси рідного краю у період XIX – початку XX століття на прикладі життя та діяльності місцевих педагогічних династій – родин Ємельянових і Бабенків.

Завдання: дослідити процес формування освіти краю у XIX-на початку XX століття, з'ясувати роль місцевого земства, дворянства, церкви у розвитку системи освіти та діяльність громадських культурно-просвітницьких осередків.

Автор у своїй роботі представила тривалий відрізок історії розвитку освіти с. Маржанівка (Новогригорівка Перша). Результатом дослідження є написання краєзнавчої роботи з метою популяризації інформації про традиції формування та розвиток закладів освіти. Значимість дослідницького проекту також у вивченні, узагальненні та оприлюдненні досвіду творчої, новаторської діяльності представників педагогічних династій краю.

У ході дослідження були використані матеріали Долинського педагогічно-меморіального музею ім. А. Макаренка, Долинського районного краєзнавчого музею, спогади старожилів та випускників школи різних років. На підставі широкого кола джерел представлена історія формування системи освіти на Долинщині, що ілюструється понад 100-річним періодом життя і діяльності двох вчительських родин-династій – Ємельянових і Бабенків. Доречі, династія Ємельянових, яку започаткував Іван Гордійович Ємельянов і 41 рік пропрацював в одній школі, продовжуються і сьогодні.

Автору вдалося дослідити маловідомі сторінки розвитку освіти на Долинщині, написати історію рідної школи, опрацювати маловідомі джерела та факти біографій педагогів, створивши своєрідну базу даних. Результати роботи можуть бути використані для поглиблення знань з історії розвитку освіти краю, а також слугувати основою для подальших досліджень.

Мирослава Народова,
учениця 11 класу НВК
«Гайворонська гімназія – ЗШ І-ІІІ ступенів №5»

Керівник секції:
Віктор Поліщук,
вчитель історії НВК
«Гайворонська гімназія – ЗШ І-ІІІ ступенів №5»

Вчитель:
Валентина Поліщук,
вчитель історії НВК
«Гайворонська гімназія – ЗШ І-ІІІ ступенів №5»

Місце і роль Гайворонського тепловозоремонтного заводу в економіці краю

Загальний розвиток залізничного транспорту Гайворонщини представлено в працях місцевих істориків-краєзнавців О. Павличука та О. Комірного, але ґрунтовного дослідження будівництва, діяльності та перспектив розвитку Гайворонського тепловозоремонтного заводу не було здійснено.

Мета дослідження: вивчення передумов створення та розвитку Гайворонського тепловозоремонтного заводу, його вплив на діяльність залізничного транспорту України та усвідомлення необхідності збереження підприємства як історичної пам'ятки Гайворонщини.

Основними джерелами при написанні даної роботи є архівні матеріали заводу та усні спогади колишніх робітників. У першому розділі роботи висвітлюються передумови створення підприємства, другому – розглядається діяльність унікального підприємства в різні історичні епохи, третій присвячено соціально-культурній перебудові краю. Також показана роль Гайворонського тепловозоремонтного заводу у розвитку економіки краю.

З розвитком техніки в нашу епоху, саме залізничний транспорт відіграє найважливішу роль в грузових та пасажирських перевезеннях. Однак подальший сучасний розвиток залізничної галузі в нашій країні і регіоні має як славетні трудові сторінки так і певні проблеми. Це стосується і унікального залізничного підприємства нашого міста відкритого акціонерного товариства «Гайворонський тепловозоремонтний завод». У 2013 році підприємство відзначатиме 115-річницю своєї діяльності.

Ще в 1898 році, на з'єднанні всіх південних залізничних під'їзних шляхів, Російським акціонерним товариством Царського дому були побудовані на станції Гайворон Головні майстерні для ремонту рухомого складу. В середині 30-х років ХХ століття Головні майстерні

перейменовано в Гайворонський паровозоремонтний завод – єдине в системі Міністерства шляхів сполучення СРСР підприємство, яке виконувало ремонт паровозів вузької колії. У зв'язку з переходом на нову більш прогресивну тягу – тепловозну, в квітні 1970 року підприємство перейменовано в тепловозоремонтний завод.

У наш час підприємство добре відоме в Україні, країнах СНД і Балтії як завод – виконуючий капітальні ремонти тепловозів нормальної та вузької колії, а також виробництвом запасних частин тягового рухомого складу.

Інна Опря,
учениця 11 класу Кіровоградського
обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат-школа мистецтв)

Науковий керівник:
Юрій Бондарчук,
доцент кафедри економічної теорії та права Кіровоградського
національного технічного університету, кандидат історичних наук

Педагогічний керівник:
Владлена Дмитрієва,
вчитель обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат-школа мистецтв)

Вільшанські болгари в етнокультурному та історичному просторі з другої половини XVIII століття до сьогодення

Проголошення суверенітету України, демократизація українського суспільства привели до справжнього ренесансу культур національних меншин. Вперше з'явилась реальна можливість представникам цих культур будувати гармонійні відносини. На початку 90-х років XX століття у нашій країні активізувались національні рухи, почали створюватись національні товариства та відроджуватись традиції.

Становище національних меншин на даному етапі розвитку є актуальним питанням, так як з часом більшість переселенців забувають про власне походження, традиції свого народу. Вони уподібнюють культуру того народу, на території якого поселились. Але є деякі національні меншини, які не дивлячись на те, що давно живуть в іншому етнічному середовищі, зуміли зберегти свою національну ідентичність.

Об'єктом нашого дослідження є вільшанська група болгар на території сучасної Кіровоградської області.

Предметом дослідження є історичні та демографічні процеси, соціальний та культурний розвиток вільшанських болгар з другої половини XVIII століття до початку XXI століття.

Мета роботи – дослідити причини переселення болгарського народу на території України та їхнє сучасне становище на Вільшанщині.

У роботі проаналізовано історіографію проблеми, розглянуто причини та обставини виникнення перших болгарських поселень на території Центральної України, представлено сучасне становище болгар на території Вільшанщини, здійснена спроба з'ясувати вплив болгар на формування змісту символіки Вільшанщини та особливості місцевого побуту і традицій населення.

Автор вивчила результати краєзнавчих досліджень Володимира Лобачевського, Івана Гуржоса, Валерія Петкова, Антона Кіссе. Тому у роботі висвітлено: чинники й передумови переселення болгар Алфаторської громади до слободи Маслово (отримала назву Вільшанка); історію та особливості переселення і адаптації громади; культурні взаємовпливи українців та болгар (на прикладі символіки Вільшанського району) тощо. Також представлено діяльність сучасних болгарських громадських організацій на Вільшанщині та українсько-болгарського історичного музею імені Івана Гуржоса.

Олександр Пахлюк,

*учень 11 класу Кіровоградського
обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат-школа мистецтв)*

Науковий керівник:

Світлана Проскурова,

*доцент кафедри історії України Кіровоградського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат
історичних наук*

Підпільна комсомольська організація «Спартак» в історії та історичний пам'яті

Під час Другої світової війни 1941-1945 рр. відбувалось досить багато трагічних подій, які випали на долю радянського, зокрема й українського, народу. Кожен з тих, хто воював хотів вирватись з-під нацистського ярма, і саме це бажання стало основою перемоги Радянського Союзу. Не менш важливими були й народні маси, які боролись у тилу.

На території Голованівщини важливу роль відіграли радянські партизани та підпільники, проте багато сторінок історії того часу не дійшли до нас, тому основним завданням роботи є не лише збір та систематизація

даних, а й донесення правди про тих, хто боровся за свободу і право на краще життя.

Актуальність роботи полягає у її виховному значенні для молодого покоління, адже збудувати велику самостійну державу за допомогою покоління, яке не знає своєї історії, неможливо.

Об'єктом дослідження є підпільна комсомольська організація «Спартак», її виникнення та діяльність.

Предметом дослідження стали воєнні дії під час окупаційного режиму, складові руху опору на території Голованівського району з 1941 по 1943 роки.

Мета роботи – збір та систематизація даних маловідомих фактів діяльності підпільників та жорстоких злочинів фашистів та місцевих поліцаїв.

Завдання дослідження: дослідити події окупаційного режиму на території Голованівщини, рух опору партизан та підпільної організації «Спартак»; з'ясувати причини загибелі членів організації, зафіксувати усні свідчення очевидців, учасників подій, визначити стан вшанування пам'яті про діяльність підпільної організації.

Новизна роботи полягає у спробі дослідження історії району у період німецької окупації у роки війни з використанням матеріалів усної історії та історичних джерел. Автором роботи представлена історія виникнення організації, її діяльність у 1941-1943 рр. Підпільна організація діяла у кількох населених пунктах району і підтримувала зв'язки з партизанськими загонами, особливо Південним. Було встановлено, що спартаківці діяли у кількох напрямках: інформували місцевих мешканців про дійсні події на фронтах, запобігали відправці до Німеччини молоді, постачали продовольство до партизанських загонів, здійснювали диверсійні акти.

Цікавим є факт відкриття правди про спартаківців лише за 30 років після подій, під час судового процесу над зрадниками.

Автор також дослідив історію вшанування пам'яті про спартаківців, створення музею і меморіалів, висвітлення цих подій у художньо-публіцистичній літературі та образотворчому мистецтві.

*Ольга Писанюк,
учениця 11 класу Кіровоградського
обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат-школа мистецтв)*

*Науковий керівник:
Світлана Проскурава,
доцент кафедри історії України Кіровоградського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат
історичних наук*

Отамани Холодноярської республіки на території Олександрівського району в добу визвольної війни українського народу 1918-1920 років

Діяльність Холодноярської республіки одна із найяскравіших сторінок визвольної боротьби на Україні. Це приклад того як невеликі числом, але сильні духом, можуть успішно боротись з незрівняно сильнішим ворогом. Холодноярщина мало висвітлена у пресі та літературі.

Актуальність теми полягає у необхідності відтворити прогалини в історичній пам'яті українського народу та добрим словом згадати його синів, які полягли у боротьбі за волю.

Мета дослідження популяризувати внесок холодноярських отаманів у становлення української державності.

Об'єктом стали біографії повстанських отаманів, які діяли у період визвольних війни 1918-1920-х років на території Київської губернії, зокрема значної частини сучасного Олександрівського району.

Серед основних завдань: відтворити хронологію подій та нанести на тематичну карту місця сутичок повстанців з більшовиками; розширити джерельну базу, проаналізувавши праці Ю. Горліс-Горського, М. Дорошенка, Ф. Шепеля, В. Шкляра, Р. Коваля, Р. Круцика, розповіді односельчан про холодноярців, документи в музеях та архівах, електронні джерела, зокрема сайт історичного клубу «Холодний яр». Відкидаючи закомплексованість історіографії переможених народів, згадати усіх, хто своїм героїчним життям та смертю наблизив нас до формування державності.

Автор розглядає хронологію та географію подій Холодноярської республіки на території Олександрівського району, подає біографічні відомості про отаманів – уроженців краю (отамани Богдан, Чорний Ворон (Микола Шкляр), Пилип Хмара, Мефодій Голик-Залізник, Денис Гупало, Микола Кібець-Бондаренко), представляє місця вшанування історичної пам'яті на території краю.

*Інна Стець,
учениця 11 класу Маловисківської
загальноосвітньої школи I-III ступенів №3*

*Педагогічний керівник:
Оксана Шарко,
керівник науково-дослідницького об'єднання
«Історичне та географічне краєзнавство, українознавство»
Маловисківського районного будинку дитячої та юнацької творчості, керівник
гуртка-методист*

Голодомор 1932 -1933 років у нашому краї

Метою даної роботи є дослідження великої трагедії українського народу – голодомору, його причин і наслідків на території краю.

Автором проведено пошукові дослідження в мережі Інтернет та бібліотеках, вивчення літературних й архівних даних про голодомор, які докладніше знайомлять нас з цим трагічним явищем, його причинами і наслідками. У процесі підготовки роботи було проведено ряд зустрічей з людьми, які пережили голод 1932-1933 років на території Маловисківського району та є свідками тих подій. Їхні розповіді дають ширше уявлення цієї трагедії та визначають ставлення місцевої громади до подій минулого.

Зібрана інформація на тему дослідження знаходиться в історичному музеї Маловисківського районного будинку дитячої та юнацької творчості.

Збірка нарисів і статей

СТЕЖИНАМИ ПАМ'ЯТІ

**З історії краєзнавчого руху
на Кіровоградщині.**

Випуск 1

Редактор: Гайда Л.А.

Художник: Гончаренко І.В.

Технічний редактор: Лисенко В.Ф.

Комп'ютерне верстання: Гайда Л.А.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк 11,3 Облік. видав арк 9,7. Тираж _____. Зам _____

Видавець і виготовлювач Лисенко В.Ф.
25029, м. Кіровоград, вул. Пацасва, 14, к. 1, кв. 101.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3904 від 20.10.2010.